

HISTORIA

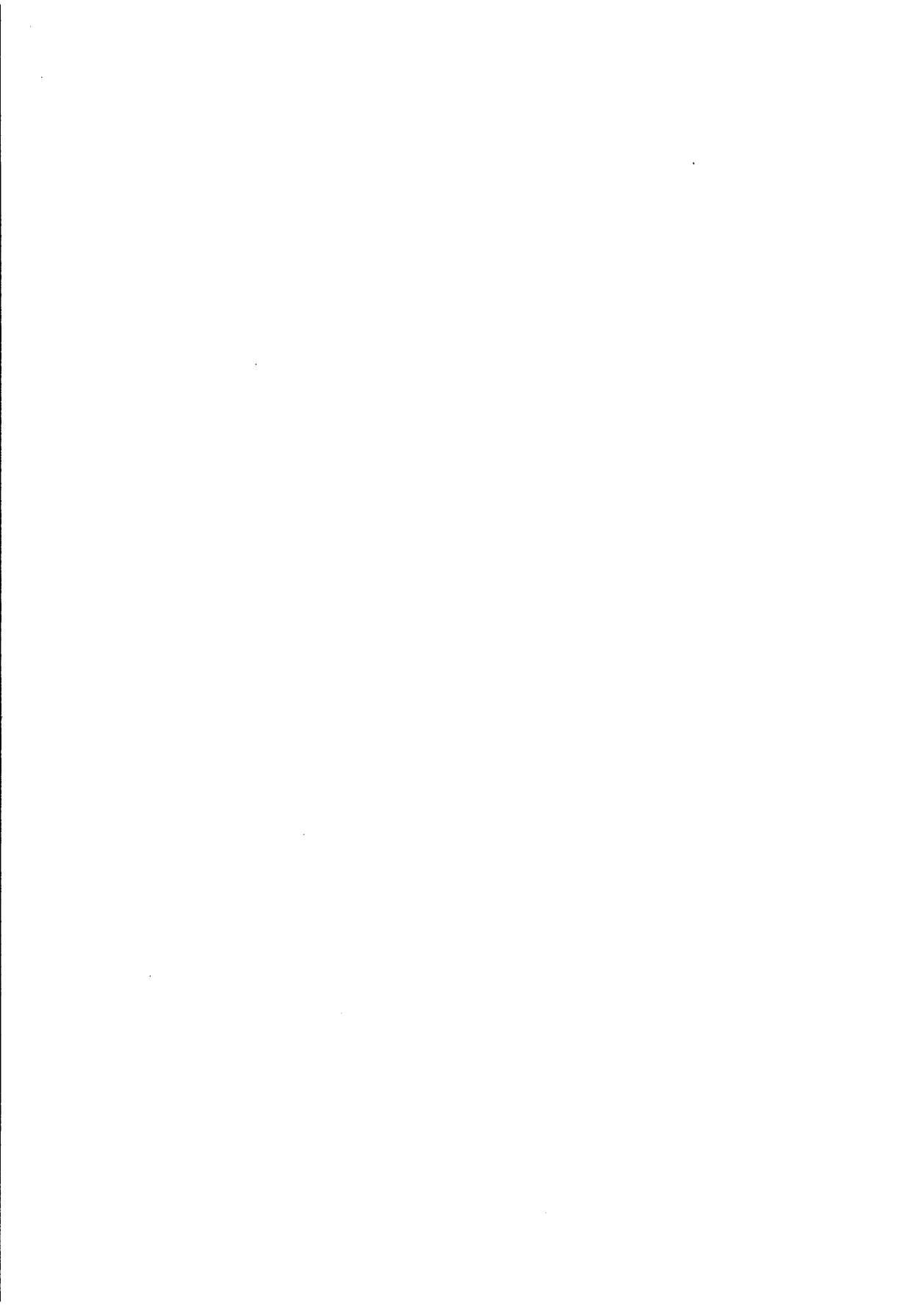
HU ISSN 0133—946 X

PHARMACEUTICA

**COMMUNICATIONES
DE HISTORIA
ARTIS MEDICINAE**

Suppl. 9-10 • 1977 BUDAPEST • HUNGARIA

**HISTORIA
PHARMACEUTICA**

**COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE**

Suppl. 9-10

BUDAPEST

1977

HUNGARIA

Szerkesztő bizottság

Editorial Board

ANTALL József (főszerkesztő—editor-in-chief), BIRTALAN Győző,
BUZINKAY Géza (szerkesztő—editor), FARÁDI László,
FARKAS Károly, KAPRONCZAY Károly, KARASSZON Dénes,
LAMBRECHT Miklós, NÉMETHY Ferenc, RÉTI Endre,
SCHULTHEISZ Emil (elnök—chairman),
SZENTÁGOTHAJ János, SZENTGYÖRGYI István,
SZODORAY Lajos, SZÓKEFALVY-NAGY Zoltán, TAKÁTS László,
VIDA Mária, VIGH József, ZALAI Károly, ZOLTÁN Imre

Szerkesztőség

Editorial Office

H—1023 Budapest II., Török utca 12.

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
(Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis Medicinae de I. PH. Semmelweis Nominata)
és a MOTESZ Magyar Orvostörténelmi Társaság
(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)
kiadványa

Kiadja a Medicina Könyvkiadó
Felelős szerkesztő: Brencsán János
Műszaki vezető: Fraunhoffer Ferenc—Műszaki szerkesztő: Rákai András
Terjedelem: 13 (A/5) fv
78/5265 Franklin Nyomda, Budapest.
Felelős vezető: Vágó Sándorné igazgató

TARTALOM

LECTURIS SALUTEM

Antall József: A gyógyszerésztörténelem Magyarországon és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár (magyar és német nyelven) 13, 17

TANULMÁNYOK

De Marco, Ottilia—Nebbia, Giorgio: A gyógyszerhamisítások és gyógyszerceszálások történetéből (francia nyelven) 21
Grynaeus Tamás—Papp József: Régi magyar (gyógy)növénynevek, 15—17. század 31
Blázy Árpád—Zalai Károly: A gyógyszerertári hálózat fejlődése Zala megyében 1711—1849-ig 51
Zboray Bertalan: Az egészségügyi igazgatás és a gyógyszerterek ellenőrzése Magyarországon 69

KISEBB KÖZLEMÉNYEK – ELŐADÁSOK

Fehlmann, Horst-Rudolf: Egy svájci patikus Magyarországon az 1556. évi török hadjárat idején (német nyelven) 85
Czagány István: Magyarország barokk patikái 91
Benkő Ferenc: Pókai Benjámin, Debrecen város patikájának provisor 1733-ban 103
Bánóné Fleischmann Marianna—Zalai Károly: A materia medica hazai egyetemi oktatásának kezdete 109
ifj. Menner Ödön: A tiszalöki régi „Szarvas” patika alapítása (1847) 119
Rádóczy Gyula: A Formulae Normales elődeiről 123
Fazekas Árpád: Csurgyay Kálmán Gyógyszerészi Közlönye 141

ADATTÁR

Csipes Antal: Két recept a 16. századból 145

CONTENTS

LECTURIS SALUTEM

- J. Antall*: Pharmaceutical history in Hungary and the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives (in Hungarian and in German) 13, 17

STUDIES

- O. De Marco—G. Nebbia*: On the historiography of the falsifications and frauds of commercial medicaments (in French) 21
T. Grynaeus—J. Papp: Old Hungarian (medicinal) herb names, 15—17th century 31
Á. Blázy—K. Zalai: The development of the officinal system in county Zala (1711—1849) 51
B. Zboray: Health administration and pharmacy control in Hungary 69

ARTICLES — LECTURES

- H.-R. Fehlmann*: A pharmacist of Switzerland in Hungary during the Turkish campaign of 1556 (in German) 85
I. Czagány: Baroque pharmacies in Hungary 91
F. Benkő: Benjamin Pókai, *provisor* of the pharmacy of Debrecen in 1733 103
M. Bánó Fleischmann—K. Zalai: The beginnings of the university education of the *materia medica* in our country 109
Ö. Menner, Jr.: The establishment of the old pharmacy „Szarvas” (to the Hart) at Tiszalök (1847) 119
Gy. Rádóczy: On the predecessors of the *Formulae Normales* 123
Á. Fazekas: Kálmán Csurgay's *Gyógyszerészi Közlöny* (Bulletin of Pharmacy) 141

DATA

- A. Csipes*: Two recipes from the 16th century 145

SOMMAIRE

LECTURIS SALUTEM

J. Antall: L'histoire de la pharmacie en Hongrie et Musée, Bibliothèque et Archives Semmelweis d'Histoire de la Médecine (en hongrois et en allemand) 13, 17

ÉTUDES

O. De Marco—G. Nebbia: Sur l'historiographie des falsifications et des fraudes des médicaments commerciaux (en français) 21
T. Grynaeus—J. Papp: Anciens noms hongrois des plantes (médicinales), 15—17e siècles 31
Á. Blázy—K. Zalai: Le développement du réseau des pharmacies dans le comitat Zala entre 1711—1849 51
B. Zboray: L'administration sanitaire et le contrôle des pharmacies en Hongrie 69

TEXTES INFORMATIFS — CONFÉRENCES

H.-R. Fehlmann: Un apothicaire suisse en Hongrie pendant la campagne des Turcs en 1556 (en allemand) 85
I. Czagány: Les pharmacies baroques en Hongrie 91
F. Benkő: Benjamin Pókai, provisor à la pharmacie municipale de Debrecen en 1733 103
M. Bánó Fleischmann—K. Zalai: Le début de l'enseignement universitaire de la „*materia medica*” en Hongrie 109
Ö. Menner, jr.: La fondation de l'ancienne pharmacie „*Szarvas*” (Au Cerf) à Tiszalök (1847) 119
Gy. Rádóczy: Sur les prédécesseurs des „*Formulae Normales*” 123
Á. Fazekas: Le *Gyógyszerési Közlöny* (Bulletin Pharmaceutique) de Kálmán Csurgay 141

DOCUMENTATION

A. Csipes: Deux recettes du 16e siècle 145

INHALT

LECTURIS SALUTEM

- J. Antall*: Die Pharmaziegeschichte in Ungarn und das Semmelweis Medizingeschichtliche Museum, Bibliothek und Archiv (In ungarischer und deutscher Sprache) ... 13, 17

STUDIEN

- O. De Marco—G. Nebbia*: Aus der Geschichte der Arzneimittelfälschungen und -schwindel (In französischer Sprache) 21
T. Grynaeus—J. Papp: Alte ungarische (Heil-)Pflanzennamen im 15—17. Jahrhundert.. 31
Á. Blázy—K. Zalai: Entwicklung des Apothekennetzes im Komitat Zala 1711—1849 51
B. Zboray: Gesundheitsverwaltung und Apothekenrevision in Ungarn 69

KLEINERE MITTEILUNGEN — VORLESUNGEN

- H.-R. Fehlmann*: Ein schweizer Apotheker am Türkenfeldzug 1556 in Ungarn (In deutscher Sprache) 85
I. Czagány: Barockapotheken in Ungarn 91
F. Benkő: Benjámín Pókai, Provisor der Stadtapotheke zu Debrecen im Jahre 1733 ... 103
M. Bánó-Fleischmann—K. Zalai: Anfänge des Unterrichts der Materia Medica an der Universität in Ungarn 109
Ö. Menner jun.: Gründung der alten Apotheke „Szarvas“ (Zum Hirschen) in Tiszalök im Jahre 1847 119
Gy. Rádóczy: Über die Vorgänger der Formulae Normales 123
Á. Fazekas: Das „Gyógyszerészi Közlöny“ (Pharmazeutisches Mitteilungsblatt) von Kálmán Csurgay 141

BELEGSAMMLUNG

- A. Csipes*: Zwei Rezepte aus dem 16. Jahrhundert 145

СОДЕРЖАНИЕ

LECTURIS SALUTEM

Й. Анталл: История фармацевтики на Венгрии и Музей, Библиотека и Архив по
Истории Медицины имени Семмельвейса (на венгерском и немецком) 13, 17

НАУЧНЫЕ СТАТИ

О. Де Марко—Г. Неббиа: Из истории фальсификаций и обменов лекарств (на французском языке) 21
Т. Гриневус—Й. Папп: Старые венгерские названия лекарственных растений в 15—17. веках 31
А. Блази—К. Залаи: Развитие аптекарской сети комитата Зала в годах 1711—1849 51
Б. Збораи: Санитарное администрирование и контроль аптек в Венгрии 69

ЗАПИСКИ – ДОКЛАДЫ

Х. Р. Фехлманн: Один швейцарский аптекарь в походе против турков в году 1556. в Венгрии (на немецком языке) 85
И. Пагань: Барочные аптеки в Венгрии 91
Ф. Бенкэ: Бенямин Покаи, провизор аптека города Дебрецена в г. 1733 103
М. Бано-Флайшманн—К. Залаи: Начало обучения «материи медики» на отечественном университете 109
Э. Меннер: Основание старой аптеки «Олень» в городе Тисалзк 119
Де. Радоци: О предистории Formulae Normales 123
А. Фазекаиш: «Фармацевтические Ведомости» Калмана Чургаи 141

ДОКУМЕНТАЦИЯ

А. Чиреш: Два рецепта 16. столетия 145

A GYÓGYSZERÉSZTÖRTÉNELEM
MAGYARORSZÁGON ÉS A SEMMELWEIS
ORVOSTÖRTÉNETI MÚZEUM,
KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR*

ANTALL JÓZSEF

A gyógyszerésztörténetnek mint historiográfiai kérdésnek a vizsgálatával együtt meg kell vizsgálni annak intézményes alapjait, a kutatás műhelyeit. E szempontból nem érdektelen, ha felvázoljuk a magyarországi helyzetet, megvonjuk az elmúlt évtizedek fejlődésének mérlegét. Ezzel összefüggésben több kérdést kell tisztáznunk, amelyek nélkül nem érthetőek a problémáink.

I.

Először is meg kell állapítanunk, hogy Magyarországon külön gyógyszerésztörténelmi intézet — hasonlóan az orvostörténelemhez — sem egyetemi, sem akadémiai jelleggel sohasem működött. A gyógyszerésztörténelmet is mind a budapesti, mind a szegedi egyetemen egy-egy más tantárgyat oktató professzor adta le, vonatkozik ez azokra a korszakokra is, amikor kötelező vizsgatárgy volt. (Ma is mód van az egyébként a gyógyszerügyi szervezéstudománnyal együtt előadott tantárgyból a *Dr. pharm.* megszerzésére.) Így érthető, hogy Magyarországon a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár különleges bázisintézetté alakult, amely messze meghaladja szerepkörében a szokásos múzeumi funkciót. Tulajdonképpen úgy foglalhatjuk össze tevékenységi körét, hogy az orvos- és gyógyszerésztörténelem művelésére hivatott olyan muzeális, könyvtári és levéltári gyűjteményeket őrző tudományos intézet, amely a tervszerű tudományos munka eredményeit a közművelődés, az oktatás, a továbbképzés szolgálatába állítja és emellett kiadványozási, publikációs tevékenységet folytat, valamint a felettes hatóságok által meghatározott jogkörben hatósági feladatkört is gyakorol. Így elsősorban a gyűjtőkörébe tartozó szakterületen felügyeletet gyakorol a védett gyógyszerári berendezések, felszerelések felett, ellenőrzi országos intézetként a helyi gyűjteményekben levő orvos-gyógyszerésztörténeti anyag kezelését és engedélyezi vagy elutasítja mindazokat a kérelmeket, amelyeket a működő, de muzeális értékű gyógyszerárak átalakításával, renoválásával kapcsolatban kérelmeznek. Ezt a tevékenységi kört tükrözik az osztályai (tudományos szervezési és közművelődési, könyvtári és dokumentációs, általános muzeológiai, történeti muzeológiai és szaklevéltári, illetve restauratori és konzerválási, valamint gazdasági—szervezési—gondnoki), munkatársaink képesítési rendje. Végül pedig az intézet igazgatóságán

* A diavetítéssel és filmbemutatóval összekötött előadás, német nyelven elhangzott a Nemzetközi Gyógyszerésztörténelmi Kongresszuson (Innsbruck, 1977. június 9.)

kívül egy tudományos tanács áll az intézet élén, amelyben helyet foglal a budapesti egyetem rektora és vezető professzorai (orvosok, gyógyszerészek, történészek, művészettörténészek), országos múzeumok főigazgatói, vezető igazgatási szakemberek.

II.

Magyarországon a legutóbbi időben a tudományos szervezési kérdésekben elfogadottnak tűnik egy olyan álláspont, amely szerint az orvostudomány tág értelemben az elméleti orvostudományokat, a klinikai orvostudományokat, a társadalom-orvostant és a gyógyszerészetet foglalja magába. Anélkül, hogy a gyógyszerészet különállását tagadná, de a tág értelemben vett orvostudományok részének tekinti. Így természetes, hogy az orvos- és gyógyszerésztörténelem között még hangsúlyozottabban érvényesül ez az egység, hiszen itt nemcsak a mai alkalmazott tudomány szemlélet érvényesül, hanem szakterületünk mint történeti diszciplína vitathatatlanul igazodik a történettudomány kereteihez is. Erről az oldalról vizsgálva pedig a tudománytörténet részeként, tágabb értelemben pedig a művelődéstörténet részeként képez az orvostörténelemmel szoros egységet. Eerre a szemléletre vezethető vissza, hogy nálunk egy tudományos intézet keretében fogjuk össze az orvos- és gyógyszerésztörténet valamennyi gyűjteményi stb. problémakörét, valamint tudományos egyesületi vonatkozásban is a legszorosabb szervezeti egység érvényesül. Természetesen nem kívánjuk idealizálni a helyzetet, nem állítjuk, hogy sohasem merülnek fel problémák, de nem kerül sor többre az orvostörténészek és a gyógyszerésztörténészek között, mint a szűkebb saját körön belül.

III.

Mi teszi indokolttá historiográfiai szempontból az egységes szemléletet? Először is az, hogy az orvos- és gyógyszerésztörténelem különböző korszakaiban szinte lehetetlen a kérdések külön tárgyalása. Ha bármely korszakról vesszünk kézbe egy munkát, mindig meggyőződhetünk arról, hogy mennyire azonos vagy hasonló a vizsgálati, kutatási anyaga.

Nemcsak az egészségügy problematikája, hanem a gyógyszerésztörténet (később a farmakológia) teszi ezt indokolttá. Nem szólva az orvos és gyógyszerész helyzetének történeti szociológiai vizsgálatáról vagy a képzőművészetekben, általában az ikonográfiában való együttes jelentkezéséről. Természetesen megvannak a különbségek is, a terápia, az orvosi gondolkodás, az orvosi filozófia, illetve a gyógyszerészet gazdaság- és ipartörténeti, technológiai vonatkozásaiban.

Hasonlóan indokolttá teszi az orvos- és gyógyszerésztörténet szintézisben való szemléletét a kutatási metodika és a forrásanyag egysége. Az általános történeti feldolgozások gyakorlata, a forráskutatás- és forrásértékelés módszere, a forrásanyag jellege. Nyilvánvaló, hogy azonos jellegű, gyakran azonos levéltári forrásanyagot kell felderíteni, márpedig a levéltári anyag minden történelmi diszciplína elsődleges forrása. Hasonló jellegű a primer szakirodalom, a könyvtári forrásanyag az elmúlt századok orvosi, gyógyszerészeti könyvei. A „papírjellegű” forrásanyagon kívül közös jellemzőjük a tárgyi anyag (műszerek, eszközök, edények stb.) jelentős történeti forrásértéke,

hiszen mindkettőnél olyan történeti dokumentatív jelentősége van a tárgyi anyagnak, ami az általános történettudománynál sohasem játszik ekkora szerepet, legföljebb azoknál a korai korszakoknál, ahol a régészet eredményei jelentik a fő fogódzókat. Így tulajdonképpen a technikatörténethez hasonlóan, a több dimenziós tárgyi anyag magának az orvosi-gyógyszerési gyakorlatnak rekonstruálásához elsődleges forrásanyag minden korban.

IV.

Így koncepciónk lényege még nagyobb támaszt kap abban, hogy intézetünk az egy-egy szakterület muzeális tárgyi, könyvtári és levéltári forrásanyagának gyűjtőhelyeként is alkalmas bázisa a kutatásnak. Az intézet alapja minden vonatkozásban az 1837-ben létesített Királyi Orvosegyesületnek 1842-ben létrejött könyvtára, valamint az 1837-től létező levéltára és az 1905-ben létesített múzeuma. E gyűjtemények átvételével fokozatosan alakította ki intézetünk végleges képét, magába olvasztva valamennyi korábbi kisebb gyűjteményt is, így a Királyi Orvosegyesület feloszlátása után már önálló jogi személlyé válva, 1965-ben felvéve Semmelweis Ignác nevét is. Az orvostörténelemmel párhuzamosan fejlődött gyógyszerésztörténeti múzeumügy eredményeként részben a ma Romániához tartozó Kolozsvárott alakult ki múzeum a századfordulón, részben pedig Budapesten, ahol 1906—1963 között kisebb gyűjtemények, több-kevesebb önállósággal működtek a Nemzeti Múzeum, illetve a budapesti Egyetem gyógyszerészeti kara keretében. De intézetünk az 1960-as években átvette valamennyi korábbi gyógyszerésztörténeti gyűjteményt is, majd pedig a saját általános gyűjteményein és kiállításain kívül létrehozta Budapesten az „Arany Sas” patika-múzeumot, valamint az Ernyey József Gyógyszerésztörténeti Könyvtárat mint külön gyűjteményt is. Továbbá vidéken több gyógyszerésztörténeti múzeumi gyűjtemény létesítését segítette elő, amelyeket részben közvetlenül igazgat, részben pedig felügyel.

Ennek megfelelően múzeumi gyűjteményi rendünkben található önálló gyógyszerészeti szakgyűjtemény, ahol az officina állványedényzetet (kerámia, üveg, fa), a laboratóriumi edényzetet, valamint a gyógyszerészeti eszközanyagot tartjuk külön gyűjteménycsoportokban, továbbá egy-egy egységet képeznek a gyógyszerek, gyógyszer-tartók, alapanyagok (drogok stb.) ásványok, bútorok, emléktárgyak. Ahol a műfaji meghatározók a fontosabbak, ott pedig együtt jelentkezik a gyógyszerészeti jellegű anyag az orvossal, így a képzőművészeti, az iparművészeti, régészeti, numizmatikai, népi gyógyászati stb. szakgyűjteményekben. Gyógyszerészeti vonatkozásban külön kiemelnénk a különböző XVI—XIX. századi európai (itáliai, francia stb.) kerámia patikaedényeket, valamint magyar szempontból a habán, holicsi és más fajansz edényeket. Gyógyszerésztörténetünk iparművészeti megjelenésében jellegzetesen középeurópai, a legnagyobb hasonlóságot — a közös történelmi múlt miatt is — az osztrák, illetve a délnémet iparművészettel mutat, stílusában a késő reneszánsz, a barokk, a rokokó, a klasszicista, empire, biedermeier stb. stílusok önálló és néha bizony már az eklektika előtt is vegyesen jelentkező stílus-megnyilvánulásokkal.

Összegezve, a Semmelweis Intézet mint az orvos- és gyógyszerésztörténelem bázisintézete igyekszik a magyar kutatóknak minden lehetőséget megadni a kutatáshoz, továbbá a továbbképzéshez (tanfolyamok a postgraduális intézettel), megfelelő kiadványok megjelentetésével segítve mindezt elő. Meggyőződésünk, hogy a forrásanyag

minél átfogóbb megismerésével, megfelelő általános történeti és tudománytörténeti koncepcióval és az adott tudományszak ismeretével lehet csak korrekt történeti tanulmányokat készíteni, lehetőleg elkerülve a bármilyen hibából is eredő tudatos vagy akaratlan történelemhamisítást, nem feledkezve meg Shakespeare kortársáról, Samuel Butler figyelmeztetéséről: „*A múltat az Úristen sem tudja megváltoztatni, de a történetírók igen!*”

J. ANTALL, M. A., Dr. phil.
Deputy General Director
of the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives,
Editor of the Comm. Hist. Artis Med.,
General Secretary
of the Hungarian Society for the History of Medicine
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum
H—1013 Budapest, Apród u. 1/3. Hungary

DIE PHARMAZIEGESCHICHTE IN UNGARN UND DAS SEMMELWEIS MEDIZINGESCHICHTLICHE MUSEUM, BIBLIOTHEK UND ARCHIV*

VON JÓZSEF ANTALL

Die Pharmaziegeschichte als ein geschichtsschreiberisches Problem soll im Zusammenhang mit ihren institutionellen Grundlagen, mit den Werkstätten der Forschung untersucht werden. Von diesem Gesichtspunkt ist es nicht uninteressant die ungarländische Situation zu skizzieren und eine Bilanz der vergangenen Jahrzehnte zu ziehen. Im voraus sollen jedoch mehrere Fragen geklärt werden, ohne die unsere Probleme unverständlich wären.

I.

Zum ersten müssen wir feststellen, daß kein besonderes pharmaziegeschichtliches Institut weder hochschulischen, noch akademischen Charakters in Ungarn — ähnlich, wie auf dem Gebiet der Medizingeschichte — jemals tätig war. Die Pharmaziegeschichte wurde ebenfalls sowohl an der Budapester, wie an der Szegediner Universität jeweils von einem Professor doziert, der auch andere Gegenstände innehatte und das gilt auch für jene Epochen, in denen die Pharmaziegeschichte Pflichtgegenstand mit Prüfung war. (Es besteht auch heute die Möglichkeit aus diesem — übrigens mit der pharmazeutischen Organisationswissenschaft zusammen vorgetragenen — Gegenstand einen Doktorengrad der Pharmaziewissenschaft zu erwerben.)

Somit ist es verständlich, daß das Semmelweis Medizingeschichtliche Museum, Bibliothek und Archiv in Ungarn sich zu einem Basis-Institut speziellen Charakters entwickelte, dessen Funktionsbereich jenen eines herkömmlichen Museums weit übertrifft. Ihr Tätigkeitskreis kann eigentlich in dem Sinn zusammengefasst werden, daß es ein zur Pflege der Medizin- und Pharmaziegeschichte berufenes wissenschaftliches Institut ist, das Museums-, Bibliotheks- und Archivkollektionen aufbewahrt, überdies aber die Ergebnisse der planmäßigen wissenschaftlichen Arbeit in den Dienst der Kultur, des Unterrichts, der Fortbildung stellt. Zudem entfaltet es eine Editions- und Publikationstätigkeit, weiters übt es eine amtliche Tätigkeit im Rahmen einer durch die übergeordneten Behörden festgesetzten Kompetenz aus. So hat es in erster Linie die Aufsicht über die amtlich geschützten Apothekeneinrichtungen und Ausrüstungen, welche zum Sammelkreis seines Fachbereiches gehören, inne. Als Landesinstitut übt es Aufsicht über die Handhabung des in lokalen Sammlungen vorhandenen medizin- und pharmaziegeschichtlichen Materials aus und genehmigt, oder lehnt ab sämtliche Gesuche, die man betreffs Umgestaltung, Renovierung funktionierender

* Vortrag gehalten anlässlich des Internationalen Kongresses für Geschichte der Pharmazie am 9. Juni 1977 in Innsbruck.

Apotheken von musealischem Wert einreicht. All diese Tätigkeitsbereiche werden durch seine Sektionen (wissenschaftlich-organisatorische und allgemein kulturelle, Bibliotheks- und Dokumentations-, allgemein museologische und facharchivarische, bzw. Restaurations- und Konservations-, endlich wirtschaftliche und Verwaltungssektion) und durch die Befähigungsordnung seiner Mitarbeiter widerspiegelt. Dem Institut steht neben der Direktion ein wissenschaftlicher Rat vor, in dem der Rektor und die führenden Professoren der Budapester Universität (Ärzte, Pharmazeuten, Historiker, Kunsthistoriker), die Generaldirektoren der Landesmuseen, leitende Verwaltungsfachmänner ihren Platz einnehmen.

II.

In der letzten Zeit scheint in Ungarn in Fragen der wissenschaftlichen Organisation ein Standpunkt als angenommen auf, demnach die Medizinwissenschaft im breiten Sinn des Wortes die theoretischen, die klinischen medizinischen Fächer, die Sozialmedizin und die Pharmazie zusammenfasst. Ohne die Selbständigkeit der Pharmazie leugnen zu wollen, betrachtet also diese für einen Teil der Medizinwissenschaften im vasten Sinn des Wortes. Diese Einheit schafft sich freilich zwischen der Medizin- und der Pharmaziegeschichte eine noch betontere Geltung, handelt es sich doch da nicht nur um die heutigen Anschauungen bezüglich einer angewandten Wissenschaft, sondern auch darum, daß unser Fachgebiet als eine historische Disziplin sich zweifelsohne an den Rahmen der Geschichtswissenschaft orientiert. Wenn wir sie also von dieser Seite als einen Teil der Wissenschaftsgeschichte, ja im weiteren Sinn als ein Teilgebiet der Kulturgeschichte untersuchen, bildet sie eine ganz enge Einheit mit der Medizingeschichte. Auf diese Betrachtungsweise kann es zurückgeführt werden, daß man bei uns sämtliche Problemerkise (Sammlungen usw.) sowohl der Medizin-, wie auch der Pharmaziegeschichte in ein wissenschaftliches Institut zusammenfasst und daß eine engste Organisationseinheit auch bezüglich der wissenschaftlichen Vereine besteht. Selbstverständlich wollen wir die Situation nicht idealisieren, wir behaupten nicht, daß es niemals zu Problemen kommt. Es ist jedoch so, daß solche nicht öfters zwischen den Medizinhistorikern und den Pharmaziehistorikern auftauchen, als im eigentlichen engeren Kreis.

III.

Wodurch ist diese einheitliche Betrachtungsweise vom geschichtsschreiberischen Standpunkt gerechtfertigt?

Erstens dadurch, daß es schier unmöglich ist in den verschiedenen Epochen der Medizin- und der Pharmaziegeschichte die Fragen separat zu behandeln. Mögen wir ein Werk aus welcher Epoche immer in Hand nehmen, wir können uns stets überzeugen, wie identisch, oder wenigstens ähnlich das Forschungsmaterial ist.

Zweitens wird sie nicht nur durch die allgemeine Problematik des Gesundheitswesens, sondern auch von der Drogengeschichte (später der Pharmakologie) her gerechtfertigt. Wobei noch eine historisch-soziologische Untersuchung der Situation des Arztes und des Apothekers, dann ihrer gemeinsamen Rolle in den bildenden Künsten, im allgemeinen in der Ikonographie unerwähnt bleiben. Selbstverständlich sind auch die Verschiedenheiten da, bezüglich der Therapie, des medizinischen Denkens, der

medizinischen Philosophie an der einen, bezüglich der wirtschafts- und industrie-geschichtlichen, der technologischen Belange auf der anderen Seite.

Drittens sind es die Einheit der Forschungsmethodik und die des Quellenmaterials, welche eine synthetische Betrachtungsweise der Medizin- und der Pharmaziegeschichte rechtfertigen. Ich meine damit die Praxis der allgemeinen geschichtlichen Behandlungen, die Methode der Quellenforschung und der Quellenkritik, den Charakter des Quellenmaterials. Es ist an der Hand, daß ein Archivmaterial desselben Charakters, ja öfters dasselbe Quellenmaterial auszuforschen ist. Das Archivmaterial ist aber die primäre Quelle einer jeden geschichtlichen Disziplin. — Einen ähnlichen Charakter weist die primäre Fachliteratur, das bibliographische Quellenmaterial auf: die ärztlichen und pharmazeutischen Bücher der vergangenen Jahrhunderte. Außer dem „papiernen“ Quellenmaterial ist für beide Disziplinen der bedeutende historische Quellenwert des gegenständlichen Materials (Geräte, Werkzeuge, Gefäße usw.) charakteristisch. Spielt ja in beiden das gegenständliche Material eine höchst bedeutende historisch-dokumentative Rolle, welche es in der allgemeinen Geschichtswissenschaft in solchem Grad nie innehat, ausgenommen vielleicht jene Frühepochen, in welchen die archäologischen Funde die Hauptanhaltspunkte abgeben. Somit liefert eigentlich — ähnlich zur Geschichte der Technik — das mehrdimensionale gegenständliche Material für eine Rekonstruktion der ärztlich-apothekarischen Praxis in jeder Epoche ein primäres Quellenmaterial.

IV.

Das Wesen unserer Konzeption gewinnt somit eine noch stärkere Stütze darin, daß unser Institut als Sammelplatz für das museale, gegenständliche, bibliographische und archivische Quellenmaterial des einheitlichen Fachbereichs auch als Forschungsbasis geeignet ist. Die Grundlage des Instituts bildet in jeder Hinsicht die im J. 1842 entstandene Bibliothek des im 1837 gegründeten Königlichen Ärztevereins, dessen seit seiner Gründung bestehendes Archiv, sowie das im J. 1905 ins Leben gerufene Museum. Mit der Übernahme all dieser Sammlungen hat sich das Bild unseres Instituts stufenweise ausgeprägt, wobei alle früheren kleineren Sammlungen eingeschmolzen wurden. Seit Auflösung des Königlichen Ärztevereins wurde es zur Rechtsperson und nahm 1965 den Namen von Ignác Semmelweis an. Als Resultat des mit der Medizingeschichte sich parallel entwickelnden pharmaziegeschichtlichen Musealwesens konstituierten sich teils in Klausenburg (Kolozsvár, heute Cluj-Napoca in Rumänien), teils in Budapest Museen. Letzten Orts funktionierten zwischen 1906 und 1963 kleinere Sammlungen mit mehr oder weniger Selbständigkeit im Nationalmuseum, bzw. im Rahmen der Pharmazeutischen Fakultät der Budapester Universität. Unser Institut übernahm (1960) auch sämtliche frühere pharmaziegeschichtliche Sammlungen, dann nach der Aufrichtung der eigenen allgemeinen Kollektionen und Ausstellungen rief es in Budapest das Apothekenmuseum zum „Goldenen Adler“, sowie die József Ernyey Pharmaziegeschichtliche Bibliothek ins Leben. Des weiteren leistete es Hilfe für die Entstehung mehrerer pharmaziegeschichtlichen Musealkollektionen am Land, welche es teils unmittelbar leitet, teils kontrolliert.

Demgemäß ist in unserer musealen Sammlungsordnung eine selbständige pharmazeutische Fachsammlung zu finden, in der wir ein Gefäßinventar der Offizin (aus Keramik, Glas, Holz), die Laboratoriumsgefäße, sowie das pharmazeutische Werkzeugmaterial in besonderen Sammelgruppen aufbewahren. Weitere Einheiten bilden

noch die Arzneien, Behälter von Arzneien, Grundstoffe (Drogen usw.), Mineralien, Möbel, Gedächtnisgegenstände. Wo die Gattungsbestimmungen die wichtigeren sind, meldet sich das pharmazeutische zusammen mit dem medizinischen Material, so in den kunstgeschichtlichen, kunstindustriellen, archäologischen, numismatischen, ethno-medizinischen usw. Fachsammlungen. In pharmazeutischer Beziehung wären die verschiedenen europäischen, aus den XVI—XIX. Jahrhunderten stammenden (italienischen, französischen usf.) Apothekengefäße aus Keramie, weiters in ungarischer Beziehung die Habáner, Holicser und andere Fayence-Gefäße besonders hervorzuheben. Unsere Pharmaziegeschichte ist in ihrem kunstindustriellen Auftreten eigenartig mitteleuropäisch und zeigt die größte Ähnlichkeit — schon der gemeinsamen historischen Vergangenheit halber — zur österreichischen, bzw. süddeutschen Kunstindustrie auf. Ihre Stilerscheinungen weisen Elemente aus der Spätrenaissance, dem Barock, Rokoko, der Klassik, dem Empire, dem Biedermeier in einer selbständigen, bereits vor der Eklektik vorhandenen Auswahl auf.

Zusammenfassend ist das Semmelweis-Institut als Basis-Institut der Medizin- und der Pharmaziegeschichte bestrebt den ungarischen Forschern jede Forschungsmöglichkeit darzubieten, ferner durch Spezialkurse (in Mitwirkung mit dem Postgradual-Institut) eine Fortbildung zu ermöglichen. Alldies wird durch Erscheinen von angemessenen Publikationen gefördert. Es ist unsere feste Überzeugung, daß man korrekte geschichtliche Studien nur mittels je komplexerer Quellenkenntnisse, einer entsprechenden allgemein historischen und wissenschaftsgeschichtlichen Konzeption und der Kenntnis des gegebenen Wissenschaftsfaches betreiben vermag, womöglich jeder aus irgendwelchem Fehler herrührenden, wissentlichen oder ungewollten Geschichtsfälschung vorbeugend. Wir sollen dabei die Mahnung Samuel Butler's, eines Zeitgenossen von Shakespeare nicht vergessen: „*Die Vergangenheit kann nicht einmal vom Herrn Gott verändert werden, nur von den Geschichtsschreibern!*“

Résumé

Pendant les décennies passées il y avait en Hongrie aussi des controverses sur la relation mutuelle entre l'histoire de la médecine et celle de la pharmacie. Elles sont arrivées au point du calme et on peut maintenant considérer la connexion mutuelle de l'histoire de la médecine avec celle de la pharmacie, respectivement entre toutes les deux avec l'histoire des sciences et celle de la culture comme éclaircie. C'est cette conception qui a déterminé et détermine l'activité scientifique et culturelle de l'Institut Semmelweis á Budapest qui remplit une tâche comprenant les trois branches de collection. L'Institut a une matière d'histoire de la pharmacie très significative qui mérite d'être connue aussi par des historiens de la pharmacie. Cela autant de plus, car non seulement la littérature originelle spéciale, la matière d'archive constitue une source d'information intéressante pour le chercheur, mais aussi — précisément en conséquence de l'activité manuelle de l'apothicaire — les moyens en service de la technologie et les recipients pour la reposition. Il y a enfin la matière de mémoire appropriée pour l'investigation du rôle sociologique et cela sur le plan de la politique nationale que la société des pharmaciens a joué.

J. ANTALL, M.A., Dr. phil.
Deputy General Director
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum
H – 1013 Budapest, Apród u. 1/3 Hungary

SUR L'HISTORIOGRAPHIE DES
FALSIFICATIONS ET DES FRAUDES
DES MÉDICAMENTS COMMERCIAUX

OTTILIA DE MARCO—GIORGIO NEBBIA

Il est certain que les fraudes dans le commerce et les moyens pour les découvrir — basés d'abord sur des procédés rudimentaires et ensuite toujours plus perfectionnés — sont aussi vieux que l'humanité.

Dans des notes précédentes [1—4] ont été examinées quelques-unes des principales informations disponibles sur l'évaluation de la qualité des marchandises et on a rappelé l'existence, dans les grandes villes du monde islamique médiéval à partir du Xème siècle, d'un bureau de police qui s'occupait spécialement de la répression des fraudes dans le commerce des épices et des drogues, utilisés comme produits pharmaceutiques et comme assaisonnements ; ce même bureau s'occupait de régler le commerce et la fabrication des produits alimentaires, l'exercice de la profession médicale et de réprimer les violations des normes de l'hygiène urbaine, des bonnes moeurs et de la moralité publique.

Dans l'Islam, en effet, la fraude et la malhonnêteté dans le commerce étaient considérées comme des violations de la loi religieuse et morale et comme un attentat aux moeurs. C'étaient les autorités qui s'occupaient de la répression de ces violations, et qui ainsi protégeaient et défendaient les intérêts de tous les fidèles et de tous les habitants.

Ce bureau de police (*hisba*) qui servait à défendre la moralité publique et l'honnêteté dans le commerce a été décrit et analysé vraiment, pour la première fois, il y a plus de cent ans, par Behrnauer [5].

Sur ce même sujet d'autres articles [6—8], qui ont utilisé essentiellement le matériel apparu dans ce siècle, ont été publiés récemment [9].

Le mot *hisba*, qui indique le bureau de la répression des fraudes, signifiait à l'origine l'opération de compter les naissances et les morts, une sorte de bureau de l'état civil qui s'occupait aussi de la sépulture des défunts et prenait en charge les orphelins.

Dans la terminologie religieuse, *hisba* indiquait le fait de chercher à avoir des mérites sur terre pour la vie future, et certainement, déjà au IXème siècle, le terme a pris le sens de bureau ou de charge s'occupant de l'observance du principe religieux de la moralité publique comme moyen pour atteindre le bonheur.

Puisque, comme on l'a déjà dit, l'honnêteté dans les rapports commerciaux et dans la vie publique faisait partie des préceptes moraux, la charge de l'*hisba* s'occupait du contrôle des marchés, des poids et des mesures, de la répression des fraudes, avait le devoir de vérifier si les fontaines publiques étaient en bon état, s'assurait que les maisons et les magasins ne déversent pas d'eau ou d'ordures sur la voie publique, contrôlait l'hygiène dans la fabrication des aliments et s'occupait même du service des subsistances de l'armée.

C'était le *muhtasib* qui dirigeait l'*hisba*, il était nommé par le calife ou par son *wazir*. Les hommes qui étaient proposés pour cette charge devaient déjà avoir une position sociale importante et devaient être musulmans et libres [13]; Behrner [5] rappelle que, généralement, ils étaient choisis parmi les hommes de loi, les plus capables de remplir cette tâche, étant donné le caractère particulier des inspections qu'ils devaient effectuer.

Sous un certain aspect la fonction du *muhtasib* était parallèle à celle du juge (*qadi*), mais la juridiction du *muhtasib* se limitait aux questions à caractère commercial, aux poids et mesures défectueux, aux fraudes dans le commerce et aux dettes non payées. Mais même dans ces cas, le *muhtasib* ne pouvait condamner que lorsque le délit était certain et qu'il n'y avait pas besoin de procès.

Al-Māwardī [14—16] considère l'*hisba* comme une charge entre celle du juge et du *diwān al-Mazālim*, une Cour compétente pour l'action de l'Etat contre les injustices.

Le *muhtasib* recevait un salaire qui dépendait du trésor public; al Māwardī [15] et al-Maqrīzī [17, 18] rappellent que ce salaire pouvait arriver à 30 *dinhar* [19] par mois, une somme correspondant à environ 600 000 Lires Italiennes actuelles, comme poids équivalent en or, mais avec un pouvoir d'achat nettement supérieur.

Le *muhtasib* pouvait choisir des collaborateurs (*a 'wan*) qui étaient eux aussi payés sur les fonds du trésor public; ils avaient en général des tâches particulières pour lesquelles il était compétent et dont ils devaient rendre compte chaque jour au *muhtasib*. C'est pourquoi, parfois, ces collaborateurs étaient choisis parmi les marchands ou les membres mêmes des professions libérales et ils devaient s'occuper de l'observance de la morale de leur propre catégorie, un peu ce qui se faisait dans les corporations médiévales [21] et ce qui se passe aujourd'hui dans les ordres des différentes professions.

La littérature arabe nous donne un certain nombre d'informations sur ce que représentait le *muhtasib* au cours des siècles.

Le bio-bibliographe musulman Ḥājī Khalifa [22, 23] affirme que le calife 'Umar ibn al-Khaṭṭāb (634—644) fut le premier qui comprit l'importance éthique et religieuse de ce contrôle et qui l'exerça dans la ville de Médine.

Toutefois la société musulmane de cette époque était encore assez simple et il ne résulte pas que le bureau de l'*hisba* ait été organisé à Médine ou à Damas pendant au moins un siècle et demi sous la forme qu'il prit plus tard.

A Bagdad, la nouvelle capitale abbasside, un *muhtasib* fut nommé à la fin du VIIIème siècle et dans les premières années du IXème siècle fonctionnaient déjà régulièrement les contrôles publics sur l'hygiène urbaine et sur l'hygiène de l'armée [24].

Au Xème siècle l'*hisba* existait en Egypte [25] et dans l'Espagne musulmane; d'ailleurs le mot espagnol moderne *almotacén* dérive du terme *muhtasib*.

Le premier *muhtasib* nommé par un calife dans l'Espagne musulmane et dont nous connaissons l'existence, fut le grand médecin Ahmad ibn Yunis al-Ḥarrānī, qui exerça la profession à Cordoue vers 970. Cette institution était tellement enracinée que le service public de répression des fraudes continua dans l'Espagne chrétienne après le XIIIème siècle [26].

Le matériel disponible sur l'*hisba* et sur les fonctions du *muhtasib* est important pour l'historiographie des produits pharmaceutiques et commerciaux, de leurs fraudes et des méthodes pour les déceler: nous avons en fait de nombreux „manuels" utilisés par le *muhtasib* et qui contenaient des instructions et des indications sur les contrôles

que ce dernier devait effectuer. Ces manuels contiennent, par exemple, des descriptions sur les différentes drogues et marchandises et les méthodes d'analyse pour les déterminer et pour reconnaître les fraudes.

Au début, vers le Xème siècle, il est évident que les informations que pouvaient donner ces manuels étaient à peine supérieures à celles de Pline ou de Dioscoride, mais à mesure que le temps passait, surtout après que les Arabes eurent établi des rapports commerciaux avec l'extrême Orient, ces informations commencèrent à être de plus en plus précises, comme nous pouvons le voir d'après les oeuvres qui nous sont parvenues et que cite, par exemple, Ḥajjī Khalfa [23].

Le premier manuel pour le *muḥtasib* est attribué à Aḥmad Muḥammad ibn al-Sarakhsī [27] qui a probablement rempli la charge de *muḥtasib* à Bagdad vers 895 et qui aurait écrit un traité sur les sophistications et le commerce intitulé *al-ḥisba al-Kabir* et, peut-être, un autre plus court intitulé *al-ḥisba al-Saghīr* [28], qui ne nous sont, malheureusement, pas parvenus.

Par contre il existe une série de manuscrits, que l'on peut trouver dans de nombreuses bibliothèques et qui portent tous le même titre: *Nihāyat al-rutbat fī-ṭalab al ḥisba* (La plus haute charge publique: comment obtenir l'*ḥisba*); on les attribue à un médecin, 'Abd al-Rahmān ibn Naṣr ibn 'Abdallāh indiqué comme al-Adawī, al-Tibrīzī, al-Nabarāwī, al-Shaizārī, qui vécut pendant le règne de Salah al-Din (Le Saladin des sources occidentales) et qui mourut vers 1193 [29—31]. On n'a pas encore établi si les différents manuscrits du *Nihāyat* — nous donnons la liste de ceux que nous avons pu identifier-sont dus à un auteur ou à plusieurs.

a) Londres, British Museum, Ms. Or. 9221.

b) et (c) Gotha: W. Pertsch, „Die Orientalischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha”, Gotha, 1877—1892, Vol. 3, p. 439, Mss. n° 1888 e 1889.

d) Leipzig: K. Vollers, „Katalog der islamischen, christlich-orientalischen, Jüdischen und samaritanischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Leipzig”, Leipzig, 1906, pag. 123, n° 298.

e) Vienne: G. Flügel, „Die Arabische, persische und türkische Handschriften der k. k. Hofbibliothek”, Wien, 1865—1867, Vol. 3, pag. 263, n° 1831.

f) Alger: F. Fagnan, „Catalogue Général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France. Département. T. XVIII. Alger”, Paris, 1893, Ms. n° 1373.

g) Le Caire: „*Fihrist al-Kutub al-'arabiya al Maḥfūza bi' l-Kutubhāna al-Hidīwīya al Misriya*”, Kairo, 1305/1309 (1882—1892), Vol. VI, pag. 209.

h) Le Caire: „*Fihrist al-Kutub al-'arabiya al-maḡada bi Dar al-Kutub al Misriya bi-gayat sahr Septembir 1925*”, Kairo, 1345—1348 (1926—1934), Vol. VI, 158.

i) Revue des Etudes Orientales IV, 727 (où l'auteur est cité comme al-Harrānī) [32].

l) Istanbul, Topkapi Sarayı, n° 2479.

C'est sur le texte des manuscrits de Vienne (e) et de Leipzig (d), (ce dernier faisant partie de la bibliothèque Refaiya) qu'a été préparée la traduction de Behrnauer [5]; une édition plus récente publiée au Caire a été faite d'après une analyse comparée des différents manuscrits [33].

L'oeuvre de al-Shaizārī (al-Nabarāwī) comprend 40 chapitres (Bab) parmi lesquels il faut signaler le Ier (Choses qui sont nécessaires et obligatoires pour le *muḥtasib*), le IVème (Connaissance des poids et des mesures), le XVIIème (Contrôle des apothécaires *sayadila*); le XVIIIème (Contrôle des épiciers, *attarin*); le XIXème (Contrôle des vendeurs de sirops et d'électuaires, *sharrabin*), le XXème (Contrôle des commerçants en huiles et graisses).

Une autre oeuvre semblable et à peine postérieure à celle que l'on attribue à al-Nabarāwī, porte le même titre et serait d'un certain Muḥammad ibn Aḥmad ibn Bassām, qui vécut, selon Wiedemann (34), vers le XIVe siècle: cette oeuvre est divisée en 114—118 chapitres, et semble donc plus longue que celle d'al-Nabarāwī; nous en connaissons différents manuscrits:

- a) Berlin: Oct. 3177
- b) Beirouth n. 250
- c) Londres, British Museum, Ms. Or. 9588.

Une partie de cette oeuvre a été publiée, sur la base d'un manuscrit appartenant à un privé, à Beirouth, par Cheikho [35] et par Guigues [36], et les chapitres sur les falsifications et les fraudes des drogues et des épices ont été traduites, à partir de ces éditions, par Wiedemann [34].

L'ouvrage d'Ibn Bassām a un très grand nombre de points communs avec celui d'al-Nabarāwī, dont Ibn Bassām a même tiré de nombreux passages.

Toujours dans la même série des manuels pour le *muḥtasib*, on peut parler de l'ouvrage de Ibn al-Ukhuwwa (37) qui a 70 chapitres et qui fut terminé vers 1316 (l'auteur mourut en 1329); il est intitulé: *Ma' ālim al-qurba fī-ahkām al-ḥisba* (Commentaire des rapports sur l'autorité de l'*ḥisba*) et dont nous connaissons au moins quatre manuscrits:

a) Oxford, Bodleian Library, Ms. Or. 315; A. Nicoll, „Bibliothecae Bodleianae codicum manuscriptorum orientalium catalogi partis secundae volumen primum arabicos complectens, 1821—1835, p. 96, n° 97.

b) Le Caire, Bibliothèque Egyptienne, n° 171 du suppl. au catalogue.

c) Le Caire, Arab Museum, n° 3271.

d) Londres, British Museum, Ms. Or. 6976.

Ce livre a été publié par Levy (38) qui a analysé les manuscrits existants et qui en a fait une traduction partielle [39].

A notre avis les chapitres les plus intéressants sont le Ier (Qualifications nécessaires pour l'*ḥisba* et devoirs du *muḥtasib*, *ma'ruf*), le XXIVe (Contrôle des fabricants de sirops); le XXVe (Contrôle des épiciers, *attarin* et des drogues et des épices, *shamma'*).

Quant à l'Espagne musulmane, quatre oeuvres, difficilement datables, sont disponibles et elles concernent le *muḥtasib* et l'*ḥisba*; on doit leur découverte à Lévi-Provençal.

En 1931 cet auteur a publié (26) le texte d'un manuel d'al-Saqāṭī (qui vécut à Malaga probablement à la fin du XIe siècle) où l'on reconnaît l'influence des oeuvres du groupe d'al-Nabarāwī.

En 1934 Lévi-Provençal publie aussi [40] le texte d'un autre traité sur l'*ḥisba*, d'Ibn 'Abdūn, dont il existe même une traduction italienne [41]: cette oeuvre offre un tableau vivant de la vie sociale et commerciale de Séville et de l'Espagne en général, dans les premières années de la domination almoravide (fin du XIe siècle, début du XIIe siècle), mais elle donne peu de renseignements sur les marchandises et les fraudes.

Le traité d'Ibn 'Abdūn a été republié en 1954 [42], toujours par Lévi-Provençal, avec deux autres oeuvres d'auteurs qui vécurent en Espagne, et c'est-à-dire *Risala fī al-ḥisba* (Traité sur l'*ḥisba*) d'Umar ibn Uthman ibn al-Jarsīfī et *Risala fī adab al-ḥisba wal-muḥtasib* (Traité sur l'*ḥisba* et sur le *muḥtasib*) d'Aḥmad ibn 'Abd al-Allah ibn abd al-Rau' ūf).

Enfin il existe de nombreux (plus de vingt) manuscrits d'une oeuvre, beaucoup plus récente que l'on doit à 'Umar ibn Muḥammad ibn al-Shāmī qui vécut dans la deuxième moitié du XVIème siècle [43], et qui est intitulée *Niṣāb al-iḥtisāb* (Origine du contrôle) [44] divisée en 65 chapitres.

Les oeuvres citées offrent de nombreuses informations sur les drogues et les épices disponibles, sur leurs propriétés, sur les sophistications et les fraudes et sur les connaissances des méthodes pour les déceler.

C'est essentiellement l'analyse comparée des différents textes rédigés au cours des siècles et dans des milieux culturels différents qui nous permet de suivre l'évolution de ces connaissances. Nous avons pu observer des correspondances entre certains chapitres des différentes oeuvres et nous en citerons quelques-unes.

	Al-Shaizarī al-Nabarāwī XII ^{ème} siècle	Ibn Bassām XIII-XIV ^{ème} siècle	Al-Ukhwwa XIV ^{ème} siècle
	numéro des chapitres		
Contrôle des apothicaires	17	38	—
Contrôle sur le commerce des drogues	18	40	25
Contrôle des vendeurs de sirops	19	39	24

Il faut remarquer que les différents auteurs font une distinction nette entre les fraudes, certaines étant indiquées avec le terme *ghushush* qui correspond à notre terme *falsification* et d'autres avec le terme *tadlis* qui correspond plutôt à *sophistication*.

Les méthodes pour déceler les fraudes se basent principalement sur la détermination du poids spécifique, sur la solubilité dans l'eau, dans l'alcool ou dans les graisses de la substance examinée, sur l'analyse organoleptique des gaz qui se dégagent au cours de la distillation sèche, et sur l'observation des cendres obtenues par calcination.

Nous apprenons, par exemple, que la *rhubarbe* est sophistiquée avec la rhubarbe pour les animaux qui pousse à Damas. La vraie rhubarbe de bonne qualité est rouge, légère et n'a pas d'odeur, si on la fait macérer dans de l'eau, elle devient jaune.

L'huile de balsamier est falsifiée avec de l'huile de lys. On peut déceler la fraude si on fait tomber quelques gouttes d'huile sur un chiffon de laine que l'on lave ensuite: s'il ne reste pas de taches, l'huile est bonne, si la tache reste, l'huile a été falsifiée. Ou encore, si l'on fait tomber quelques gouttes d'huile dans de l'eau, la vraie huile de balsamier forme une émulsion tandis que l'huile falsifiée reste en surface et forme des étoiles.

Le bois d'aloès est falsifié avec du bois de santal qui a macéré dans du vin vieux cuit, on peut découvrir la fraude en jetant un morceau de bois dans le feu; si c'est du bois falsifié, une odeur très forte de santal se dégage.

Le sucre ou le miel d'abeilles est falsifié avec le suc de canne à sucre traité avec du lait, du vinaigre et de la céruse, mais ce mélange est découvert si on le met avec d'autres substances, car il devient sombre et dégage une forte odeur de vinaigre.

Quelques-unes des méthodes que nous venons de citer sont encore utilisées aujourd'hui. Par exemple, dans le chapitre IXème du manuel d'al-Nabarāwī, il est conseillé,

pour contrôler la fraîcheur des oeufs, de les plonger dans l'eau: s'ils sont frais ils vont au fond, s'ils sont vieux ils flottent.

Les nombreuses oeuvres citées ne sont probablement qu'une partie de toutes celles qui existent sur l'histoire des drogues, des épices et des marchandises et de leur contrôle: il y a quelques années, Meyerhof [45] faisait remarquer qu'il y a encore une masse énorme de manuscrits à examiner, et certainement beaucoup d'entre eux peuvent présenter un intérêt pour l'histoire des sciences naturelles, de la médecine, de la pharmacie et de l'étude des marchandises.

Meyerhof observait que, seulement dans les mosquées d'Istanbul et des environs, il existait, vers 1940, 83 bibliothèques pleines de vieux manuscrits arabes, pour la plupart non catalogués; des centaines de manuscrits arabes et persans doivent être encore examinés.

Les manuels pour le *muhtasib*, connus jusqu'à présent, ont une structure relativement semblable, ce qui montre l'existence d'un modèle ou de quelques modèles communs. Les variations que l'on peut observer sont dues au fait que les auteurs venaient de différentes zones géographiques et vivaient à des époques différentes, ils ont donc repris ou élaboré ou introduit certaines connaissances; c'est pourquoi la comparaison de ces manuels permet non seulement d'avoir des renseignements précis pour l'histoire naturelle ou l'historiographie, mais pour l'histoire de la culture matérielle.

Bibliographie

- (1) G. Nebbia, „Aspetti storici del problema del controllo della qualità delle merci nel mondo antico e nel Medioevo”, *Quaderni di Merceologia*, 1, (1), 327—380 (1962)
- (2) G. Nebbia, „Il servizio repressioni frodi nell'Islam medievale”, conférence au VIIIème Congrès de l'Associazione Italiana di Storia della Farmacia, Bolzano, 1963.
- (3) G. Nebbia „La trasmissione delle conoscenze sulle falsificazioni e frodi delle merci dall'antichità al Medioevo islamico e occidentale”, *Actes du Congrès International, „Orient e Occidente nel Medioevo: Filosofia e Scienze”*, Rome 9—15 avril 1969, Accademia Nazionale dei Lincei, Rome, 1971, p. 501—520.
- (4) O. De Marco, „La repressione delle frodi e lo sviluppo della scienza farmaceutica nel mondo islamico”, conférence au XIXème Congrès National de l'Accademia Italiana di Storia della Farmacia, Bolzano, 6—8 octobre 1973.
- (5) W. Behrnauer, „Mémoire sur les institutions de police chez les Arabes, les Persans et les Turcs”, *Journal Asiatique*, [5], 15, 461—508 (1860); 16, 114—190 et 347—392 (1860); 17, 5—76 (1861).
- (6) M. Levey, „Fourteenth century Muslim Medicine and the *Hisba*”, *Medical History*, 7, 176—182 (1963).
- (7) S. Hamarneh, „Origin and functions of the *Hisba* system in Islam and its impact on the health professions”, *Sudhoffs Archiv*, 48, (2), 157—173 (Juin 1964).
- (8) R. Jazi, „Falsification et contrôle des médicaments pendant la période arabe”, Thèse présentée devant la Faculté de Pharmacie de Strasbourg, 1966.
- (9) Pour toute information générale concernant la littérature et les auteurs arabes cités, on se servira de deux ouvrages fondamentaux, l'histoire de la littérature arabe de Brockelmann (10), et l'Introduction à l'histoire des sciences de Sarton (11). Nous signalons aussi comme oeuvre importante l'histoire des Arabes de Hitty (12).
- (10) C. Brockelmann, „Geschichte der Arabischen Litteratur”, E. J. Brill, Leiden, Vol. 1 (1943); Vol. 2 (1949); Suppl. 1 (1937); Suppl. 2 (1938); Suppl. 3 (1942).
- (11) G. Sarton, „Introduction to the history of Science”, The Williams & Wilkins Co.,

- Baltimòre, Vol. 1 (1927); Vol. 2/I (1931); Vol. 2/II (1931); Vol. 3/I (1947); Vol. 3/II (1948).
- (12) P. K. Hitty „History of the Arabs”, MacMillan e Co., Ltd., London, 5ème Edit., 1951.
- (13) Cfr.: „The Encyclopedia of Islam”, E. J. Brill, Leiden. Ière Edition: Vol. 2, p. 317 (*hisba*) (1927); Vol. 3 p. 702 (*muhtasib*) (1933). Nouvelle édition: Vol. 3, p. 485 (*hisba*), (1971).
- (14) Brockelmann (10), Vol. 1, 483; Suppl. 1, 668 Sarton (11), Vol. 1, 780. Al-Māwardī vécut de 972 à 1058, surtout à Basra et à Baghdad. Son oeuvre principale est le „Kitāb al-Ahkām al-sultāniya” (Livre sur les principes du gouvernement).
- (15) 'Alī ibn Muḥammad al-Māwardī, „Al-Ahkām al-sultāniyah”, Sa'adah Press, Le Caire, 1909, p. 222.
- (16) Une traduction complète, avec des notes précises, de l'oeuvre d'Al-Māwardī (15) est la suivante: E. Fagnan, „Les statuts gouvernementaux ou Règles de droit public et administratif”, Alger, 1915.
- (17) Brockelmann (10), Vol. 2, 47; Suppl. 2, 36. Al-Maqrīzī (1364—1442), a écrit différents ouvrages d'histoire parmi lesquels il faut rappeler: „Al Mawā'iz wal-i'tibār fī dhikr al-khitat wal-Athar” (Livre des avertissements et des réflexions sur les quartiers et les monuments) (18) et „Al-Suluk lima 'rifat duwal-al-Mulūk” (Histoire de l'Égypte).
- (18) Taqī al-Dīn Ahmad ibn 'Alī al-Maqrīzī, „Al-Mawā'iz wal-I'tibār fī dhikr al-Khitat wal-Athār”, Le Caire, 1906, p. 342—343. Une autre édition avait été faite à Bulaq en 1872.
- (19) Le dinhar (du latin *denarius*) représentait dans l'islam médiéval une unité monétaire et une unité de poids (environ 4,2 g. (20). Un dinhar d'or représentait une somme équivalente à environ 20 000 livres actuelles.
- (20) W. Hinz, „Islamische Masse und Gewichte”, E. J. Brill, Leiden, 1955.
- (21) Cf. à ce propos, l'oeuvre de R. Ciasca, „L'arte dei medici e speciali nella storia e nel commercio fiorentino dal secolo XII al XV”, Leo S. Olschki, Firenze, 1927. Il nous semble que cette comparaison entre l'institution de l'*hisba* et celle de la répression des fraudes dans le cadre des corporations médiévales puisse amener à attribuer au premier une fonction d'intérêt public et au second un caractère privé, même si ce contrôle dans le cadre des corporations se faisait avec l'approbation de l'Etat.
- (22) Brockelmann (10), Vol. 2, 563—565; Suppl. 2, 635. Ḥājji Khalfā vécut de 1609 à 1657, surtout à Istanbul. Son oeuvre principale fut „Kashf al-Zunūn 'an al-Asāmi al-Kutub wāl-Funūn”, (L'élimination des doutes sur les titres, les livres et les sciences).
- (23) Muṣṭafā ibn 'Abd allāh Ḥājji Khalifah, „Kashf al-Zunūn 'an Asāmi al-Kutub wāl-Funūn”, texte établi, annoté et présenté par M. S. Yaltaqāyā et R. B. Al-Klaysi, Maarif Matbaasi, Istanbul, 1941.
- (24) S. Hamarneh, „The rise of professional Pharmacy in Islam”, *Medical History*, 6, 59—66 (1962).
- (25) Le grand historien Al-Maqrīzī qui eut lui-même la charge de *muhtasib*, dans les dernières années du XIVème siècle, en parle; Cf. l'introduction de Quatremère à l'„Histoire des Sultans Mamlouks par Makrizi”, 2 Volumes, Paris, 1837—1844.
- (26) G. S. Colin et E. Lévi-Provençal, „Un manuel hispanique de hisba”, Leroux, Paris, 1931.
- (27) Brockelmann (10), Vol. 1, 231; Suppl. 1, 375. Sarton (11), Vol. 1, 597. Al-Sarakhsi fut le plus grand disciple d'Al-Kindī, il mourut en 899. Philosophe musulman, il écrivit différents ouvrages sur des sujets variés, mais il semble que l'on n'en ait plus de trace.
- (28) L. Leclerc, „Histoire de la Médecine Arabe”, 2 Vol. Leroux, Paris, 1876.
- (29) Brockelmann, (10), Vol. 1, 603; Suppl. 1, 832. Sarton (11), Vol. 2/I, 463.
- (30) Ḥājji Khalfā (23); Vol. 2, p. 1987, indique au n° 14082 l'oeuvre d'Al-Nabarāwī sous deux titres: „Nihāyat al-Rutbah al-Zarifah fī Talab al-Ḥisba al-Sharifah” et au n° 14083: „Nihāyat al-Raghbah fī Talab al-Ḥisbah”. Il cite aussi un livre intitulé: „'Alī al-Rutbah fī-Ahkām al-Ḥisbah”, (Vol. 2, p. 1121).
- (31) Le premier qui parla en détail de cette oeuvre fut de-Hammer Purgstall, *Wiener Jahrbücher der Literatur*, 84, 145—156 (1838).

- (32) G. Demombynes, „Sur quelques ouvrages de hisba”, *Journal Asiatique*, 230, 449—457 (1938).
- (33) Ed. Arini, Le Caire, 1946.
- (34) E. Wiedemann, „Beiträge zur Geschichte der Naturwissenschaften. XL. Über Verfälschungen von Drogen u.s.w. nach Ibn Bassâm und Nabarâwî”, *Sitzungsberichte der Physikalisch-medizinischen Sozietät in Erlangen*, 46, 172—206 (1914).
- (35) P. L. Cheikho, *Al-Maqrîq*, 10, 961—968 e 1079—1086 (1910).
- (36) P. Guigues, *Al-Maqrîq*, 11, 580—594 (1911).
- (37) Brockelmann (7), Suppl. 3, 1254, Sarton (8) Vol. 3, 998.
- (38) Muḥammad ibn al-Ukhuwwa, „*Ma'alim al-Qurba fî Ahkâm al-hisba*” Ed. R. Levy, Luzac & Co., Londres, 1938.
- (39) Cf. aussi M. Meyerhof, „La Surveillance des professions médicaux et para-médicales chez les Arabes”, *Bulletin de l'Institut d'Égypte*, 26, 119—134, Le Caire, (1944).
- (40) E. Lévi-Provençal, „Le traité de Ibn'Abdūn”, *Journal Asiatique*, 224, 177—299 (1934).
- (41) F. Gabrieli, „Il trattato censorio di Ibn'Abdūn sul buon governo di Siviglia”, *Reale Accad. Naz. Lincei, Classe Sci. Morali*, [VI] 11, 878—935 (1936).
- (42) E. Lévi-Provençal, „Trois traités hispaniques de hisba”, *Textes et traductions d'Auteurs Orientaux*, T. II, Institut Français d'Archéologie Orientale, Le Caire, 1955.
- (43) Brockelmann (10), Suppl. 2, 427.
- (44) Cfr. l'introduction de R. Levy à l'ouvrage cité à la note (38).
- (45) M. Meyerhof, „The sources of the history of arabian medicine *CIBA Symposia*, 6, 1873—1877 (1944).

Összefoglalás

A kereskedelmi csalások és a felderítésükre kidolgozott, kezdetben primitív, majd egyre tökéletesebb eljárások egyidősek lehetnek az emberiséggel.

A középkori iszlám világ nagy városaiban a X. századtól működött egy olyan rendőri hivatal — a *hisba* —, amely kifejezetten a fűszer- és gyógyszerhamisítások felderítésével foglalkozott. A *hisba* feladatkörébe tartozott az élelmiszergyártás, a piaci súly- és mértékegységek ellenőrzése, a hadsereg élelmezése, az orvosi hivatás gyakorlásának szabályozása, örködés a városi higiénés rendszabályok betartása, valamint a közerkölcsök felett. Az arab világban a kereskedelmi és közéleti tisztesség része volt az erkölcsi és vallási követelményeknek, a hatóságok feladata volt a vétkesek ellen eljárni.

A *hisba* élén a kalifa vagy vezire által kinevezett *muhtasib* állt. A *muhtasib* tisztségére fontos társadalmi pozíciót betöltő szabad muzulmánokat — általában jogászokat — jelöltek, funkciójuk a bíróéhoz (kádi) volt hasonló, de jogkörük csak kereskedelmi ügyekre terjedt ki. Állami fizetést kaptak, csakúgy mint munkatársaik, akiket maguk választhattak, általában kereskedők vagy szabadfoglalkozásúak közül.

A *hisbával* kapcsolatos anyagok értékes tájékoztatást nyújtanak a gyógyszerészeti áruk történetéről. Fennmaradt számos, *muhtasibok* számára írt kézikönyv, amely tartalmazza a különféle gyógyszerek leírását, meghatározásuk módját s a csalások megállapítására alkalmazható eljárásokat.

Az első *muhtasib* kézikönyvet a IX. század végén Bagdadban működött Ahmad Muḥammad ibn al-Sarakhsinak tulajdonítják, de sajnos nem maradt fenn.

Ellenben több kézirat őrzi a Nihāyat al-rutbat fī-talab al hisba (A legmagasabb köztiszttség: hogyan szerezhető meg a hisba) című művet, melyet állítólag egy Abd al Rahmān ibn Nasr ibn Abd-allah nevű orvos írt a XII. században. Jelentősek Muhammad ibn Bassām XIV. századi, Ibn al-Ukhuwwa XIV. századi és Umar ibn Muḥammad al-Shāmi XVI. századi műve, valamint négy nehezen datálható kézirat a muzulmán Spanyolországból. Az utóbbi években megjelent a kéziratok kritikai kiadása, teljes vagy részleges fordítása.

A gyógyszeranyag-ismeretek fejlődéséről a különböző századokban, különböző kulturális környezetben keletkezett szövegek összehasonlító elemzése adhat képet. Megfigyelhető például a különböző művek egyes fejezeteinek egybeesése, alább idézünk néhányat:

	Al-Shaizari al-Nabarawi XII. sz.	Ibn Bassam XIII-XIV. sz.	Al Ukhuwwa XIV. sz.
	fejezetek száma		
Gyógyszerek ellenőrzése	17	38	—
Gyógyszerkereskedelem ellenőrzése	18	40	25
Szirupárusok ellenőrzése	19	39	24

A hamisítások felfedezésére szolgáló módszerek alapját főleg a vizsgált anyag fajsúlyának, vízben, alkoholban, zsirban oldhatóságának vizsgálata, a száraz desztilláció során keletkezett gázok íz- és szagelemzése, valamint az égetés során keletkezett hamu vizsgálata képezte.

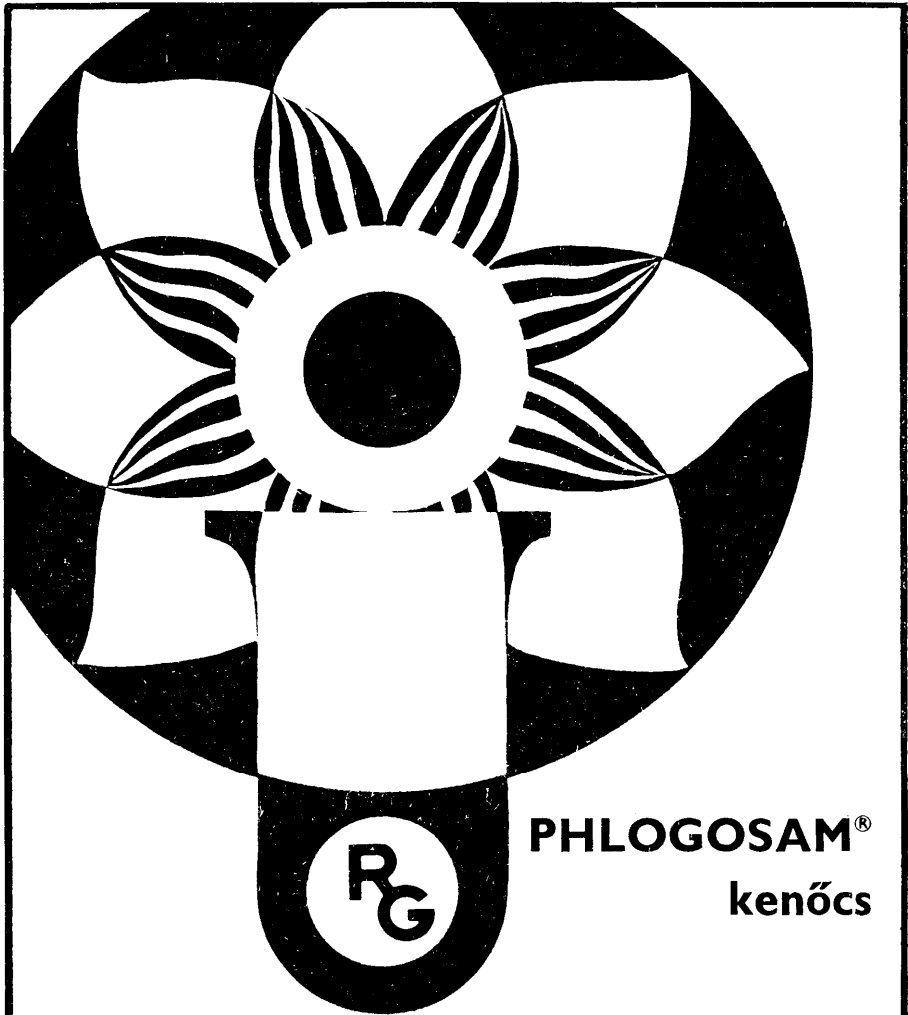
Megtudjuk például, hogy a balzsamfa olaját liliomolajjal lehet hamisítani. Az olajból néhány cseppet vázondarabra öntünk, majd kimossuk, ha nem marad folt, az olaj jó, ha marad, hamisították. Vagy vízbe cseppentve, az igazi balzsamolaj emulziót képez, míg a hamisított csillag alakban a felszínen marad.

Az aloé-fát sziruppá főzött borban áztatott szantálfával lehet hamisítani, a csalás könnyen megállapítható: tűzre vetve a hamisított fa erős szantálillatot áraszt.

Egyes eljárások még ma is használhatók. Al-Nabarawi kézikönyvében a következő módszert ajánlja a tojás frissességének ellenőrzésére: vízbe téve a friss tojás lesüllyed, a régi fennmarad.

A témában igen sok a még feldolgozatlan anyag. A jelenleg ismert muhtasib kézikönyvek nagyjából hasonló szerkezetűek, ami közös modell(ek)re utal. Az eltérések földrajzi, illetve időbeli eredetűek. Összehasonlító tanulmányozásuk értékes adatokkal szolgálhat a természet-tudományok, az orvostudomány és a gyógyszerészet történetéhez.

O. DE MARCO—G. NEBBIA
Istituto di Merceologia
Università degli Studi
Largo A. Fraccacreta 1, 70122 Bari, Italy

PHLOGOSAM[®]
kenőcs

Összetétel: 1 tubus (20 g) 3% natr. disulfosalicylato samar. anhydr.-ot tartalmaz, lemosható alapanyagban.

Alkalmazása: Fizikai, kémiai, mechanikai ártalmak okozta gyulladásokban, első- és másodfokú égések, napégés eseteiben gyors javulást biztosít.
Ha az orvos másképpen nem rendeli, a bőrelváltozást naponta 2–3-szor a kenőccsel vékonyan kell bekenni.

Megjegyzés: ✘ „Vény nélkül egy alkalommal legfeljebb a legkisebb gyári csomagolás, vagy annak megfelelő mennyiség adható ki.”

Csomagolás: 1 tubus (20 g) térítési ár: 2,50 Ft

Gyártja: Kőbányai Gyógyszerárugyár, Budapest.

RÉGI MAGYAR (GYÓGY)NÖVÉNYNEVEK, 15—17. SZÁZAD

GRYNAEUS TAMÁS—PAPP JÓZSEF

BEVEZETÉS

HORVÁTH GÉZA és SZILY KÁLMÁN vitázó cikkei óta egyre gyarapodtak ismereteink a 13—16. századi magyarság (gyógy)növényismeretéről. Okleveleinkben¹, korai glosszákbán², legelső szótárainkban³, füves, valamint orvosló könyveinkben⁴ és egyes nyelvemlékekben⁵ számos növény neve szerepel. Tanulmányunkban a korai adatok — lehetőségek engedte — azonosítását kíséreljük meg.

Az eddigi szerzők legnagyobb részét megelégedtek a név nyelvészeti célú közlésével. Ahol viszont a nyelvészeti, botanikai vagy gyógyszerészeti szakirodalomban a szóbanforgó növény botanikai nevét is közlik, ott az azonosítás többnyire önkényes, elfogadhatatlan.⁶ Ezek a megfigyelési kísérletek zömükben úgy történtek, hogy a régi latin, illetve a régi magyar *nevet* azonosnak vették egy hasonló vagy azonos, *mai* botanikai, illetve magyar *növénynévvel*, holott nem ismerték a szó *akkori* pontos jelentését, vagyis a növényt, amit akkor avval a névvel illettek. A szó és jelentés-tartalma ilyen merev szétválasztásából, illetve önkényes házasításából csak zűrzavar keletkezhetett. A nómenklatúra ilyen zűrzavarát csak fokozta a Linnéig uralkodó rendszertani káosz is. Nem célunk a korai füveskönyvek „botanikai tévedéseinek” bírálata. A *Systema Naturae* éve (1735) előtt anakronisztikus és méltatlan kívánság lenne a tudós szerzőktől (kiknek nevét számos — mindmáig helyesnek tartott — leírás, fajtaelnevezés örzi) pontos fajleírást és megkülönböztetést kívánni — annál kevésbé, mert az egyes specicsenek helye a morphologia, genetika, botanikai taxonomia újabb eredményei szerint napjainkban is módosul.

Már a korai füveskönyvekben a hasonló küllem és szín, a felhasználhatóság, nevük⁷ vagy éppen mágikus szempontok szerint rokonítottak—azonosítottak egyes növényeket éppúgy, mint ahogy a rokonnépek és a mai magyar parasztság hagyományos növényismerete is teszi⁸. Elképzelhető, hogy ugyanígy történt ez a honfoglalás korá-

¹ Nagy Gy., *Szamota* 1895, *Szily* 1878 a., b.

² Csűry 1925, *Erneyi*, *Jakubovich*; Iványi, *Flatt* 1891, *Klemm*, *Király*, *Sági*, *Schönherr*, *Szabó T. A.* 1943, *Szamota* 1895/b

³ *Clusius*, *Beythe*; *Fejérpataky*, *Finály*, *Házi*, *Melich* 1898, *Pálfi* 1905, 1906; *Szamota* 1894, 1896, *Szilády*

⁴ *Eckhardt*, *Melius*, *Varjas*

⁵ *Jakubovich* 1933, *Szímnyei*

⁶ Kivétel: KNIEZSA, *SzIIsz* I./1, p. 8.: „...nem tudtam mindig eldönteni, hogy a régi, középkori latin nevek milyen mai növényekre (és állatokra) vonatkoznak”

⁷ V. ö. pl. *GasGl czodafa* = *cacapacia maior* = *Ricinus communis* L., Fuchs *Gl XVI. sz. cziuda fa* = *ricinus* = *Ricinus communis* L., Fuchs *Gl XVII. sz. csuda fa* = *stramonium* = *Datura stramonium* L.

⁸ Almássy p. 196., *Grynaeus* 1964., *Penavin*, *Timár*

ban is⁹. Ezt a sokszínű zűrzavart jól jellemzi a szinonimák sokszor ijesztően nagy száma¹⁰. Ehhez járul még, hogy a kéziratosság korában, másolások alkalmával vagy félreértés következtében, mind a latin, mind a magyar név nem egyszer szinte felismerhetetlenségig eltorzult¹¹ vagy a lapszéli jegyzet később megsérült. Ebből a szempontból igazat kell adnunk Borbás Vincének, aki az élő népnyelv növényneveit többre becsülte régi írott emlékeink adatainál¹².

EDDIGI MUNKÁLATOK

Az elfogadhatatlan azonosítások legriasztóbb példáját RAPAICS művében¹³ találjuk. Ő a Capitulare de villis és a régi szójegyzékek növényneveit „azonosította” a fentemlített módszerrel. Eljárása során nem vette kellően figyelembe az egybevett művek keletkezési helye és ideje közötti nagy különbséget. Egyébként sem tudjuk, hogy eltérő viszonyok hatására hol, hogyan módosult a rendelet¹⁴, arról nem is beszélve, hogy a Capitulare kiadási éve (795) és a bencések magyarországi megtelepedése (996) közé esik a cluny-i reform (910). Magyarország már az erősen átalakult bencés rend révén, a középkori szellemiség megváltozása után kapcsolódott bele a nyugati keresztény kultúrákörbe¹⁵. Nem tudjuk, hogy ez a változás érintette-e és mennyiben a kolostori gyógyító eljárásokat, a kolostorokban termelt gyógynövényeket, azt azonban tudjuk ERDÉLYI L. tanulmányából, hogy a magyarországi bencés monostorok jogi és gazdasági helyzete még a közvetítő farfai monostortól is lényegesen különbözött.

RAPAICS könyvében található további azonosítások¹⁶ éppilyen önkényesek, csak a leírás alapján történtek. (Pedig ő marasztalta el¹⁷ BEYTHÉT önkényes, SZIKSZAY-

⁹ Fabricius-Kovács

¹⁰ Ld. pl. *Dipsacus* = Bogáncskóró, *Venus Asz.* feredője, *Csapó ecet*, Mindenkor szomjúhozó tövises lapu (*Melius*). *Chamaedris* = cherafalevelev fu, fwl fw, földi tömjén fű (*Dorst. Gl.*) *Lilium convallium* = geng wyragh, harang wyragh (*Dorst. Gl.*) *Myrica* = Reptsin fű, Hanya fa, Haitena. (*Dorst. Gl.*)

¹¹ GasGl. *Origanum* = feketegyopár
Dorst. XVI. sz. *origanus* = gopat
DorstGl. XVI. sz. *origanus* = fekete gyopat
DorstGl. XVI. sz. *parietaria* = zanoth
DorstGl. XVI. sz. *parietaria* = zent fyw
Herb. XVI. sz. e. f. *solanum* = eb zewlew
Herb. XVII. sz. *solanum* = szep szewlew
FuchsGl. XVII. sz. *Artemisia monoclonos* = varadicz
DorstGl. XVII. sz. *Tanacetum* = paradych
v. ö. Fialovszky 1897.

¹² Borbás 1895. p. 304.

Borbás 1896. p. 452.

¹³ Rapaics 1932., Népszerűsítő műveinek nagy hatása volt, tévedéseit, túlzásait hangsúlyozottan kell korrigálnunk.

¹⁴ V. ö. Metz, W.: *Agrarwirtschaft im Karolingischen Reiche c. tanulmányával = Braunfels, Wolfgang ed.: Karl der Grosse. III. Düsseldorf, 1966. I. p. 499.*
Lehmann, E.: Der Architektur zur Zeit Karls der Grossen. u. o. III. p. 312.

¹⁵ V. ö. Erdélyi L. p. 485; Oláh p. 199.

¹⁶ Lippay növénynevei p. 287; Mizaldus—Nadányi növénynevei p. 293.

¹⁷ Rapaics 1932. p. 240.

FABRICIUST íróasztal mellett született azonosításaiért!) Hasonló módon, csak a növénynevek összevetésével dolgozik BEKE ÖDÖN is Ebgyömbér című cikkében. GOMBOCZ ENDRE korai, 1914-ben megjelent művében helyesen mutat rá a Linné előtti nomenklatúrában uralkodó zűrzavar okaira, de önkényes azonosításaival és föltevésével csak rontott a helyzeten. Számos növénynev van BALASSI ZSIGMOND Lovak orvossága című, 16. század végi, esetleg 17. század eleji művében is. Ezek ABAFFY ERZSÉBETtől származó értelmezései¹⁸ is abban a hibában szenvednek, hogy — jobb híján — a korábbi szótár-, glosszairóadalom (Beszt., Sch., Kőn. Szójt., Br., Gyöngy.) alapján történtek, tehát nem megbízhatók. Ugyanez vonatkozik MAGYARY-KOSSA adataira¹⁹ és BARLAY — csonkán maradt — tanulmányára is.

MÓDSZEREINK

Mindebből következett módszertani alapelvünk: a magyar növénynev azonosítása nem történhet (még ha csábító is) sem *csak* a latin, sem *csak* a magyar név alapján (sőt még a kettő együttesén sem), hanem kizárólag *csak összetartozó növényi kép és név* (s ahol van: részletes morfológiai leírás) *synopsisa révén*. Ezért illusztrált művek felismerhető növényképeiből kellett kiindulnunk. Önkényes egyszerűsítéssel, a zűrzavar fokozásának megelőzésére feldolgozásunkban *csak a címszót* vettük figyelembe, a nagyszámú szinonímát nem. (Ezt az is indokolja, hogy a részletes leírás is — ha van — többnyire a címszóra vonatkozik, s abban jobbra csak a címszót használják a szerzők.)

Három előmunkálatra hivatkozhatunk. FLATT KÁROLY PÉCSI LUKÁCS húsz — képen is bemutatott — növényét igyekezett azonosítani. Eredményeit később RAPAICS részben helyesbítette²⁰. GOMBOCZ ENDRE A magyar botanika története c. művében közölte CLUSIUS (1583), illetve CLUSIUS—BEYTHE (1584) művében levő magyar növényneveknek képek alapján történt megfejtését. Megpróbált még az eddig említetteknel régebbi — MELIUS Herbariumában (1578) szereplő — neveket is megfejtetni, ez a kísérlete azonban kétes eredményű²¹. (A Herbariumban ugyanis nincsenek képek, ezért — mint egy-egy elejtett megjegyzésből következtetni lehet — valószínűleg MELIUS fő forrásmunkája, LONICERUS Kräuterbuchjának ábrái segítségével törekedett a magyar növénynevek megfelelőit megtalálni²². Eredményei azért is bizonytalanok, mert — mint tudjuk — nemcsak LONICERUS volt MELIUS egyedüli forrásmunkája²³). DORSTENIUS Botaniconjának egyik példányába a 18. sz. elején beírt magyar növényneveket egyeztetni RAPAICS egy későbbi, kevesebb önkényességgel megírt munkájában²⁴.

¹⁸ Ld. Eckhardt

¹⁹ I. m. p. 243—281. Régi magyar gyógyszernevek c. tanulmányában és szótárában XVI. századi műveket nem dolgozott föl; a latin vagy magyar növénynév, illetve a leírás alapján „azonosított”.

²⁰ Rapaics 1931.

²¹ Ezek a módszertani hibák tovább mennek és téves megállapításokra adnak okot Natter-Nád, valamint Halmai tanulmányában.

²² Gombocz 1936. p. 48, 56.

²³ v. ö. Natter-Nád erre vonatkozó föltevésével i. m. p. 336—8. Gulyás P.; Halmai J.

²⁴ Rapaics 1934.

A MÓDSZER KORLÁTAI ÉS HIBALEHETŐSÉGEI

Előbb vázolt — túl igényesnek látszó — módszerünk követése sem óvhat meg tévedésektől bennünket, ennek több oka van.

a) A képek. Ismert a füveskönyvek ábráinak — nyomdatechnikailag, a nyomódúcok vándorlásával²⁵ is magyarázható — hagyományossága (átvételek egyik műből a másikba) és a növényképek gyöngye volta. Időben visszafelé haladva az azonosítás nehézségei emiatt többnyire nőnek, lehetőségei csökkennek. Az Ortus sanitatis gloszszáiból²⁶ rossz minőségű képei miatt sokat nem tudunk értékesíteni. Az Ortusban, a Herbolariumban és DORSTENIUSnál nem egy esetben *ugyanaz a kép* [!] szerepel *egészen különböző* növények illusztrációjaként²⁷. CLUSIUS és FUCHSIUS képei a megelőző és későbbi műveknél lényegesen pontosabbak²⁸. A fametszetek színvonalja a renaissance-ban javul, majd ismét romlik; a sokszor kisméretű képek a helyszüke és térkihasználás [négyszögletű képek!] miatt torzulnak²⁹.

b) A *glosszáírók*, illetve *írók* tévedései, elírásai, nem kellő kritikájú átvételei és kompilációi, valamint a helyi nyelvjárási és hagyománybeli különbségekből adódó eltérések³⁰.

c) Sokan nem tudtak szabadulni a tekintélyes görög, latin, arab és középkori szerzők hatásától: megállapításukat, elnevezéseiket kellő kritika nélkül átvették.

VIZSGÁLATI ANYAG

A régi magyar növénynevek minél megbízhatóbb azonosítására és a fentebbi hibák lehetőség szerinti elkerülésére törekedtünk. Az alábbi művekből származó hét adatsorozatot vizsgáltunk és vetettünk egybe.

I. A római CASANATE könyvtár Corvin kódexében talált *kézírásos* glosszák³¹. A kódexnek faksimile kiadása nincs, növényképeit mikrofilm segítségével szereztük meg³². A kódexet PAZZINI³³ szerint a 13. század első felében kompilálták Olaszországban, SCHÖNHERR szerint arab források, BALLAGI szerint FONSECA Orvosló könyve nyomán Vencel császár és király számára. Mások megírását a 14. századra, illuminálását a 14—15. század fordulójára teszik.³⁴ A latin nevek SCHÖNHERR szerinti olvasatát néhol helyesbítettük.

²⁵ Moesz 1930.

²⁶ Erneyi, Jakubovich

²⁷ Pl. Ortus 381. és 461. képe; Herbolarium X. és XLII. táblája; Dorstenius p. 45. és 204. p. 104. és 212., p. 71. és 286., p. 119. és 261., p. 192. és 262., p. 148. és 173., p. 18. és 182., p. 35. és 189., p. 43. és 141., p. 53. és 197., p. 16. és 146. képe azonos

²⁸ Schreiber

²⁹ Moesz 1930.; Nissen

³⁰ Szily 1886.; Fialovszky 1897; Borbás 1901.

³¹ Schönherr: 89 magyar növénynev két kéztől, a 15. század végéről, illetve 16. század legelejéről

³² Ld. Bibliotheca Corviniana p. 57. és LXV—LXVI. tábla

³³ I. m. p. 117.

³⁴ Ld. Bibliotheca Corviniana

2. C. CLUSIUS: *Rariorum Stirpium Historia* (Antwerpen, 1583.) c. művében is számos növényábrázolás van, a hozzájuk tartozó magyar nevet vagy itt, vagy CLUSIUS—BEYTHE *Stirpium nomenclator pannonicus* (II. Antwerpen, 1584) c. szótárában kerestük meg. Munkánkhoz a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár S 350. jelzésű *colligatum* példányát használtuk.³⁵

3. LEONHARDUS FUCHSIUS *Commentarius de stirpium historia* (Basel, 1542) c. művének a szegedi Ferenc-rendi kolostor könyvtárában őrzött példányában talált, három kéztől, a 15. század második feléből, a 17. század elejéről és második feléből származó glosszákat IVÁNYI BÉLA közölte. A szegedi kolostor feloszlatása után e becces ősnymotványnak nyoma veszett. Ugyanezen kiadás egy másik példánya azonban megvan az Országos Mezőgazdasági Könyvtárban (A 22 Kgy. jelzéssel). Így IVÁNYI alapos, de sok sajtóhibával megjelent tanulmánya segítségével az egyes glosszákhoz tartozó képek kideríthetőek voltak.

Ugyanezen mű 1545. évi baseli kiadásának egy példányában HOLUBY talált a 16. század második felére keltezhető glosszákat. Ezen ősnymotvány holléte is ismeretlen. Mutatványképpen közölt belőle glosszákat, ezeket hiányosságuk miatt azonosításainkban nem használhattuk fel. Ugyanezen kiadás Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárában őrzött példányának (Ant. 5254) glosszáit sem, szakszerű földolgozásuk híján (olvasat, kormeghatározás).

4. PEECHI LVKACH *Az keresztyen szvzecnecec tisteseges koszoroiá* (Nagyszombat, 1591.) című, már idézett művének az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára I 250. jelzésű példányát használtuk.

5. Az 1491-ben megjelent *Herbolarium Vincentinae* 15., 16., 17. és 18. századból származó növényneveit, valamint

6. Az *Ortus Sanitatis* 1517. kiadásában található, 1520—1530 közötti bejegyzéseket ERNYEI és JAKUBOVICH közölték. Munkánkhoz — mint ők is — az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára Inc. 897., ill. Ant. 1885. jelzésű példányait használtuk.

7. TOLDY FERENC közölte DORSTENIUS *Botanicon* című, Frankfurt am Mainban 1540-ben megjelent s a pannonhalmi kolostor könyvtárában őrzött művében talált 16., 17. és 18. századi glosszákat. Érdeklődésünkre és megdöbbenésünkre kiderült, hogy ez az ősnymotvány nem található a Benedek-rend pannonhalmi Központi Főkönyvtárában.

Ant. 1197. jelzettel azonban megtalálható ugyanezen mű egy másik példánya, az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárában. Ebben az esetben is tehát a 3. pontban leírt közvetítéssel végeztük az azonosítást. A TOLDY látta eredeti mű nem állván rendelkezésünkre, olvasatának esetleges hibáit, illetve a közlemény esetleges sajtóhibáit sem, vagy csak a legnyilvánvalóbb esetekben helyesbíthettük.

Meg kell jegyeznünk, hogy az általunk használt példányban több kéztől származó magyar, valamint különböző szláv nyelvű, latin betűs [cseh?, lengyel?] bejegyzéseket is találtunk. Mivel datálásuk és pontos olvasásuk a Régi Nyomtatványok Tára vezetőjétől kapott értesülésünk³⁶ szerint nem történt meg, ezeket az adatokat felsorolásunkból — fájó szívvel — kihagytuk.

³⁵ A *Nomenclator* latin és magyar növényneveit Tóth Mike szótárba szedte; magyarázattal, értelmezéssel azonban nem látta el.

³⁶ Illesse ezért e helyen is köszönet!

TABERNAEMONTANUS Neuw Kreuterbuch-ját³⁷ azért nem használtuk fel, mert ZAKAR J. megállapítása szerint a szerző CLUSIUS művéből kompilált³⁸.

EREDMÉNYEK

A vizsgált művekben található bejegyzések időrendjét és az általunk azonosított 713 adat megoszlását lásd az I. táblázatban.

I. táblázat

Mű:	Adatok kora:	Azonosítható adatok száma:
CasGl	15. sz. 3. negyede—16. sz. eleje	51
Herbolarium	15. sz. vége	8
Herbolarium	16. sz. eleje	8
OrtusGl	1520—1530	89
Herbolarium	16. sz. első fele	40
Clusius	1583, ill. 1584.	34
FuchsGl	16. sz. második fele	164
Dorstenius	16. sz.	134
Pécsi Lukács	1591	10
Herbolarium	17. sz. eleje	14
FuchsGl	17. sz. első fele	
	17. sz. második fele*	67
Herbolarium	17. sz.	15
Dorstenius	17. sz.	79
		713**

Ugyanezekben a művekben található 18. sz.-i adatokat összeállításunkból kihagytuk.

* Ui. IVÁNYI adatközlésében nem választja szét a két időszakból származó adatokat.

** Ebből 15. sz.-i 59
16. sz.-i 479
17. sz.-i 175

Ilymódon a 15. század harmadik negyedétől a 16. század végéig terjedő időszakból 538 (ebből 504 kézirásos) olyan magyar növénynevet gyűjtöttünk össze, amelyhez botanikailag jól meghatározható növényábrázolás tartozott. Összeállításunkba *csak ilyen* magyar neveket vettünk fel. Ahol a species meghatározását a kép nem tette lehetővé, megelégedtünk a genus jelölésével.

Forrásaink jellege (kézirásos—nyomtatott), keletkezési időpontja és valószínűleg helye is különböző. A CasGl-ről föltételezik, hogy *budai* pálos szerzetes írhatta³⁹.

³⁷ 1588—1591. évi tíznyelvű kiadásban 46 magyar növénynév található.

³⁸ Zakar J. i. m. „E növényneveknek a ma érvényes elnevezésekkel való egyeztetése — a könyv ábráival való egybevetés alapján — külön botanikai feladatot jelent” — írja.

³⁹ Schönherr; Ballagi; Zákonyi

BEYTHE ISTVÁN valószínűleg Dunántúlon született (Kő, Baranya megye vagy Németújvár?) és tanult (Tolna?). CLUSIUSszal közösen írt munkájuk megjelenése előtt a Nyitra megyei Szakolca kivételével szintén Dunántúlon tanított (Alsólendva, Sárvár), illetve lekészkedett (Sopron, Németújvár). Valószínű tehát, hogy adatait is *Nyugat-Dunántúlon*⁴⁰ gyűjthette. LEONHARDUS FUCHSIUS glosszátora⁴¹ feltehetően *szegedi* ferences lehetett: az ősnymtatvány kezdettől az alsóvárosi barátok birtokában volt. PÉCSI LUKÁCS műve megjelenése idején *Nagyszombatban* működött. Az összeállításunkban felhasznált, glosszált DORSTENIUS példány a bencések *füssi* (Komárom megye) plébániájáról került elő. XVII. századi bejegyzéseiből horvátországi („zagrabi pispek Vram ev Naga probalta”), mediterrán („olaz orzagban termez koro czemete”, „Campaniaban termez fw”, „Liguria fele termez fu”, „Macedoniaban termo fekete fa”) és még délebbi (Afrika, Egyiptom, Arábia) kapcsolatokra, onnan származó ismeretekre lehet következtetni.

Ezek az említett különbözőségek adják meg vizsgálódásaink diakronikus és a földrajzi módszerhez hasonló jellegét. Munkánk eredményességében azért is reménykedhetünk, mert a vizsgált művek szerzői közül CLUSIUS és FUCHSIUS vérbeli, nagy rendszertani érzékkel megáldott botanikusok voltak.

A Nagyszombat—Szeged vonalától keletre eső országrészekből sajnos egyetlen forrásművet sem tudtunk feldolgozni. HOLUBY és FIALOVSKY közlései⁴² azonban sejtetik, hogy az itteni világi és kolostori könyvtárakban még számos, eddig nem ismert adatot találhatna a szisztematikus kutatás.

Vizsgálataink eredményét táblázatban közöljük. (II. táblázat.)

A táblázatban szereplő neveket az alábbi szempontok szerint rendszereztük.

A neveket, névsorozatokat a mai botanikai (latin) nevek (h. oszlop) alfabetikus rendjében soroljuk fel.

Ettől balra a b—g. oszlopban található az idézett művek latin címszavai, *a kiadási év időrendjében*. Így a latin név időbeli alakulása, változása áttekinthető. (PÉCSI LUKÁCS művében latin nevek nincsenek, ezért ez a mű a bal oldalon nem szerepel.)

Az i. oszlopban találjuk a mai hivatalos magyar neve(ke)t, ettől jobbra a j—v. oszlopban pedig a glosszák *keletkezése időrendjében* a magyar nevek találhatóak. Ezek kikeresését betűrendes mutató könnyíti meg. Az utolsó (z.) oszlopban jeleztük, hogy a táblázatban felsorolt régi magyar növénynevek melyike ismert a mai ethnobotanikában. Kevés kivételtől eltekintve (ezeket jeleztük) csak szakszerűen és megbízhatóan meghatározott növények neveit használtuk fel, származási hely és szerző megjelölésével⁴³. Az ismert ethnobotanikai elnevezések száma ennél *jóval nagyobb*, de azonosításuk vagy a gyűjtési hely megjelölése (mint pl. JÁVORKA Magyar flórájában) hiány-

⁴⁰ Fabó; Rapaics 1932.

⁴¹ Ld. Bálint S.: Szegedi Szótár p. 11, u. ő. Szeged városa p. 31, 41.

⁴² Holuby; Fialovszky 1895.

⁴³ Ebben az oszlopban azokat a megbízhatóan meghatározott, recens ethnobotanikai neveket gyűjtöttük egybe, melyek a régi magyar nevek valamelyikével egyeznek. A *recens név* után meghatározása következik (az u. a. jelzés azt jelenti, hogy azonos a „h” oszlopban azonos sorban olvasható névvel). Zárójelben az adat származási *helye* és a gyűjtő neve szerepel (ld. irodalomjegyzék). A G. T. jelzésűek Grynaeus Tamás még nem publikált gyűjtéseiből származnak, meghatározásuk minden esetben Papp József (P. J.) munkája. A recens nevet mindig ott tüntettük fel, ahol sorszám szerint először fordult elő megfelelője a régi magyar nevek között.

zik⁴⁴. Sajnos a botanikusokból hiányzik a néprajzi, nyelvészeti érdeklődés; a nyelvész⁴⁵, etnográfus, orvos⁴⁶ szerzőkből viszont a botanikai képzettség, illetve alaposág. (Kivétel ANDRÁSFALVY, BORBÁS, GYÖRFFY, MOESZ, NAGY RÓZSA, PRODÁN, RÁCZ, SULÁN, TIMÁR művei.) Ha a növénykép segítségével csak a genust sikerült megállapítani, akkor a neveket sp. jelzéssel a szoros betűrend végére tettük. Az egy genusba tartozó növények nevei ezért együttesen szemlélendők (ld. pl. Euphorbia-félék, Mentha-félék, Papaver-félék stb.).

A növényneveket az eredeti helyesírással közöltük, csak a β -t írtuk át sz-re és az σ -t ö-re.

A földolgozott művekben lerajzolt és leírt növényrepertoár bizonyos fokig determinálja a glosszákat, mégis megfigyelhető, hogy a legtöbb műben *nem minden* növénykép, illetve növénynév mellé írták oda annakidején magyar megfelelőjüket. Tehát a táblázatot *függőleges* oszlopai mentén szemlélve, képet alkothatunk egy-egy nagyobb korszak orvos-, ethnobotanikai ismereteiről. Ha ezenkívül figyelembe vesszük még azt is, hogy különböző forrásműveinkben mely növényneveket glosszáltak legtöbbször (vagyis: mely *vízszintes* sorban van több adat): kitűnik, mely növényeket ismertek, kedveltek, használtak leginkább gyógy-, festő-, mérgező növényként, eddelül vagy akár szépségéért a 15—17. században. Ennek kultúra- és gazdaságtörténeti jelentőségét nem kell hangsúlyoznunk. Ha ezek listáját (III. táblázat) a recens ethnoiatríában használt növényekkel összehasonlítjuk, meglepő egyezést találunk⁴⁷: századokon át a legfontosabb gyógynövények alig változtak. Összeállításunkból külön kiemeljük a „börvej” és „farkashárs” pontos egyezését: annak ellenére, hogy mindkettő csak a legrégebbi, CasGl-ban és a mai népnyelvben fordul elő. Ha a vízszintes sorok mentén, de a recens adatokat is figyelembe véve elemezzük a II. táblázatot, láthatjuk, hogy eddigi ismereteink szerint a növénynevek 34%-át a 15—17. századival *azonos* jelentésben őrizte meg napjainkig az adatközlők emlékezete. További kb. 24%-ban pedig bizonyíthatuk a növénynév fennmaradását napjainkig. Az általunk identifikált 15—17. századi magyar növénynevek legalább 58%-a él tehát a mai magyar népnyelvben, ethnobotanikában⁴⁸, tekintélyes részben — a nyelvészeti és népzenei kutatások eredményeivel egybehangzóan — a székely, moldvai és bukovinai magyar nyelvjárásokban.

A II. táblázatból jól látható a magyar nevek időbeli alakulása (ld. egyazon név különböző alakjait), illetve variálódása (*amint egy növénynév* más-más glosszáírónál egymástól egészen eltérő, sokszor rendszertanilag is *távoleső fajok* jelölésére szolgál). Azt is láthatjuk, hogy — még ugyanaz a glosszáíró is! — *egy növénynek több magyar nevet* sorolja fel. Mindez a mai magyar ethnobotanikában is észlelhető⁴⁹.

⁴⁴ Megbízhatatlan azonosítások fölhasználása és pontos helymegjelölés hiánya miatt nem vehettük hasznát Csapody V., Priszter Sz. munkájának sem.

⁴⁵ Munkácsi i. m.-ban például tárgyi tévedés van; a *Leontopodium alpinum*ot *Gnaphalium*-nak nevezi. (Az utóbbi egyik népi neve valóban sárga gyopár ld. Grynaeus 1964.)

⁴⁶ Faller pl. a népi névhez egy katalógusból kereste ki a hozzátartozó [??] botanikai nevet. Kritikáját ld. Grynaeus 1964. p. 120.

⁴⁷ V. ö. Grynaeus 1964. p. 93.

⁴⁸ Ez az érték a reálisnál *jóval* alacsonyabb. Mint említettük, a nagyszámú népi növénynév közlésből csak azokat használhattuk föl, ahol a szerző növénypéldány alapján meghatározott botanikai nevet is közölte.

⁴⁹ Grynaeus 1964. Erre utal Csapody—Priszter is, p. 7., 12. — Természetesen nemcsak a magyar, hanem pl. a román, német ethnobotanikában is. (Vö. H. Marzell: Neues illustrier-

III. táblázat

(Ahol több rokonfaj használtatik, csak a genus nevet tüntetjük fel; magyar nevet ott, ahol több különböző fajt jelöl. Ezeket l. a mutatóban)

Agrimonia	Édesgyökér	Menta	Salvia
Allium	Gentiana	Nuphar lut.	Sambucus
Artemisia	Gímnyelv	Origanum vulg.	Sempervivum
Aristolochia clem.	Hyosciamus	Paeonia off.	Solanum
Asarum eur.	Inula hel.	Paprágy	Stachys
Asparagus off.	Iris	Physalis alk.	Symphytum
Bryonia	Juniperus	Pimpinella	Veratrum
Capsella bursa past.	Kapor	Plantago	Verbascum
Cychorium int.	Linaria	Rubus	Vinca
Euphorbia	Matricaria	Rumex acet.	

Feltűnő a fekete és fehér jelzővel; házi és vadállatok neveiből (béka, farkas, gólya, gím[szarvas], kígyó, nyúl; eb, disznó, ló, ökör, tyúk stb.), valamint Boldogasszony és szentek neveiből képzett növénynevek nagy száma. (Ez utóbbiakkal éles ellentétben áll a „pap”-kezdetű összetételek gúnyos jellege.) Az IPOLYI A. is említette⁵⁰ Isten-, ördög-, növénynev összetételek forrásaikban csak kis számban fordulnak elő. A recens neveket a régiekkel egybevetve kitűnik, hol tévedhetett a glosszaíró (a recens nevek következetesen más fajt jelölnek); valamint az is, hogy a fordításnevek közül melyik gyökeresedett meg és melyik hullott ki idővel.

EREDETKÉRDÉSEK

A korai fűvészkönyvek és elődeik: az alfabetikus sorrendű, illetve tematikus csoportosítású szótárak, lexikonok családfáját a klasszikus görög, latin, illetve arab szerzők (KRATEŰAS, DIOSZKURIDÉSZ, PLINIUS stb.) munkáira vezetik vissza.⁵¹ A görög, latin és a nemzeti irodalmak közötti átmenetet jelzi WALAHFRID von der REICHENAU (= STRABO) „Hortulus”-a. GRIMALDUS szentgalleni apátnak ajánlott kéziratát csak a 15. század végén fedezték föl és csak 1510-ben adták ki, így keletkezése idején szélesebb körű hatása nem lehetett. HENRIK HARPESTRENG (†1244) dán nyelven írott füveskönyve viszont igen elterjedt mű volt annakidején.⁵²

Mindaddig nem ismertük s ezért nem vehettük kellően figyelembe a források egy lehetséges (bizonyítottnak még egyáltalán nem tekinthető!) csoportját. Keleten (Tibet, Mongólia, Kína) is megtalálható ugyanis az előbb említett két szótártípus (alfabetikus, illetve enciklopédikus, tematikus)⁵³. A Pen-Csao nevű kínai gyögyszerkönyv

tes Kräuterbuch; Reutlingen, 1923; M. Eliade: Le culte de la mandragore en Roumanie = De Zalmoxis à Gengis-khan. Paris, 1970.) Hasonló jelenség az ethnozoológiában is észlelhető (madárnevekkel kapcsolatban ld. Bálint S. 1971.).

⁵⁰ I. m. p. 17, 56.

⁵¹ Schreiber, Moesz 1930., Schönherr, Ballagi

⁵² Isager, Sjövall

⁵³ Róna-Tas p. 126, Kara

— illusztrált orvosbotanikai mű — első, i. e. 2. századból származó kiadásában pedig már 365 gyógynövény szerepel, felhasználási és elkészítési móddal (vagyis az ún. Kräuterbuchokhoz hasonlóan). Az egyik későbbi, 1108. évi kiadásban 1558, az 1596. éviben pedig már 1892 drog található⁵⁴. Nem lehetetlen, hogy a középkori utazók (Marco Polo, Plano Carpini, Rubruk, Ibn Battuta stb.) és kereskedők révén ezek tartalma ismertté vált Európában is. Annál is inkább, mert a fentebb említettek útleírásai-ból, illetve jelentéseiből⁵⁵ ezirányú érdeklődésük is kiderül⁵⁶.

Ismételten felvetődött már⁵⁷ növényneveink eredetének, eredetiségének kérdése. Valóban, mennyiben „magyar”-ok e régi magyar növénynevek s nem átvételek, fordításnevek, népetimológiák⁵⁸ csupán?

A Casanate kódex magyar glosszátóra tudott németül (ez „in tewtonicum”, „thewtonice” megjegyzéseiből nyilvánvaló), az Ortusé jól tudott latinul. FUCHSIUS Commentariusa, DORSTENIUS Botaniconja, a CSÚRY BÁLINT közölte 15. század végi és a SZABÓ T. ATTILA közölte 16. századi mű latin—német nyelvre fordításra, átvételre csábíthatott. Ennek ellenére ha e hat mű 15—16. századi magyar növényneveiből statisztikát készítünk, az alábbi hozzávetőleges értékeket kapjuk:

IV. táblázat

Forrás:	Fordításnév vagy átvett név %-ban	
	görög, latin	német
Casanate GI	7.3	1.2 (?)
Csúry B.	3.5	2.4
Ortus	12.4	2.3
Fuchsius	11.6	0.5
Dorstenius	15.8	0.8
Szabó T. A.	6.6	4.2
Átlag:	9.5	1.9

⁵⁴ Ciferri

⁵⁵ Györfly Gy. 1965., Marco Polo

⁵⁶ Ld. pl. Marco Polo illatos füvekből készített füstölőszeréről (p. 77.), fűszertermelésről (p. 123, 129, 131, 142, 167, 212), gyömbér és sáfrányhoz hasonló gyümölcsfajta [!] termeléséről (p. 195). Indigó előállítását egy fűféléből („...Arábia és Nyugat kereskedői keresik fel, hajóikkal és áruikkal ezt a vidéket [Koillum]”) (p. 209.). [Szukcsu] „az ország hegyein mindenfelé rengeteg rebarbara található, a kereskedők messze földről jönnek érte, hogy széthordják a világba” (p. 59.). Növényi orvosság vízibetegség, lépfene és sorvadás gyógyítására (p. 190.). Kubilaj kán arborétumáról (p. 89.)

Ibn Battúta útleírásából (1325—1353) is számos helyen kiderül botanikai érdeklődése és jó megfigyelő képessége. A sok közül csak a gyógyászati vonatkozásúakat említve: bételdió egészségjavító, betegség megelőző hatása (p. 144), hasis élvezete, megszokása (p. 161), sáfránytermelés (p. 177), ricinus és mustár termelése (p. 271—2).

A 17. sz. eleji utazó, *A. Olearius* már csak mint későbbi analogia említhető. Művéből kiderül, hogy tudatosan botanizált (p. 190.) és tanulmányozta a perzsiai mohamedán iskolák könyveit (p. 177—179.). Ír gyógyfüvekből, gyökerekből készített orvosságaikról (p. 289.) is.

A különböző időpontokban keletkezett glosszák növénynevei tehát legnagyobbbrészt (88,6%) magyarok. Átlag 9,5%-nyi a görögből és latinból átvett, illetve fordított név⁵⁹ vagy népetimológia-jellegű téves fordítás⁶⁰. A németből származó átvételek és fordítások⁶¹ száma igen csekély (0,5—4,2%), de idővel növekedő tendenciájú⁶². Indirekt bizonyíték az is, hogy az igen kérdéses „bükk” szótól eltekintve (12. századi átvétel⁶³?; Moór szerint a szó már a honfoglalók nyelvében megvolt!⁶⁴), a 15. század legvégéig *egyetlen* német eredetű növénynevünk sincsen (tönköly, tenkel < kfném. dinkel, 1496; bükköny < kfném. wicken, 1549) nyelvészeink szerint⁶⁵. RAPAICS túzásait tehát e tekintetben is helyre kell igazítanunk⁶⁶.

BARLAY a 16. század előtt használt növénynevekről azt állítja (NB. nem lehet tudni, hogy — a céljának megfelelő önkényességen kívül — milyen szempont szerint választotta szét e két szócsoportot), hogy azok közül mindössze néhány finnugor eredetű, a többi vándorlás közben, a szomszéd népektől, majd a kalandozások [!] idején megismert latin, szláv, német növénynevekből került nyelvünkbe.

CLUSIUS és BEYTHE 120. 16. század előttinek ítélt magyar növénynevét etimologizálva az alábbi elképesztő statisztikát közli:

finnugor	16
oszét	1
török	25
szláv	41
görög, latin	12
olasz	1
ismeretlen	15
egyéb	9
	120

⁵⁷ Rapaics 1932, 1933.

⁵⁸ Beke

⁵⁹ Pl.: buglossum — okor nyel

aquilegia — sas fw

basilicon — basilicum fw

hyssopus — hisop

barba hirci — bak szakalfu

menta, rosa, petroselinum, ruta, stb.

fumus terrae — feold fwsth

dens leonis — orozlan foga

pes corninus — variu lab

quinquefolium — evtleuelew fw

lauendula — leuendula

⁶⁰ (FuchsGl) chrys[ant]emum — arannial ellenkező

(OrtusGl) celi[donia] — menyey ayandek

⁶¹ buxus—püzpánk (FuchsGl); pwsan (Dorst)

colubrina — trunk fw (Dorst)

camepitheos — chertrank (Ort.)

atriplex — hester (Ort.)

⁶² Ez a tendencia még kifejezettebb lenne, ha a Fuchsius és Dorstenius glosszák jelen vizsgálódásunk során figyelmen kívül hagyott két 17. századi csoportját is figyelembe vennők. Ez érthető, ha tudjuk, hogy az u. n. Kräuterbuchok legnagyobb számban Németországban (Strassburg), Hollandiában és Svájcban jelentek meg (Schreiber i. m.). A reformáció korától pedig a magyar diákok főleg ez országok egyetemeit látogatták.

⁶³ A „byk” fanév Tardona 1240. évi határjárásában már szerepel. Ld. Györffy Gy. 1963. p. 736.

⁶⁴ Moór

⁶⁵ Thienemann, ; Melich 1935; Mollay

⁶⁶ Rapaics, 1933-ban a Schl. Szj., Schl. Hort. és Beszt. Szj. növényneveivel kapcsolatos önkényes megállapítások és azonosítások garmadája található.

Állításainak kritikájával nem foglalkozunk, eddigi adataink és megállapításaink eleendő meggyőző ellenérvet tartalmaznak.

1600 előtti román eredetű kölcsönszavaink között nincsenek növénynevek⁶⁷.

A legrégebbi (15. századi) azonosított magyar növényneveket írástudó emberek abban az időszakban jegyezték fel, melyet irodalom-, zene- és művelődéstörténetünk⁶⁸ a ketté nem szakadt kultúra korszakának nevez. Mégis föl kell vetnünk a kérdést: a följegyzett és ránk maradt növénynevek a városi (magas) kultúra elemei-e vagy pedig eredeti népi elnevezések? Adataink- és megfontolásainkkal az utóbbi választ nagymértékben valószínűvé tehetjük.

a) Magaskulturái eredet, „felülről alászállás” ellen szól a már SCHÖNHERR GYULA megfigyelte „*előszertetet, mellyel a magyar ember már a régi időben is viseltetett a botanika iránt.*” Ennek köszönhető, hogy a füvészkönyvek divatja előtti glosszákbán és szótárakban „*a botanikai anyag tekintélyes helyet foglal el úgy, hogy ezek a szójegyzékek jóformán elődeiül tekinthetők a füveskönyveknek*”⁶⁹. A 15—16. századi adataink zöme az aránylag későn megjelent első magyar nyelvű füveskönyv (MELIUS Herbarium, 1578) *előtti* időből való.

b) Jóllehet a középkori magyar kolostorok gyógynövénygyűjtő, termelő és felhasználó tevékenységéről alig tudunk valamit⁷⁰, bizonyos támpontjaink erre is vannak. Legkorábbi forrásunkban, a Casanate Corvinában a glosszák készítőivel azonos két kéztől származó két recept is található. Ezek egyikében is vannak magyar szavak (növénynevek is!). Az a tény, hogy az egyetlen magyar szerzetesrend tagjai a kódex

⁶⁷ Szabó T. A. 90 kk. 1972. III. p.

⁶⁸ Horváth J.; Kodály Z. p. 13.

⁶⁹ Schönherr p. 463—4.

⁷⁰ Igen értékes Papp J. p. 26—7., 110., 116. megfigyelése: hazánkban a vad ciklámen (*Cyclamen purpurascens* Mill.) a nyugati országrészekben való természetes előfordulásán kívül hajdani kolostorok (rom vagy már csak dülönév jelezte) környékén található leginkább. Feltételezhető, hogy a kolostorkertekből vadult ki. Kívánatos lenne a hajdani kolostorok nem bolygatott környékén más, kivadult növények után is kutatni. Magunk 1974-ben a Pomáz, Lizenkő-telep (volt Podmaniczky-major) melletti Kerekerdő dülőben a pilisi cisztercita apátság területén és környékén végeztünk vizsgálatot. Kivadultnak tartható növényt nem találtunk. Gombos Zoltán művében erre vonatkozólag csak megalapozatlan feltevéseket, ill. Rapaics téves nézeteinek ismétléseit találjuk. Limnológusaink eredményei is tanulságos analógiával szolgálhatnak. A hazai, igen változatos (éti)csiga fajták egy része csak kicsiny, jól körülírható területen, jórészt hajdani — esetleg csak oklevelekkel vagy helynevekkel igazolható — kolostorok környékén fordul elő. Föltehetőleg a hazánkba telepedett szerzetesek honosították meg (bőjti táplálékul csigás tavaikban) vagy hurcolták be, s innen vándoroltak szét kicsiny körzetben. — Ha ez a jelenség a lassúmozgású csigákon még napjainkban is megfigyelhető, sokkal inkább így kellene lennie a helyhez kötött növények esetében! Egy igen érdekes külföldi példára is hivatkozhatunk. Isager — Lind J. munkájára hivatkozva — egy dániai cisztercita kolostorrom (Øm, Jütland) területén és környezetében több gyógynövényt figyelt meg (*Hyoscyamus niger*, *Chelidonium maius*, *Conium maculatum*, *Acorus calamus*, *Imperatoria ostruthium*, „ein paar Arten von Malva, Myrrha odorata und andere”... „im ganzen 10 Arten, die in unseren Tagen als Überbleibsel aus dem alten Klostergarten gefunden wurden”... „der Klostergarten, von dem noch Überbleibsel vorhanden sind hat sicher noch verschiedene andere Arten enthalten” (p. 11, 115.). Szépséghibája csupán annyi, hogy az említettek közül a *Conium maculatum*, *Malva silvestris* és *M. neglecta* Jütlandon közönségesek, a *Chelidonium maius* már a római időben meghonosodott a 62° 40'-ig, az *Acorus calamus* viszont 1550 táján hozták be Közép-Ázsiából (az Øm-i kolostor 1540-ig működött). Legföljebb tehát a többi bizonyító ereje fogadható el, az is csak akkor, ha szigetszerűen fordulnak elő a kolostorrom környékén.

eredeti szövegéhez nem tartozó, általuk használt ember- és állatgyógyászati recepteket („Premissa omnia sunt probata per heremitas sancti Pauli”) jegyeznek fel — arra mutat, hogy gyógyító tevékenységük nem szorítkozott a kódexben kapott anyag gépies utánzására, hanem abban a hazai hagyományok és saját tapasztalataik is helyt kaphattak. A szerzetesek ethnobotanikai érdeklődésének bizonyítására egy későbbi adatot is tanulságos idézni. A 18. század harmadik negyedében a szepességi Vörös kolostorban élt kamalduli szerzetes, frater Cyprianus, gyógyító-tanító szándékkal készített herbáriumába gyűjtő útjai során hallott szepességi német és lengyel népi növényneveket és hiedelmeket is följegyezt⁷¹.

Bármennyire ismernők is azonban a középkori kolostorokban folyó gyógyító tevékenységet és a magyar kolostorok tevékenységét, még mindig kérdéses maradna, igazolásra, bizonyításra szorulna, hogy hatottak-e ezek a korabeli világi (—népi) orvoslásra, milyen úton-módon és milyen mértékben?

Másrészről figyelembe kell vennünk azt, hogy a glosszáírók a növényneveket és a vele járó növényismeretet *csak* szóbeli hagyományokból, nem-írott-forrásokból meríthették. Sajnos a korabeli köznépi növényismeretről — a fentiekben ismertetettek kivül — semmiféle más adatunk nincsen. Nem akarunk — bármily csábító, és hálás feladat lenne is — kilépni földolgozott anyagunk időrendjéből. Pedig analógiaként tömegével lehetne idézni magyar és összehasonlító néprajzi adatokat, melyek a primitív népek, pásztorok, pákászok stb. gazdag növényismeretéről tanúskodnak.

c) A népi eredet mellett tanúskodik az a nagyszámú növénynev is, amely — századok múltán — a *mai* népnyelvben ugyanúgy használatos (ld. II. táblázat z. oszlop), mint forrásaink valamelyikében; valamint a fordításnevek alacsony százalékos aránya is. *Valószínű tehát, hogy az idegen eredetű és fordításnevek kivételével korai forrásaink a korabeli köznépv szavait őrizték meg.* Ezért szembe kell szállnunk azokkal a véleményekkel⁷², melyek a botanikai ismeretek egyoldalú, egyirányú áramlását („leszállás”) képesek csak elképzelni. Adataink, frater Cyprianus példája, egyes növénynevek népi zamata (pl. Istenloafarka, bajfwfaya, chymazillathofyw, zenth Janos etele) legalább is a másik irányú áramlás erőteljességéről tanúskodnak.

d) Nem kevésbé mesterkél, egyoldalú a pontatlan (elferdített!), illetve ma már

⁷¹ Lipták

⁷² Rapaics 1931/b., 1932. *Diószegi* Vilmos írja *Vámbéry* és *Almásy* adataira hivatkozva (Ethn. 63, 310, 1952), hogy a századfordulón élt kergiz pásztorok, kiknek anyagi kultúráját „nagy vonásaiban jellemzőnek fogadhatjuk el azoknak a török népeknek a kultúrájára vonatkozóan is, amelyekkel a magyarság honfoglalás előtti történetében érintkezésbe került” — lovak eleségéül szolgáló növényfajt 30-at, juhokéül 65-öt, marhákéül tízet, tevékéül 20 félélt ismer. Nemcsak a rokon, hanem a primitív népek növényismerete is igen gazdag. Legutóbb *J. Sterly* egy kis új-guineai törzsnél 188 növényfaj benszülött nevét, ismeretét és használatát jegyezte föl.

E tényeknek ellentmondóan Rapaics csak azt tudja elképzelni, hogy növénynevek csak „tudós szerzők munkájából” vándorolhattak „idők folyamán a nép ajkára”. Ezt a véleményét legszelsőségesebben, idézett, Kassai rózsza c. cikkében fogalmazta meg: „... Borbás korában... még Isten szava volt a nép szava és gyakran a növények neveiben sem nyomoztak tovább, mint a népig. Népies növényneveket kerestek a XIX. században, és a népiesnek mondott növénynev eredetét, azt hogy a növénynev hogyan keletkezett és hogyan jutott a nép szájára, kevesen kutatták. Nekünk azonban, történelmi bölcsességű kor gyermekeinek [sic!] nem magyarázat többé a népre utalás a növények megnevezésében; aki ma akar növényneveket magyarázni, annak elő kell vennie a régi vaskor foliánsokat és divatból régen kiment szerzők munkáiban kell kinyomoznunk, ki, mikor, hol és miért adta azt a nevet, amely idők folyamán a nép ajkára vándorolt a tudós szerző munkájából”.

nem helytálló adatokkal dolgozó BARLAY érvelése sem⁷³. („Azonosításai” önkényességét főntebb már említettük.) Azt állítja, hogy a 16. századi botanikai művek szerzői — részletesen CLUSIUS és BEYTHE munkáit elemzi — *nyelvújításra* kényszerültek, mert az egymás után megjelenő növénytani és orvosi munkák idegen növényeinek [?!] megnevezésére a magyar nyelv szegénynek bizonyult.

Nem valószínű, hogy a vizsgált időszakot megelőző korokból ismertetett módszereinkkel újabb, megbízható adatokhoz jutunk, legfőljebb a táblázat üres foltjait lehet csökkenteni, eddigi megállapításaitat biztosabbá tenni.

Itt már az összehasonlító néprajzé (rokonnépek, hasonló gazdaságföldrajzi környezetben és társadalmi viszonyok között élő népek növényismerete), ethnobotanikáé⁷⁴, régészeté⁷⁵ és a növényföldrajzé a szó: tőlük várjuk a segítséget.

Két dolgozatra máris hivatkozhatunk. REUTER CAMILLO⁷⁶ növényélettani (termőtalaj-, és nedvességigény), növényföldrajzi és okleveles adatok, valamint a magyarországi latin nyelvhasználat szigorú kritikai színopsziséval tisztázta a tölgy (= *haraszt*) szó 10—14. századi jelentését (= *Quercus robur* L). P. HARTYÁNYI B. és munkatársai hazai ásatások magleleteit azonosították. Tanulmányuk révén az előbbinél még sokkal régebbi korokig hatolhatunk előre, hozzátéveleges képet kapva növényismeretükről és növényföldhasználásukról. Régészeti anyag földolgozása révén — természetesen — a növények *nevéről* mit sem tudunk meg⁷⁷.

Irodalom

Almásy György: Vándor-utam Ázsia szívében. Budapest, 1903.

Andrásfalvy Bertalan: A Sárköz ősi ártéri gazdálkodása. Budapest, 1973. Vízügyi történeti füzetek 6. sz.

Ányos Lajos: Adalékok a szigetközi nyelvjárás szókincséhez. (Ásvány községben és vidékén [Győr-m.] használatos szavak.) Nyr. 40, 283—4, 1911.

Ányos Lajos: Adalékok a szigetközi nyelvjárás ismeretéhez. Nyr. 40, 371—4, 1911.

⁷³ Barlay

⁷⁴ Ld. pl. Towle. A legújabb hazai eredmények közül Kóczian G. és mt. munkáit említhetjük.

⁷⁵ Az archaeobotanikai, pollenanalitikai, xylotomiai vizsgálatokra, festőanyagok kimutatására gondolunk, mert mindezek *meghatározott* növények *tudatos* felhasználására utalnak. Sok eredmény várható az Árpád-kori faluk föltárásából is. Vö. Cs. Sebestyén Károly, Greguss, Gulyás, Sági—Frech', Bálint Cs. műveivel. (Ez utóbbi botanikai megjegyzéseiben tárgyi tévedések vannak.)

⁷⁶ Reuter

⁷⁷ P. Hartyányi Borbála, Nováki Gyula, Patay Árpád gondos és alapos anyaggyűjtése (az eddigi leleteket korok, lelőhely és fajok szerint rendezték, kritikailag értékelték) számos újabb kérdést vet föl. Az általuk azonosított több mint 100 faj jó 1/4-e a régiségben és ma is gyógynövényként használatos. Ez az adat azonban semmit sem jelent, mert ha korok és leletkörülmények szerint (sírban, házban, őrlő-malomkövek mellett, gabonataroló helyen, kútban stb. került elő) bontjuk, alig egy-két adatot kapunk. S még akkor sem tudjuk hogy a gabona szennyezéseként, véletlenül vagy szándékosan kerültek oda; az egész növény volt-e ott s ebből a legegellenállóbb rész maradt-e meg vagy már magként került lelőhelyére, vad- vagy természetett növény volt-e? S szabad-e mindebből egyes korok növényismeretére, növényföldhasználására következtetnünk? — Mindezt nem P. Hartyányi B. és mt-tól kérjük számon: a rendelkezésükre álló adatokból mindez nem derülhet ki: további igen gondos ásatások eredményeire lesz még szükség, hogy esetleg választ tudjunk adni e kérdésekre. Az ő munkájukból legfőljebb egyes növényeknek a vizsgált korokban történt előfordulásáról, ill. folyamatos meglétéről kapunk képet.

- Augusztinovicz* Elemér: Szócsoportok a zalamegyei Pákáról. MNy. 23, 589—590, 1927.
- Ballagi* Aladár: Buda és Pest a világirodalomban 1473—1711. I. Budapest, 1925.
- Barlay* Szabolcs: A Clusiusnál található magyar növénynevek kérdése. MNy. 44, 69—72; 151—153, 1948. és 45, 91—93, 1949 [csonka cikk].
- Bálint* Csanád: X. századi temető a szabadkígyós—pálligeti táblában. A Békés megyei Múzeumok Közleményei 1, 49—86, 1971.
- Bálint* Sándor: Szegedi Szótár. Budapest, 1957.
- Bálint* Sándor: Szeged városa. Budapest, 1959.
- Bálint* Sándor: A régi szegedi pákások és madarások. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1971, 119—139.
- Beke* Ödön: Ebgömbér. Nyr. 75, 58, 1952.
- Beke* Ödön: Népetimológia a magyar növénynevekben. MNy. 56, 264—7 és 399—406, 1960.
- Bibliotheca Corviniana. Magyar Helikon, 1967.
- Borbás* Vince: Növénytani elnevezések. Nyr. 3, 542, 1874.
- Borbás* Vince: Békésvármegye flórája. Budapest, 1881.
- Borbás* Vince: A botanika nomenclatúrája Békésmegyében. Orsz. Középiskolai Tanárregyesület Közlönye 16, 119, 1883.
- Borbás* Vince: A nép botanikai legendájából. Term. Tud. Közl. 21, 504—6, 1889.
- Borbás* Vince: A Balaton partmellékének botanikai néprajza. Földr. Közl. 22, 57, 1894.
- Borbás* Vince: De Candolle Alfonz, Termesztett növényeink eredete c. könyvének ismertetése. (Az „Értesítő” rovatban.) Budapesti Szemle, 81, 298—311, 1895.
- Borbás* Vince: „Levélszekrény” felelet rovatában (61. sz.) a népi növénynevekről. Term. Tud. Közl. 25, 452, 1896.
- Borbás* Vince: Ismeretlen növénynevek. Term. Tud. Közl. 33, 692—3, 1901.
- Bosnyák* Sándor: Adalékok a moldvai csángók népi orvoslásához. Comm. Hist. Artis Med. 69—70. (1973), 279—298.
- [*Braunfels*, Wolfgang]: Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben. [III.] Düsseldorf, 1966.
- Budai* József: Népies gyógynövények és gyógyeljárások Borsod vármegyében. Herba 7, 309—317, 1924.
- Cifferri*, R.: Le piante mediche in Cina prima e dopo l'era cristiana. Ethnobotanica 1, 45—48, 1967.
- Clusius*, Carolus: Rariorum Stirpium Historia. Antverpiae, 1583.
- Clusius*, Carolus, *Beythe*, Stephanus: Stirpium nomenclator pannonicus. II. Antverpiae, 1584.
- Csaba* József: Népies állat- és növénynevek Nagycsákányból. Vas Szemle, 217—8, 1936.
- Csapody* Vera, *Priszter* Szaniszló: Magyar növénynevek szótára. Budapest, 1966.
- Csűry* Bálint: Szamosháti Szótár I—II. Budapest, 1935—36.
- Csűry* Bálint: Növénynevek Bogdánfalváról. MNy. 29, 249—251; 316—321, 1933.
- Csűry* Bálint: Régi magyar glosszák, bejegyzések. (15. sz. vége, 16. sz. eleje, első fele) MNy. 21, 139—142, 1925.
- [*Eckhardt* Sándor]: Balassi Zsigmond: Lovak orvossága. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 94. sz. Budapest, 1957.
- Erdélyi* László: Szent István-kori Bencések hatása a föld- és kertművelésre, meg az iparra. Sz. István Emlékkönyv. Budapest, [1938] p. 481—491.
- Ernyei* József, *Jakubovich* Emil: Két természetrajzi szójegyzék. (Ortus Gl. 1520—1530; 15—18. sz.: Herbarium Gl.) MNy. 11, 37—39, 80—83, 131—135, 1915.
- Écsy* Ö. István: Népi növénynevek Csurgó környékéről. MNy. 27, 76—77, 1931.
- Fabó* András: Beythe István életrajza. Pest, 1866.
- Fabricius Kovács* Ferenc: Fagyal. MNy. 61, 23—8, 1965.
- Fejérpatak* László, *Nagy* Gyula, *Szentpétery* Imre, *Jakubovich* Emil, *Szimyei* József, *Melich* János: Kőnigsbergi szójegyzék. (Kön. Szj. 1370—1420.) MNy. 12, 241—265. 1916.
- Füller* János: Növényeink a népies gyógyászatban, kuruzslásban és babonában. (Bölcsész-doktori értekezés) Debreceni Egyet. Növénytani Int. Kiad. Debrecen, 1943.

- Fialovszky Lajos*: Latin füveskönyvbe írt régi magyar növénynevek. Term. Tud. Közl. 27, 48—49, 1895.
- Fialovszky Lajos*: A 15. századból maradt szókönyvek magyar nevei. Term. Tud. Közl. 29, 208, 1897.
- Finály Henrik*: A besztercei szószedet. (Beszt. Szj. 15. sz. vége.) Budapest, 1892.
- Flatt Károly*: Régi magyar növénynevek. (16—17. sz.-i bejegyzések Plinius Historia naturalisának 1507-i kiadásában.) Term. Tud. Közl. 23, 441, 1891.
- Flatt Károly*: Pécsi Lukács és botanikai műve. Term. Tud. Közl. 32, 456, 1900.
- Fuchsius, Leonhardus*: De historia stirpium commentarii insignes. Basileae, 1542.
- Gombocz Endre*: A magyar botanikai szótárból. MNy. 10, 15—24, 1914.
- Gombocz Endre*: A magyar botanika története. Budapest, 1936.
- Gombocz Endre*: Kitaibel gyűjtötte népies magyar növénynevek. Bot. Közl. 35, 278—283, 1938.
- Gombos Zoltán*: Budavári kertek. Budapest, 1969.
- Greguss Pál*: Szeged környéki régészeti leletek xylotomiai vizsgálata. Botanikai Közlemények 36, 130—143, 1938. u. így. Szegedi Múzeumi Kiadványok 9. sz. 1939.
- Grynaeus Tamás*: Népi orvoslás = Juhász Antal szerk. Tápé története és néprajza. Tápé, 1971.
- Grynaeus Tamás*: Gyógynövényárusok Szeged piacain. Comm. Bibl. Hist. Med. Hung. 30. (1964), 89—126.
- Gulyás Pál*: Melius Péter Herbariumának címképeről. M. Könyvszemle, 36, 1—8, 1929.
- Gulyás Sándor*: A szabadkígyós—pálligeti táblában feltárt X. századi sírok botanikai elemzése. A Békés megyei Múzeumok Közleményei 1, 115—124, 1971.
- Gunda Béla*: Borbás Vince és a magyar ethnobotanika. Ethn. 82, 1, 1971.
- Gunda Béla*: A nő helyzete a juhászközösségben. Műveltség és Hagomány, 15—16., 225—243, 1972.
- Györffy György*: Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1963.
- Györffy György*: Napkelet felfedezése. (Julianus, Plano Carpini és Rubruk útjelentései.) Budapest, 1965.
- Györffy István*: Magyar növénynevek. Term. Tud. Közl. 34, 695, 1902.
- Györffy István*: A köznép növényi gyógyszerei. Gyógyszerészi Hetilap 43, 311, 1904.
- Györffy István*: Vésztői népies növények. Széphalom, 2, 221—2, 1928.
- Györffy István*: Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján. Nép és Nyelv 3; 95—6, 120, 138—40, 158—60, 187—9; 1943.
- Halmi János*: Kossuth-csillag, Vénusz-sarucska (gyógynövények, növények, drogok magyar, népies és latin nevei). Budapest, 1948.
- Halmi János*: Adatok a „Herbarium” orvos-botanikai értékeléséhez. Comm. Bibl. Hist. Med. Hung. 23, (1962), p. 281—334.
- P. Hartyányi Borbála, Nováki Gyula, Patay Árpád*: Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1967—68, 5—84.
- Házi Jenő*: A soproni magyar—latin szójegyzék. (Sopr. Szj. 1375—1385 vagy 1430—1440.) MNy. 20, 149, 1924.
- Holuby József*: Magyar növénynevek. Term. Tud. Közl. 4, 400, 1872.
- Hoppál Mihály*: Népi gyógyítás a zempléni hegyvidéken. (Szakdolgozat, kézirat.) 1966.
- Horváth Géza*: A honfoglaló magyarok természetrajzi ismeretei. Term. Tud. Közl. 28, 326. és 514, 1896.
- Horváth Géza*: A magyar állat- és növénynevek bizonyító ereje. Term. Tud. Közl. 28, 624, 1896.
- Horváth János*: Az irodalmi műveltség megoszlása. Budapest, 1935.
- Ibn Battúta*: Zarándokútja és vándorlásai (1325—1353). Budapest, 1964.
- Ipolyi Arnold*: Magyar mythologia (I.). Bp. 1854.
- Isager, Kr., Sjøvall, Einar*: Krankenfürsorge des dänischen Zisterzienserklosters Øm. Cara Insula, 1172—1560. Kopenhagen, 1941.

- Iványi Béla: Régi magyar növénynevek. MNy. 7, 172, 1935.
- Jakubovich Emil: Régi magyar receptek. (Növénynevek XVI. sz. eleji receptben.) MNy. 29, 187, 1933.
- Kara György, Kőhalmi Katalin, Róna-Tas András: Nyelvészeti és néprajzi tanulmányúton Mongóliában. Magyar Tudomány 1958. 8—9. sz. p. 305—328. ill. 326.
- Király Péter: Ismeretlen magyar glosszák. (Jászói glosszák 1460 tájáról, nagyvátyi glosszák 1480—1500 közötti időből.) Nyelvtud. értekezések 21. sz. Bp. 1959.
- Kiss Géza: Ormányság. Bp. 1937.
- Klemm Antal: A pécsi Nyirkállai-kódex magyar glosszái. (1476?—1492). Pécs, 1937.
- Kóczián G., Szabó I., Macalik E., Pintér I., Gál M., Szabó L.: Ethnobotanikai adatok a gyimesi csángók földjéről. Előadás a M. Biol. Társ. Botanikai Szakoszt. 1974. dec. 3-i ülésén. (Rövidítve: Gyógyszerészet 19, 226—230, 1975.)
- Kodály Zoltán: Néprajz és zenetörténet. Bp. 1933.
- Lipták, Johann: Das rote Kloster und Frater Cyprianus. Késmárk, 1937.
- Liszt Nándor: Babonák és népies gyógy módok Hajdú megyében. Gyógyászat 43; 204—5, 237, 268—9, 299—300, 395—6; 1903.
- Mágoocsy-Dietz Sándor: Növénynévszótárak. MNy. 20, 25—6. 1924.
- Magary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. II. Budapest, 1929.
- Marco Polo utazásai (Vajda E. ford.) Hungária, 1950.
- Marton József: Növénynevek a nép nyelvében. (Vas m., Csallóköz, Somorja körny.) Ethn. 3, 55—60, 1892.
- Melich János: A gyöngyösi latin—magyar szótár-töredék. (Gyöngy. Szt. 1538—1556.) Budapest, 1898.
- Melich János: A brassói latin—magyar szótártöredék. (Br. Két kéz bejegyzései 1580—1590, ill. a XVII. sz. legelejéről.) Budapest, 1905.
- Melich János: Szikszai Fabricius Balázs latin—magyar szójegyzéke 1590-ből. (Sziksz. F.) Budapest, 1906.
- Melich János: Melyek a legrégebb német jövevényszavak? Nyelvtud. Közlem. XLIX. 281, 1935.
- Melius (Juhász) Péter: Herbarium. Az faknak fvéknek nevekről, természetekről és hasznairól. Kolozsvár, 1578. Comm. Bibl. Hist. Med. Hung. 23. (1962), 5.
- Moesz Gusztáv: Székely és csángó növénynevek. MNy. 4, 29—34, 1908.
- Moesz Gusztáv: Néhány népies orvosi növény. Term. Tud. Közl. 50, 644—646, 1918.
- Moesz Gusztáv: A Kiskunság és a Jászság néhány növényneve. MNy. 23, 67—70, 1927.
- Moesz Gusztáv: Növényképek hajdan és most. Term. Tud. Közl. 62; 225—234, 313—324, 1930.
- Mollay, Karl: Das älteste deutsche Lehngut der ungarischen Sprache. Acta Linguistica Acad. Sci. Hung. Tom. I. fasc. 2—4. p. 373—417. 1951.
- Moór Elemér: Néhány fanevünkről. MNy. 43, 285—288, 1947.
- Móra Ferenc: Népies növénynevek a Kiskunság flórájában. Nyr. 29, 16—20, 1900.
- Munkácsi Bernát: Gyopár. Keleti Szemle 17, 234, 1916—7.
- Nagy Gyula: Okiratbeli magyar szavak. 2. Fanevek. (Fanevek XIII—XIV. sz.-i oklevelekből, azonosítás nélkül.) Nyr. 7, 317—9. 1878.
- Nagy Rózsa: Adatok a baranyamegyei Nagyváty növényekkel kapcsolatos szokásaihoz és néphagyományaihoz. (Dolgozatok a M. Kir. Ferenc J. Tud. Egy. Magyar Nyelvtud. Int.-ből.) Kolozsvár, 1943.
- Natter-Nád Miksa: A Herbarium növényei. Comm. Bibl. Hist. Med. Hung. 23. (1962), 335—359.
- Nissen, Claus: Die botanische Buchillustration. Stuttgart, 1951.
- Oláh Andor: Természet szolgái. (Orvostörténelem; kézirat.)
- Olearius, Adam viszontagságos útja az orosz földön át Perzsiába (1633—1638). Budapest, 1969.
- Papp József: Védett területek, növény- és állatritkaságok. (II.) Budapest, 1970.

- Pazzini, A.*: Istituto di storia della medicina dell' università di Roma. Il museo. Roma, 1958.
- Pál András*: Csángó növénynevek (Tatrag). Nyr. 37, 376—7, 1908; 38, 379—80, 1909.
- Pálfi Márton*: Kolozsvári glosszák. (Kol. gl. XVI. sz. közepe, ill. 1577. tájáról D. dunántúli, ill. háromszéki tájszólásban.) Nyr. 36; 12, 65, 128, 172, 226, 260, 272, 316, 364, 415; 1907.
- Penavin Olga*: Erdő, mező virágai Baranyában és Szlavóniában. Nyr. 86, 439, 1962.
- Peechi Lvkach*: Az keresztyen szvzeknec tisteseges koszoroia. Nagyszombat, 1591.
- Péterfy Tamás*: Kerti növények a néporvoslásban. A kert 13, 593—595, 1907.
- Péterfy Tamás*: A nagyajtai gyógyítóasszony gyógynövényei. Herba 2; 233, 262, 1941.
- Pintér István, Szabó István, Kóczian Géza, Gál Miklós, Szabó László*: Agrobotanikai értékek a Kászon-medencében. Agrobotanika, 1975. (s. a.)
- Prodán Gyula*: Egervidéki népies növénynevek. Növénytani Közl. 5, 99, 1906.
- Rapaics Raymund*: Pécsi Lukács Koszorújának forrásműve. Botanikai Közl. 27, 123, 1931.
- Rapaics Raymund*; Kassai rózsá. MNy. 27, 165—169, 1931.
- Rapaics Raymund*: A magyarság virágai. (A virágkultusz története.) Budapest, 1932.
- Rapaics Raymund*: Németből fordított régi növényneveink. MNy. 29, 51, 1933.
- Rapaics Raymund*: Régi magyar növénynevek egy latin füveskönyvben. Botanikai Közlemények 31, 1—13, 1934.
- Rác Gábor*; *Füzi József szerk.*: Kovászna megye gyógynövényei. Sepsiszentgyörgy, 1973.
- Reuter Camillo*: Tölgy és haraszt. MNy. 61, 80—89, 1965.
- Róna-Tas András*: Nomádok nyomában. (Ethnográfus szemmel Mongóliában.) Budapest, 1961.
- Sági István*: Magyar bejegyzések a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárának egy ősnymotványkolligátumában. (16. sz.-inövénynevek.) M. Könyvszemle 14, 345—352, 1906.
- Sági István, Frech' Miklós*: A régészeti növénytan alapelemei és néhány módszertani kérdése. (Múzeumi Módszertani Útmutató Füzetek 5. sz.) Budapest, 1966.
- Cs. Sebestyén Károly*: A magyarok ijja és nyila. Szegedi Városi Múzeum Kiadványai, 1933/V. Szeged, 1933.
- Sterly, Joachim*: Krankheiten und Krankenbehandlung bei den Chimbu im Zentralen Hochland von Neu-Guinea. Hamburg, Arbeitsgemeinschaft Ethnomedizin, 1973.
- Sulán Béla*: Gyógynövények népi nevei a komárommegyei Martos község nyelvéből. MNy. 45, 217, 1949.
- Schönherr Gyula*: A római Casanate-könyvtár Korvin-kódexe. (Cas. Gl.) M. Könyvszemle 12, 435, 1904. (és MNy. 1, 249—253, 1905.)
- Schreiber, W.L.*: Die Kräuterbücher des XV. und XVI. Jahrhunderts. München, 1924.
- Szabó T. Attila*: Magyar növény- és gyógyszernevek a XVI. századból. MNy. 39; 331, és 391, 1943.
- Szabó T. Attila*: Nyelv és múlt. Bukarest, 1972.
- Szamota István*: A schlägli magyar szójegyzék a XV. sz. első negyedéből. (Schl. Szj.) A schlägli Hortularium glosszái. (Schl. Hort. 1420—1433.) Budapest, 1894.
- Szamota István*: A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele. Nyelvtud. Közl. 25, 129, 1895/a.
- Szamota István*: Szalkai László magyar glosszái 1490-ből. (Kniezsa I. szerint XVI. sz.-i glosszák. Szalk. Gl.) Nyelvtud. Közl. 25, 452, 1895/b.
- Szamota István*: A Murbélius-féle latin—magyar szójegyzék, 1533-ból. (Murm.) Budapest, 1896.
- Szilády Áron*: Sermones Dominicales. (Két XV. századból származó magyar glosszás latin kódex.) (Serm. Dom., 1470. előtről.) Budapest, 1910.
- Szily Kálmán*: Magyar fanevek az Árpádházi királyok korából. (XI—XIV. sz.-i oklevelek fa és bokornevei, botanikai azonosítás nélkül.) Term. Tud. Közl. 10, 401—3, 1878/a.
- Szily Kálmán*: Pótlék a régi magyar fanevekhez. Term. Tud. Közl. 10, 445—6, 1878/b.
- Szily Kálmán*: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa? Nyr. 15, 258, 1886.
- Szily Kálmán*: A honfoglaló magyarok természetrajzi ismereteiről. Term. Tud. Közl. 28, 570—572, 1896.

- Szimyei József: Egy XVI. sz.-i nyelvemlék. (Növénynevek 16. sz. és 16. sz. elejéről való receptben.) Nyr. 8, 169, 1879.
- Szutorisz Frigyes: A növényvilág és az ember. (Művelődéstörténeti tanulmányok.) Budapest, 1905.
- Tikos Béla: Növénynevek a Hortobágyról. Nyr. 74, 368, 1950.
- Thienemann, Th.: Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache. Ung. Jahrbücher 1922. II. 85.
- Timár Lajos: Vadvirágok Szeged piacain. Agrártud. Egyet. Kert és Szőlőgazd. tud. karának Évkönyve II/2. köt. 1951. (1953) 109—116.
- Toldy Ferenc: Egy XVI. századbeli növényteni névtár. MTA Érték. Ny. és Széptud. köréből II/7, 65—77, 1871.
- Tóth Mike: Régi magyar növénynevek. Nyr. 8, 315, 362, 1879.
- Towle, Margaret, A.: The Ethnobotany of pre-Columbian Peru, Viking Fund Publications in Anthropology (VFPA) No. 30, 1961.
- [Varjas Béla]: XVI. sz.-i magyar orvosi könyv. Kolozsvár, 1943.
- Vasas Samu: Népi gyógymódok, orvoslási szokások. Korunk 33, 96—98, 1974.
- Vikár Béla: Rutafa. Nyr. 36, 85, 1907.
- Walahfrid von der Reichenau: Hortulus (Gedichte über die Kräuter seines Klostersgartens vom Jahre 827). Ed. Th. Keller, Reichenau, 1974. (Az 1510-i bécsi kiadás faksimiléje.)
- Wichmann, Yrjö: Wörterbuch des Ungarischen Moldauer Nordcsángó- und Hétfaluer Csángódialektes. Helsinki, 1936.
- Zakar János: Egy figyelemreméltó régi könyv az Erdészeti és Faipari Egyetem könyvtárában. Erdészeti és Faipari Egyetem Tudományos Közleményei 1965. 1—2. sz. p. 411—422.
- Zákonyi Mihály: A Buda melletti Szent-Lőrincz pálos kolostor története. Budapest, 1911.

Zusammenfassung

Der Aufsatz — gemeinsame Arbeit eines Botanikers und eines Medizinhistorikers — ist als Vorarbeit zu den ersten Kapiteln einer noch später zu schaffenden ungarischen Ethnobotanik zu betrachten. Den Verfassern gelang 538 Pflanzennamen aus dem 15—16. Jahrhundert mit großer Wahrscheinlichkeit zu identifizieren und das numerische Verhältnis der Namensübersetzungen bzw. Lehnwörter festzustellen. Die Namensänderungen sind in Zeitfolge geordnet vorgestellt. Es wird bewiesen, daß manche Namen aus der zeitgenössischen Gemeinsprache können genommen worden sein. Den Verfassern nach seien das Material und das Ordnungsprinzip der Pflanzenkunde im 15—16. Jahrhundert denen der heutigen Ethnobotanik sehr ähnlich, d. h. die heutige völkische Pflanzenkunde sei eigentlich der Nachfolger und Erbe der mittelalterlichen, vorlinnéischen, nicht-naturwissenschaftlichen Botanik.

T. GRYNAEUS, Dr. med.
Neurologist
H—1021 Budapest, Széher út 76. A/2, Nungary

J. PAPP
Botanist

PROBON[®] DRAZSÉ

analgeticum

A Probon új típusú fájdalomcsillapító.

Gátolja a kábító hatású fájdalomcsillapítók légzéscsökkentő hatását is, ugyanakkor azok fájdalomcsillapító hatását fokozza. Nem toxikus, megszokást nem okoz, jól tűrhető, ezért hosszabb ideig tartó adagolásra is alkalmas.

Összetétel:

Drazsénként 300 mg Rimazolium methylsulfuricum (1,6-dimethyl-3-carbaethoxy-4-oxo-6,7,8,9-tetrahydro-homopyrimidazolom methylsulfuricum) hatóanyagot tartalmaz.

Javallatok:

Chronikus mozgásszervi fájdalmakban: a szokásos fájdalomcsillapítókkal nem szüntethető igen heves fájdalmak csillapítására görcsoldókkal előnyösen kombinálható. A légzésre gyakorolt előnyös hatása miatt különösen javallt idős betegek fájdalmainak csillapítására.

Adagolás:

Átlagos adagja felnőtteknek: járóbetegeknek naponta 3-szor 1 drazsé, fekvőbetegeknek 3-szor 1-2 drazsé.

Mellékhatások:

Ritkábban enyhe hányinger, szédülés és kábultság előfordulhatnak.

Figyelmeztetés!

A Probon fokozza mind a centralis depressziós szerek, mind a kábító hatású fájdalomcsillapítók hatását, ezek egyidejű alkalmazásakor — egyéni megítélés alapján — az adagok csökkentése ajánlatos.

Csomagolás: 10 db á 0,3 g drazsé térítés: 3,90 Ft.

Megjegyzés: Csak vényre adható ki. Az orvos rendelkezése szerint (legfeljebb három alkalommal) ismételhető.

CHINOIN Gyógyszer- és Vegyészeti Termékek Gyára
Budapest

A GYÓGYSZERTÁRI HÁLÓZAT FEJLŐDÉSE ZALA MEGYÉBEN (1711—1849-IG)

BLÁZY ÁRPÁD—ZALAI KÁROLY

Mint azt a legutóbbi idők gyógyszerésztörténeti szakírói helyesen leszögezik, a gyógyszerészi tevékenység az adott korszakban közegészségügyi célú, iparszerű, kereskedelmi jellegű foglalkozás volt.¹ Ahhoz, hogy helyesen tudjuk értékelni Zala megye gyógyszerertári hálózatának fejlődését, meg kell vizsgálni azokat a körülményeket, melyek a gyógyszerertárok létesítését lehetővé tették.

E kérdéscsoportban Zala megye gyógyszerertári hálózatának fejlődését statisztikusan összehasonlítjuk másik két megye fejlődésével, foglalkozunk a településformák szerepével a gyógyszerertárok létesítésénél, különös tekintettel a mezővárosok fejlődésére, és vizsgáljuk a gyógyszerertárok tulajdonviszonyait.

A GYÓGYSZERTÁRI HÁLÓZAT FEJLŐDÉSÉNEK STATISZTIKUS VIZSGÁLATA

A XVII. században Zala megye teljesen megállt a fejlődésben, sőt visszafejlődött. Az állandó csatározások és a török megszállók zaklatásai miatt falvai elnéptelenedtek. Nagyobb települései véghelyek lettek, ahol szükségből és a földrajzi adottságok következtében mocsárvárakat emeltek, minthogy nagyobb vár építésére nem volt pénz. Csak a szatmári béke (1711) után népesedtek be újra falvai és városai s indultak el a lassú fejlődés útján.² Minthogy a korábbi századokban Zala megye területén nem volt jelentős település, gyógyszerertár sem létesült. Ez a sajátos helyzet eredményezte, hogy Zala megyében a gyógyszerészet a XVIII. század első felében jelent csak meg. Az első gyógyszerertárat Nagykanizsán a ferences rendi barátok állították fel az 1710-es években. A nagyobb jobbágylutól alig különböző mezővárosok lassú fejlődése miatt, mint ahogy azt a későbbiekben részletesen is látni fogjuk, a gyógyszerertárok tulajdonviszonyi formái közül előbb jelentek meg a szerzetesrendi, majd az uradalmi és csak a század második felétől kezdve a polgári tulajdonú gyógyszerertárok. E korszakban viszont megszűntek a szerzetesrendi és az uradalmi gyógyszerertárok, Zala megyében eladás útján polgári kezelésbe kerültek. A század végén a gyógyszerertárok létesítése

¹ Perényi F.: Az ellenreformáció korszakának gyógyszerészet. 1972. Kézirat.; Szentgyörgyi I.: A magyar gyógyszerészképzés iránya a XIX. század második felében. *Orvostörténeti Közlemények* 51—53. (1969); Szentgyörgyi I.: Gondolatok a XIX. század második felének gyógyszerészi reformtörekvéseihez. *Acta Pharmaceutica Hungarica*, 1969. 1.

² *Olvasókönyv Zala megye történetéhez.* Zalaegerszeg. 1961.; *Fejezetek Zalaegerszeg történetéből.* Zalaegerszeg. 1970.

újabb lendületet vett most már kizárólag polgári tulajdonformában; s a fejlődés töretlenül tartott a XIX. század közepéig.

A fejlődés értékelésére másik két megyei gyógyszerügyi hálózat fejlődésével hasonlítjuk össze Zala megye adatait. Az összehasonlításához Vas megyét, és Bács-Kiskun megyét választottuk.³ Zala és Vas megye esetében a vizsgálat alapjául tárgyalt korszakunk közigazgatási egységét vettük, Bács-Kiskun megye esetében viszont a jelenlegi megye területén az adott korban létesült gyógyszerárak adatait. Ez utóbbi annál is inkább értékelhető adatokat nyújt, mivel a jelenlegi közigazgatási határok korszakunkban még nem léteztek, így mintegy kihatott földrajzi terület szolgálhat adataival a reális értékelés alapjául. Vas megye esetében ki kell emelni, hogy a XVII. században nem tartozott a hódoltsági területhez, és területén szabad királyi város, Kőszeg fejlődése, szerepe már a korábbi századokban jelentős volt. A mai Bács-Kiskun megye területe hódoltsági rész volt a XVII. században, fejlődése csakúgy, mint Zala megyéé, csak a XVIII. században indult meg. E megfontolásokkal igyekeztünk a mintakiválasztás statisztikus értékelésének objektív követelményéhez igazodni. Az adatok relatív kis száma azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a statisztikai értékelésnél nem érvényesülhet eléggé a nagyszámok törvénye és nagy valószínűséggel az eredményekben esetlegesség tükröződik, de e mintavételi módszer feltétlen biztosítja az alapkérdésre a választ.⁴

A gyógyszerügyi hálózat fejlődésének vizsgálatához szükséges adatokat táblázatokban foglaltuk össze, a könnyebb értékeléshez a táblázatok adatait térképen és grafikonokon ábráztuk.

Az 1. táblázatban a gyógyszerügyi hálózat fejlődését mutatjuk be, létesítési év, hely és tulajdonviszony szerint. A 2. táblázat ezen adatokból számított növekedési adatokat tartalmazza. A gyógyszerárak alapítási ideje nem ad egyenletes idősort a hozzá rendelt statisztikai adatok számára, ezért az idősort egyenletesen tíz éves megosztással időszakossá kellett tenni. Ezzel az idősor egyenletessé vált és a statisztikai adatok számításához igazodott. A gyógyszerügyi hálózat fejlődésének vizsgálatához az alábbi típusú statisztikai adatokat vettük fel:

1. A gyógyszerárak számszerű növekedése időszakos megoszlásban.

Ezen adattípus szükséges annak kiszámításához, hogy egy adott időszakban a meghatározott területen hány gyógyszerár működött. Ez annál is inkább értékelhető adatot ad számunkra, mivel korszakunkban a tárgyalt megyék gyógyszerárjaiban egy-egy szakképzett gyógyszerész dolgozott. Ez tehát szükségtelemmé teszi az értékelésnél a gyógyszerárak forgalmának figyelembe vételét.

2. A gyógyszerügyi hálózat %-os növekedése időszakos eloszlásban.

Ezen adatok számításánál bázisul az 1845-ig terjedő időszak számszerű növekedését vettük, abból a megfontolásból kiindulva, hogy korszakunk gyógyszerügyi hálózati fejlődését egy egységnek, 100%-nak véve a fejlődés eloszlását reálisan tanulmányozhatjuk. Az így képzett bázisviszonyszámok adják a fejlődés %-os növekedését. Ezáltal a más-más nagyságrendű adatok, a három megye adatai egységesen válnak értékelhetővé.⁵

³ Az adatokat Szigetváry Ferenc és Lóránd Nándor bocsátotta rendelkezésemre. Fáradozásukért ez úton is köszönetet mondok — a szerző.

⁴ Köves P. — Pármiczky G.: *Általános statisztika*. Bp. 1962.

⁵ i. m. 2. 93—296.; V. ö. Zalai K.: *Gyógyszerügyi szervezés*. Bp. 1965. 60.

I. táblázat

A gyógyszerügyi hálózat fejlődése létesítési év, hely és tulajdonviszony szerinti megoszlás alapján

ZALA MEGYE			VAS MEGYE		BÁCS-KISKUN MEGYE	
A létesítés			A létesítés		A létesítés	
éve	helye	tulajdonviszonya	helye	tulajdonviszonya	helye	tulajdonviszonya
1647			Kőszeg	polgári		
1714	Nagykanizsa	szerz.r. ¹				
1743			Kőszeg	szerz.r. ²		
1744					Kecskemét	polgári
1748	Keszthely	szerz.r. ³				
1753			Szombathely	polgári		
1762			Rohonc	polgári		
1765					Kalocsa	uradalmi ⁴
1768	Zalaegerszeg	polgári				
1770	Sümeg	polgári				
1777	Csáktornya	polgári				
1782	Balatonfüred	polgári				
1784			Pinkafő	polgári		
1792			Sárvár	polgári		
1793			Szombathely	polgári		
1802					Kunsztm.	polgári
1803			Körmend	polgári		
1812					Kiskunhalas	polgári
1814	Zalaegerszeg	polgári				
1815			Celldömölk	polgári		
1817			Németújvár	polgári		
1818					Kiskunflgyh.	polgári
1821					Kecskemét	polgári
1825	Zalasztgrót	polgári				
1826			Szt.gotthárd	polg.		
1831	Tapolca	polgári				
1833					Kiskörös	polgári
1834					Dunavecse	polgári
					Izsák	polgári
1835	A.lendva	polgári	V. szalónak	polgári	Bácsalmás	polgári
1836	Nagykanizsa	polgári				
1842			Muraszombat	polgári		
1843			Jánosháza	polgári		
1845	Perlak	polgári	Felsőőr	polgári		
1847					Kecskemét	polgári
					Jánoshalma	polgári
					Szabadszállás	polgári

¹ 1769-től polgári² 1773-től polgári³ 1790-től uradalmi⁴ 1798-től polgári

A gyógyszerügyi hálózat fejlődésének statisztikai adatai időszakos megoszlásban

időszaki	ZALA MEGYE		VAS MEGYE		BÁCS-KISKUN MEGYE	
	növekedés		növekedés		növekedés	
	számszerű	%-os	számszerű	%-os	számszerű	%-os
1715-ig	1	—	1	—	—	—
1725-ig	1	8.3	1	6.66	—	—
1735-ig	1	8.3	1	6.66	—	—
1745-ig	1	8.3	2	13.32	1	10
1755-ig	2	16.6	3	19.98	1	10
1765-ig	2	16.6	4	26.64	2	20
1775-ig	4	33.2	4	26.64	2	20
1785-ig	5	41.5	5	33.33	2	20
1795-ig	5	41.5	7	46.62	2	20
1805-ig	6	49.8	8	53.28	3	30
1815-ig	7	58.1	9	59.94	4	40
1825-ig	8	66.4	10	66.6	6	60
1835-ig	10	83.0	12	79.92	10	100
1845-ig	12	100.0	15	100.00	10	100

Ezen adatokat az 1., 2. és 3. számú ábrán mutatjuk be. A táblázatokban és ábrákon bemutatott adatok vizsgálatánál az alábbi kérdésekre kaphatunk választ:

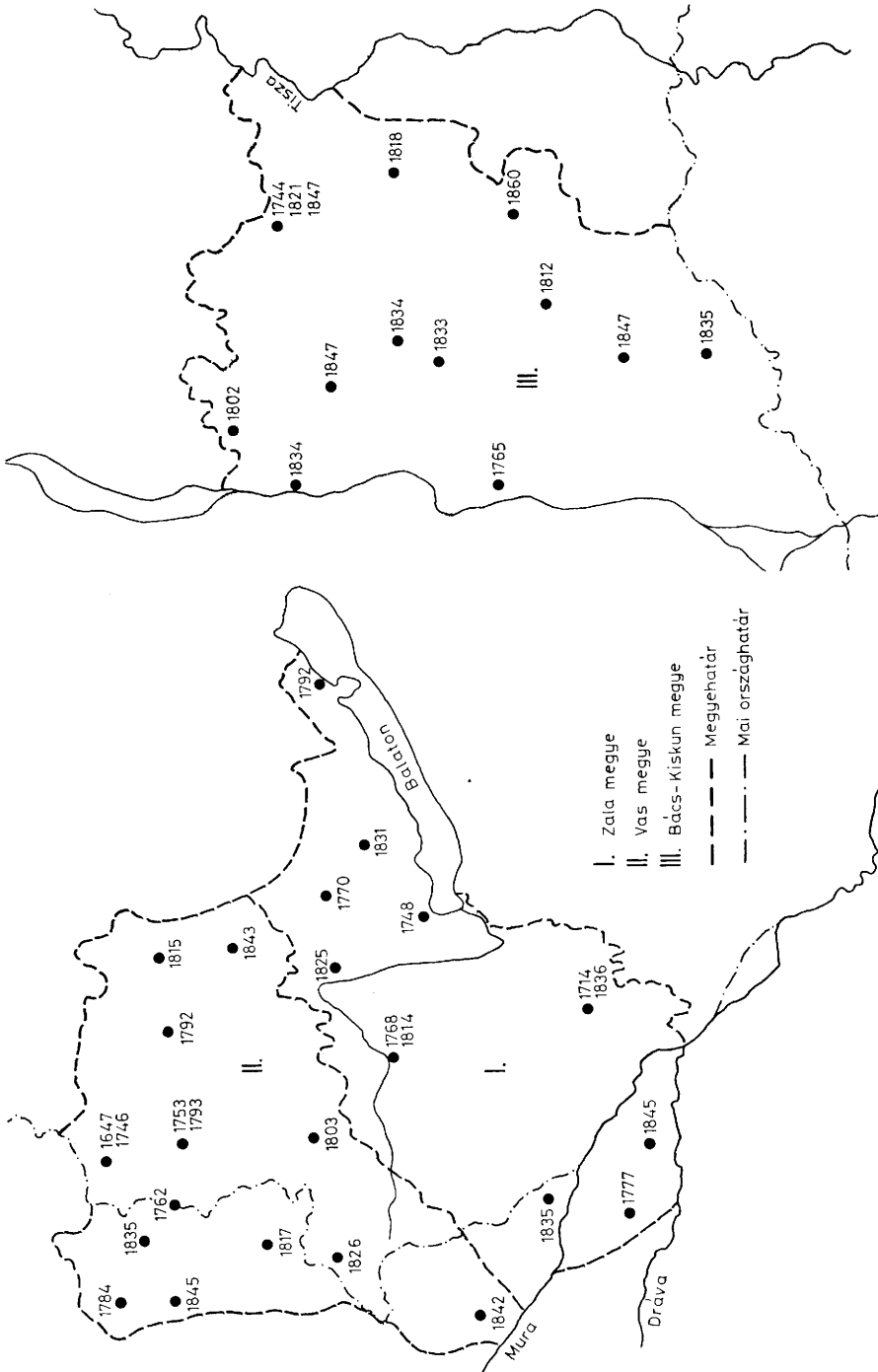
- A gyógyszerügyi hálózat területi eloszlása,
- A gyógyszerterek tulajdonviszonyának változása a hálózat fejlődésében.
- A gyógyszerteréshálózat fejlődésének szakaszai.

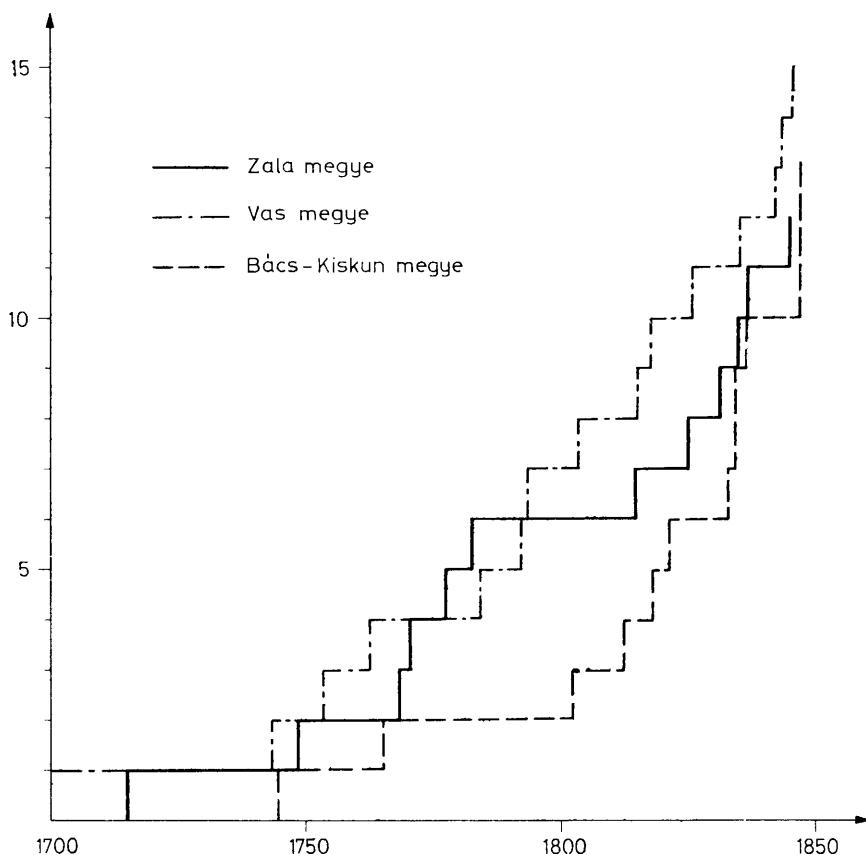
A GYÓGYSZERTÁRHÁLÓZAT TERÜLETI ELOSZLÁSA

Korszakunk végére a gyógyszerteréshálózat területi eloszlása a három megye közül a legegyszerűsebb Vas megye területén. Bács-Kiskun megyében — a megye déli harmadát kivéve, itt egyetlen — szintén egyenletesnek mondható, és feltűnő az is, hogy Vas és Zala megyéhez viszonyítva ritkább. Itt ezzel kapcsolatosan csak annyit szögezzünk le, hogy a Duna—Tisza közének földrajzi és fejlődési adottságai, valamint népességi adatai indokolják e különbséget. Köztudott, hogy e terület lakossága a hódoltság idején igen lecsökkent, és csak korszakunk végére egyenlítődik ki hazánk lakosságának területi eloszlása. Az is ismert, hogy a Dunántúl településhálózata ma is sűrűbb, mint a Duna—Tisza közén.

Zala megye északi és déli területén egyenletes az eloszlás, a középső területen, ami tulajdonképpen megfelel a mai közigazgatási területnek, öt gyógyszerterék működik ugyan korszakunk végére, de ezek periférikusan helyezkednek el: Zalaegerszegen, Nagykanizsán 2—2 és Zalaszentgróton 1.

A gyógyszerteréshálózat területi eloszlásának vizsgálatakor döntő jelentőségűnek látszik — az adott terület földrajzi körülményein túl —, településformáinak és népességi fejlődésének vizsgálata.

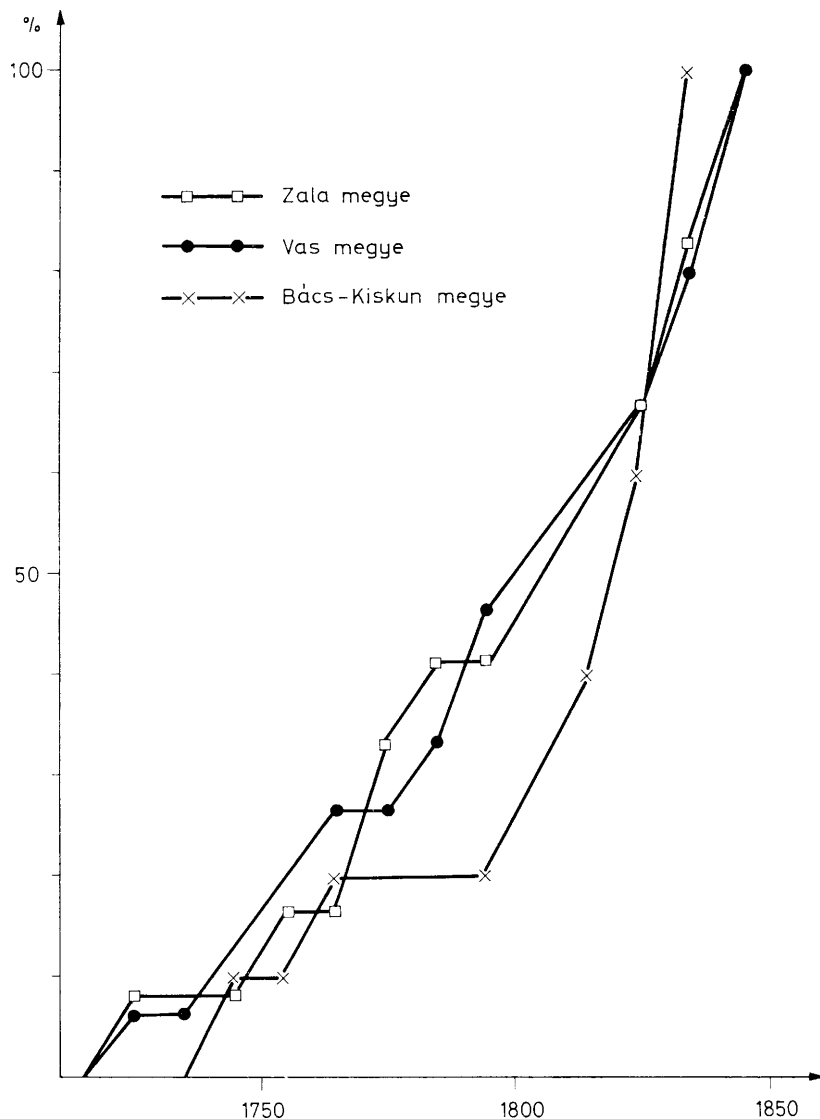

2. ábra A gyógyszerészeti hálózat fejlődése a létesítési év megoszlása szerint

Egy terület, egy megye gyógyszerészethálózatának fejlődése nem vizsgálható önmagában, csupán szaktörténeti adatokkal. A gyógyszerészek létesítésének igénye és lehetősége szorosan összefügg az adott terület gazdasági, társadalmi fejlettségével, továbbá a gyógyszerészek megjelenése, létrehozása párhuzamba állítható a hasonló jellegű (kézművesipari, kiskereskedelmi) tevékenységek megjelenésével. A piac az a döntő gazdasági alap, mely e tevékenységek létrejöttét, fejlődését determinálja.

Hazánkban a XV. században megindul a nagyobb városok piaci körzeteinek osztódása, és a kisebb települések fejlődésüket meghatározó heti piacok tartására kapnak jogot. E településfejlődés a mezővárosiasodás. A törökidulás megállítja és visszaveti ezt a fejlődést, csak a XVIII. század elején rendeződnek újra a területi egységek, indul fejlődésnek a mezővárosi kézművesipar, kereskedelem.⁶

⁶ Kállai I.: Szabad királyi városaink gazdálkodása 1740—1780 között. *Századok*, 1966. 1.; Eperjessy G.: A mezővárosi és falusi céhek kialakulása és bomlása az Alföldön és a Dunántúlon (1686—1848). *Századok*, 1963; Csizmadia A.: *Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században*. Bp. 1962.

3. ábra A gyógyszerészeti hálózat fejlődése %-os megoszlásban, 1715—1845

Ezen túlmenően, a gyógyszerészet közegészségügyi céljából fakad, hogy fejlődését döntően meghatározza a népesség gyarapodása quantitative és a népesség társadalmi fejlettsége qualitative.

Korszakunkban Zala megye hatalmas egyházi és világi birtokkal átszelt terület A Balatonfelvidék csaknem teljesen egyházi birtok, a Tihanyi Apátság és a Veszprémi Püspökség uradalma. A Muraköz, Keszthely és Kemend a Festetics család birtoka.

Az Esterházyaknak a Balatonfelvidéken és Lendva-Lenti körzetében van hatalmas uradalma. Zalaegerszeg város a veszprémi majd a szombathelyi püspök uradalma. Nagykanizsa és környéke a Battyhány, Belatinc a Csáky család birtoka. Kisnemesek elaprózott birtokai zömben a Zala felső folyásától délre eső Göcsej területén, Nemeshegyben és a szomszédos falvakban találhatók. Az élet újra indításának érdekében a XVIII. század elején általában csökken a földesúri kizsákmányolás, betelepítések, nagyfokú népességvándorlás jellemző a század első évtizedeire. Ezen időszak után azonban egyre gátlástalanabbá válik a földesúri mohóság.

Ha megvizsgáljuk Zala megye népesedési adatait, valamint három legnépesebb mezővárosa, Zalaegerszeg, Nagykanizsa és Keszthely lakosságának gyarapodását, jelentős következtetéseket tehetünk. (Lásd 3. sz. táblázat és 4/a., b. ábra).⁷

A megye területén a népesség gyarapodása nagyobb lendületű a XVIII. század folyamán, mint a XIX. század elején. Ennek oka abban keresendő, hogy a betelepítés és bevándorlás jelentős szerepet töltött be a megye népesedésében. Bár a mezőgazdasági művelés formái (kétnyomásos gazdálkodás, legeltetéses állattartás) elmaradtak, de a század végén az uradalmi gazdálkodásban, különösen a keszthelyi Festetics-uradalom esetében, jelentős fejlődés figyelhető meg.⁸ A megye viszonylagos mezőgazdasági fejlődése, mely a népesség gyarapodásában így tükrözhető, érdekes párhuzamot mutat Keszthely város népességének növekedésével és a fejlődés hasonló jellegével (lásd 4/b. ábra). Keszthely mezővárosi fejlődésében döntő jelentősége volt annak, hogy a hatalmas Festetics-uradalom székhelye volt. E jellegénél fogva fejlődése a Zala megyei mezővárosok egyik típusát képviseli. A fejlődésnek a XIX. század első felében történő lelassulását az indokolhatja, hogy a feudalizmus a felvilágosult abszolutizmussal kimerítette lehetőségeit és a XIX. század első felében már továbbfejlődésre képtelen.

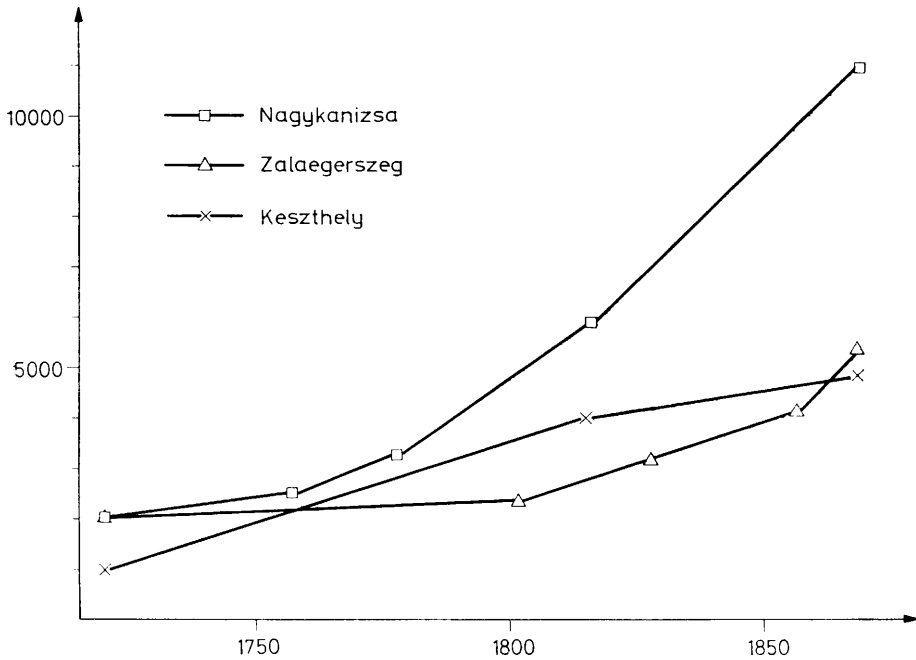
3. táblázat

A megyei és városi lakosság számszerű és százalékos növekedése Zala megyében
1720—1869-ig

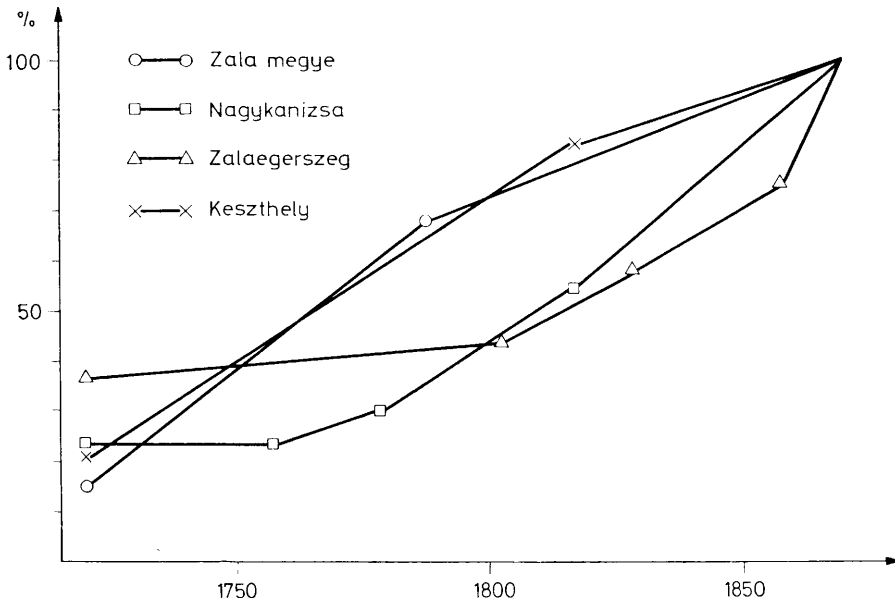
időpont	ZALA MEGYE		ZALAEGRSZEZ		NAGYKANIZSA		KESZTHELY	
1720	52 866	15,7%	kb. 2000	37%			kb. 1000	21%
1757					2 559	23%		
1778			2253		3 352	30%		
1787	226 240	68%						
1793			2303					
1802			2331	43%				
1816					5 922	54%	kb. 4000	83%
1828			3116	58%				
1857			4026	75%				
1869	333 237	100%	5424	100%	11 000	100%	4888	100%

⁷ A táblázat adatait v. ö. *Olvasókönyv...* i. m. és *Fejezetek...* i. m.

⁸ Simonffy E.: Adatok a paraszti birtokviszonyok vizsgálatához Zala megyében a jobbágyfelszabadítás után. *Agrártörténeti Szemle*, 1968.

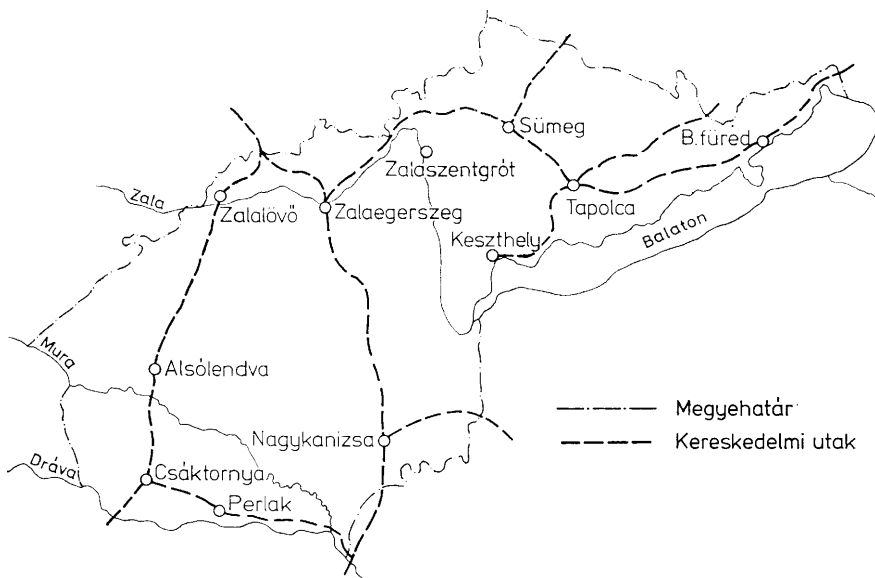
4/a. ábra A városi lakosság számszerű növekedése Zala megyében, 1720—1869

4/b. ábra A megyei és városi lakosság %-os növekedése

A kereskedelem fellendülésének hatása figyelhető meg Nagykanizsa fejlődésében is. Két megye, Somogy és Zala kereskedelmi útjainak csomópontjában az Adria és Balkán felé irányuló kereskedelem gócvá válik. (Lásd 5. ábra.) Mint az a 4/a. és b. ábrából kitűnik, e fejlődés a lakosság számszerű gyarapodásában is tükröződik. Különösen jelentős a fejlődés a XVIII. század utolsó negyedétől korszakunk végéig; mind ütemében, mind nagyságrendben nagyobb a másik két város fejlődésénél. A kereskedelem szerepének a mezővárosi fejlődésben tehát döntő szerepe volt. E jellegénél fogva Nagykanizsa fejlődése újabb típust képvisel.⁹

A megyei közigazgatási szervezet fejlődését a helytartótanács életrehívása és működésének kiszélesedése határozta meg korszakunkban. A megyei bürokrácia fejlődése, a hivatalnok réteg lassú növekedése, a megyegyűlések, a megyei törvényszék szerepének bővülése és kiszélesedése eredményezte Zala megyében a megyeszékhely Zalaegerszeg mezővárosi fejlődését. Ez a megyeszékhelyi státus előnyös volt, mert a megyegyűlések, törvénykezések alkalmával sokan megfordultak a városban, igyekeztek szükségleteiket beszerezni. Ez lendítette fel a város kézművesiparát. Különösen forgalmasak lettek és jól jövedelmeztek a vendéglők. A megyei tisztségviselők házat építettek, a megye alkalmazotti rétege letelepült. E mozzanatokban a tisztségviselőváros fejlődési típusát ismerhetjük meg. Ha összehasonlítjuk a 4/a., b. ábrák alapján, e három mezővárosi típus fejlődése között azonnal szembetűnik, hogy Zalaegerszeg fejlődése

5. ábra Zala megye a XIX. század első felében

⁹ Szántó I.: *A parasztság kisajátítása*. Bp. 1954.; Csapodi Cs.: *Az Eszterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. sz. első felében*. Bp. 1933.; Acsády I.: *Magyarország népessége*. Bp. 1896.; Tagányi K.: *Az 1787 évi első népszámlálás eredményei*. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1896.; Takács S.: *Kereskedelmi utak Magyarország és az örökös tartományok között a XVIII. században*. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1900.

ütemében és nagyságrendben messze elmarad Nagykanizsa fejlődéséhez viszonyítva. Ezen elmaradásban fejlődést gátló tényezőket kell felismernünk.¹⁰

A XVII. században a szabad királyi városok voltak a szerény hazai iparnak s egyúttal egy-egy piaci körzetnek a központjai. A XVIII. század első fele a 1711 utáni békés évtizedek városaink fejlődését kedvezően befolyásolták. Szabad királyi városaink ugyanis a feudális korszak viszonyai között számos olyan kiváltsággal rendelkeztek, melyek önálló gazdálkodást tettek lehetővé. Zala megyében nem volt szabad királyi város. A fent vázolt tényezők mezővárosaink fejlődésére hatottak elsősorban.

A gyógyszerutak létesítésének szempontjából vizsgálva a szabad királyi városok és mezővárosok szerepét, megállapíthatjuk, hogy hazánkban a gyógyszerutak hálózat kialakulásának első szakasza a szabad királyi városokhoz kötődött. A XVIII. századig ha a földesúri, uradalmi házi gyógyszerutak és egyes kolostorok házi gyógyszerutait nem vesszük figyelembe, szinte kizárólagosan szabad királyi városban létesült gyógyszerutak. A mezővárosi fejlődés adja azt a jogi és gazdasági bázist a gyógyszerügyi hálózat további fejlődéséhez, amit korszakunkban figyelhettünk meg elsősorban.

A XIX. század 40-es éveiben Zala megye 656 helységéből 33 mezőváros E mezővárosokban a megye lakosságának mintegy 20%-a élt. A falvak átlagos lakossága 400 fő, míg a városoké mintegy 2000. Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy a városi lakosság gazdasági-társadalmi fejlettségének tekintetében lényeges különbségek mutatkoznak a 11 000 lakosú Nagykanizsa és a csak 300 lelket számláló Szécsisziget mezőváros esetében. A megye legjelentősebb mezővárosai Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Keszthely, Tapolca, Sümeg, Csáktornya voltak.

A mezővárosok jogi, társadalmi helyzetét az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. Jogilag a mezőváros nem volt önálló község szervezeti kategória. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés sem alkalmazta ezt az elnevezést és nem tett különbséget mezőváros és úrbéres község között.

2. Nem alakult ki egységes mezővárosi jog. Bizonyos szabadságjogok és hűbéri köztartozások a mezővárosok szinte mindegyikében más-más viszonyt mutatnak. Szaktörténetünk szempontjából e fejlődést meghatározó tényezők bizonyos mértékig egységesíthetők, ezért bizonyos típusok kiválaszthatók.

3. A mezővárosi birtokos lakosság osztályjellege kettősséget és ebből eredően ellentmondásokat mutat. Ez abban látható, hogy a város határában levő földeket úrbéres jellegük dacára a városi lakosság szabadon adhatta — vehette.

4. A mezővárosi polgár, kézműves, kereskedő, földműves társadalmi helyzete nehezen meghatározható, átmeneti jellegűt mutat a szabad királyi városi polgár és a falusi jobbágy társadalmi helyzete között.¹¹

¹⁰ V. ö. *Fejezetek* i. m., valamint Simonffy E.: Zalaegerszeg képviselőtestülete és tanácsa a polgári kor első évtizedében (1848—1872). *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Bp. 1971.

¹¹ *Fejezetek* . . . i. m.

A GYÓGYSZERTÁRAK TULAJDONVISZONYAINAK VÁLTOZÁSA

Az 1. táblázatból kitűnik, hogy a szerzetesrendeknek csak a XVIII. században, a jezsuita rend esetében 1773-ig, a ferences rend esetében 1788-ig volt gyógyszerárú Vas és Zala megyében. A gyógyítással és gyógyszerészettel hivatalosan foglalkozó irgalmas rendnek, mely e kor után is működhetett, e két megye területén nem volt gyógyszerárú. Mivel Zala megye területén csak a ferences rend fejtett ki gyógyszerészeti tevékenységet — a XVIII. század folyamán a megye területén két nyilvános és egy házi gyógyszerárút tartottak fenn — és mert szaktörténeti irodalmunk korábban e kérdést még nem vizsgálta, szükségesnek látszik szerepükkel részletesebben foglalkozni.¹²

A ferences rend elsősorban hittérítő és lelkipásztori tevékenységet fejtett ki. A reformáció, majd a XVII. század elején a Bocskay-felkelés visszaszorította működésüket hazánk területén. A békekötés után az ellenreformáció ideológiájától vezetve, működésük újabb fellendülését figyelhetjük meg. Megkezdődnek a kolostorépítések, iskolákat hoznak létre stb.

Zala megye területén 1714-ben Búcsúszentlászlón, 1690-ban Nagykanizsán, 1723-ban Keszthelyen telepedtek le véglegesen. Sümegen és Csáktornyan már az 1660-as évektől volt működő rendházuk.¹³

Kolostoraikban, intézményeikben a külső lelkipásztorkodás mellett egy másik tevékenységük is mutatkozik: ez a közművelődésben betöltött szerepük. Iskolákat nem csupán a rendtagok képzésére hívtak létre, de mint az Zala megyében is volt, a keszthelyi gimnázium felállításával a világi ifjúság művelését is végezték. A keszthelyi gimnázium 1771-től 1796-ig működött a rend tulajdonában, és a rendtagok vezetésével.¹⁴ Meg kell itt emlékeznünk arról, hogy rendházaikban mindenütt könyvtárakat hívtak létre. A teológiai műveken kívül megtaláljuk az oktatáshoz szükséges irodalmi, tudományos műveket csak úgy, mint az orvosi, gyógyszerészeti irodalom e korban jelentős műveit.

A ferences rendben a betegek ápolásának súlyos kötelessége szent Ferenc regulájában található. Hazánkban szívesen és előszeretettel foglalkoztak ezzel már a XIII. századtól. A ferences viszonyokra jellemző, hogy a rendházban mindig megtaláljuk a betegápoló (infirmarius) barátot, ahol gyógyszerárú, akár házi, akár nyilvános létesült, ott minden esetben patikus vagy patikus-kirurgus is működött.¹⁵ A kevés orvos és gyógyszerárú eredményezte, hogy a ferencesek a XVIII. században ilyen tevékenységet nyilvánosan folytattak. Tudjuk, hogy a XVIII. század első felében Somogy és Zala megyében csak ferences gyógyszerárúk működtek. Természetes, hogy a rendházak környékének lakói igyekeztek igénybe venni ezeket. A főurak vagy gazdagabbak Pozsonyban, Bécsben, Sopronban, Kőszegen szerezték be gyógyszereiket, esetleg egy-egy hosszúfuvarban álló jobbágy is eljutott ezekbe a városokba. A falusi szegénység azonban csak hozzájuk fordulhatott. A szerzetesek is állandóan járták a vidéket

¹² Perényi i. m. valamint Baradlai J.—Bársony E.: *A magyarországi gyógyszerészet története.* I—II. Bp. 1930.

¹³ Karácsonyi J.: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig.* Bp. 1922.

¹⁴ P. Takács I.: *Szent Ferenc fiai Veszprém egyházmegye területén, különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra.* (Zala megyei Levéltár. Forrásgyűjtemény és adattár.) Kézirat.

¹⁵ Kőnig K.: *600 éves ferences élet Szécsényben, 1332—1932.* Vác, 1931.

és a rászorulókat gyógyszerrel is ellátták. Természetesen e működésük a rend számára anyagi haszonnal is járt, de területünkön e haszon polgári gyógyszerésznek is megadott, csak hogy ebben az időben nem akadt olyan polgári gyógyszerész, aki a megyében gyógyszerterát állított volna fel. Az első polgári gyógyszerterák is mintegy tíz éven át Zala megye évi 200—200 Ft-os támogatását élvezték.¹⁶

Igaz, amit Erney József leszögez, hogy míg a „*patikajogot helyenként a földesúr . . . a szabad királyi városokban a király vagy a város adta, . . . vagy a megyegyűlési Universitas Nobilium engedélyezi*”, addig a „*szerzetesrendek gyógyszerteráinak erigálási körülményei és jogviszonya legtöbb esetben homályos*” volt és hogy ebből, ahol polgári gyógyszerész is volt, számos ellentét adódott, melynek kapcsán a szerzetesrendek ezek kárára fejtették ki tevékenységüket.¹⁷

Ahol azonban még nem értek meg a gazdasági feltételek arra, hogy kellő nyereség biztosítékával létesüljön polgári gyógyszerter, ott a szerzetesrendek ilyen működése hiánypótló jellegű volt. Így Zala megyében is a XVIII. század első kétharmadában.

II. József 1782-ben feloszlatta a szerzetesrendeket, így a ferences rendet is. A ferencesek tulajdonába levő gyógyszerterák eladás útján polgári kezelésbe mentek át vagy megszűntek. A nagykanizsai gyógyszerterát már 1769-ben, a keszthelyit 1789-ben adták el, a búcsúszentlászlói házi gyógyszerter pedig a 90-es évek végén szüntette be működését.

Összefoglalóan értékelve a szerzetesrendek szerepét a gyógyszerészetben korszakunkban, meg kell állapítanunk, hogy a török kiűzése után beköszöntő békés esztendők kedvezően hatottak a szerzetesrendek tevékenységére. Ez szűkebb vizsgálódási körünkben is tapasztalható. Azt is le kell szögeznünk, hogy a XVIII. század első felében a gyógyszerterai hálózat fejlődése azokon a területeken, ahol a gazdasági fejlődés nem ért el egy adott szintet és ahol ennek függvényében nem voltak meg a kellő anyagi biztosítékai annak, hogy polgári gyógyszerész telepedjen le, bár a társadalmi igény mutatkozott, a szerzetesrendek ilyen működése hiánypótló jellegű volt. A szerzetesrendek gyógyszerterai hálózatának e korbeli fejlődése egybe esik az általános fejlődési periódussal. A XVIII. század első felében jelentkező fejlődési tendenciák hazánkban azonosan hatottak mind a szerzetesi, mind a polgári tulajdonú gyógyszerterák fejlődésére. A jezsuita rend feloszlátása, valamint a többi szerzetesrend megszüntetése hazánkban általánossá tette a polgári gyógyszerészetet. Bár az irgalmas rend továbbra is folytatott gyógyszerészeti tevékenységet — azonban a polgári tulajdonviszonyok általánossá válásával e tulajdonforma szerepe nem jelentős.

Eltérő tulajdon típus volt az uradalmi gyógyszerteré. A vizsgált területeken Zala megyében Keszthelyen, Bács-Kiskun megyében Kalocsán működött ilyen gyógyszerter. A kalocsai uradalmi gyógyszerter a XVIII. század második felében a kalocsai érsek, mint földesúr tulajdona volt. Időszakosan a kalocsai piarista szerzetes rend „famulus apothekarius” kezelte. 1798-ban eladás útján került polgári kezelésbe. A keszthelyi gyógyszerter a XVIII. század második felében a ferences rend tulajdonában működött, de Keszthely földesura, a Festetics család adományokkal is támogatta amellet, hogy az uradalom részére beszerzett gyógyszereket megtérítette. A ferences rend feloszlátása után továbbra is nyilvánosan működött, a Festetics család megvásárolta és

¹⁶ Zala megyei Levéltár—Zala Vármegye Közgyűlési Jegyzőkönyvei és iratai. (A továbbiakban Z. m. L.—Z. VmK. Jgyk és I.) 1775. márc. 27. 41/47.

¹⁷ Erney J.: A szerzetes-rendek gyógyszerterai hazánkban. *Gyógyszerészeti Értesítő*. 1898. 243. Csippek J.: A szerzetesrendek gyógyszerterai 1724—1790-ig. *Gyógyszerészeti Közlöny*, 1903. 591.

eladásáig, 1865-ig, mint uradalmi gyógyszer-tár ismert.¹⁸ A gyógyszer-tárat az uradalom által alkalmazott bérlő (provizor) gyógyszerészek kezelték.

E tulajdonformának vizsgálatával és szerepével foglalkozva általánosítható ismereteket nem határozhatunk meg, az egyedi vizsgálat mégis olyan eredménnyel kecsegtet, amely e tulajdonforma értékelését befolyásolhatja.

A gyógyszer-tár fennállása során mindvégig nyilvánosan működött. Forgalmát elsősorban a hatalmas uradalom és Keszthely város gyarapodó polgársága biztosította. A gyógyszer-tár tiszta jövedelmeit $\frac{2}{3} : \frac{1}{3}$ részben az uradalom és az általa alkalmazott bérlő gyógyszerész osztotta el. Ez az összeg a XIX. század harmincas éveiben mintegy 1800, illetve 900 forint volt. Az uradalom részesedését tekintve meg kell állapítanunk, hogy teljes gazdasághoz viszonyítva az évenként mutatókozó uradalmi tiszta jövedelemnek csak elenyésző hányada volt. Így a gyógyszer-tár elsődlegesen nem mint jövedelemforrás, hanem mint az uradalom egészségügyi szükségleteinek kielégítését szolgáló létesítmény működött. Ez az igény a földesúr és jobbágy kapcsolatában jelentkezett. A földesúrnak érdekében állt ilyen intézmény fenntartása, mert a munkaerő kizsákmányolás bizonyos szociális és egészségügyi körülmények javításával tovább fokozható volt. Az így rendelkezésre álló gyógyszer költségen felüli nyereséget is eredményezett, míg ha ezt esetleg távolról szerezték volna be, a költségek nagyfokú emelkedését, ráfizetést eredményezett volna. Ezen érdekek szűntek meg 1848-ban a jobbágyfelszabadítással. Nem is állt érdekében a keszthelyi uradalomnak tovább a gyógyszer-tár tulajdonának megtartása. 1865-ben el is adták.

Külön kell megemlékeznünk a főúri vagy uradalmi házi gyógyszer-tári formáról is. Bár korszakunkban az eddigi adatok szerint a három megyében ilyen típusú gyógyszer-tár nem működött, adatok állnak rendelkezésre, hogy Vas megyében a XVI—XVII. század fordulóján a rohonci Batthyány uradalomnak Szalonakon gyógyszerészi kezelésben működő házi gyógyszer-tára volt. Arra is van adat, hogy a XVII. században Monyorókeréken (ma Eberau, Ausztria) és Sárvárton a Nádasdyak várában is volt uradalmi gyógyszer-tár.¹⁹

A három megye gyógyszer-tárai tulajdonviszonyainak tekintetében döntő változást a XIX. század első felében látunk. Ez időben már csak polgári tulajdonú gyógyszer-tárak létesültek. A közölt statisztikai adatokból azt is látnunk kell, hogy a XIX. század első felében nagy fellendülés mutatkozik a gyógyszer-tári hálózat fejlődésében is. Gazdasági, társadalmi tényezők biztosították az alapot. A gyógyszer-tárak számának gyarapodásán túl utalnunk kell a gyógyszer-tár jövedelmezőségének növekedésére is. Ezzel szorosan összefügg a gyógyszerészek társadalmi szerepének és helyzetének változása. Hogy ez csak a XIX. század első felében következett be hazánkban, azt gazdasági, társadalmi gyökereiben kell keresnünk.

A gyógyszerésztörténeti szakirodalom nem egységesen határozza meg a gyógyszer-tár tulajdonviszonyainak formáit.²⁰ Több szerző használja a főúri, kolostor-gyógyszer-tár, mezei patika és egyéb pontatlannak látszó elnevezéseket.

Főuraink, földesuraink hatalmas uradalmakat kormányoztak. Az udvar-, katona- és állattartás egészségügyi követelménye indokolta magángyógyszer-táraik létrehozá-

¹⁸ Koppányi I.—Péczy P.—Sági K.: *Keszthely*. Bp., 1962.; és Z. m. L.—Z. Vm. K. Jgyk. és I. 1800-tól

¹⁹ Szigetváry Ferenc szíves közlése.

²⁰ Szaktörténetünk eddigi feldolgozásai a tulajdonformákat nem határozták meg egzaktul, ezért a számos vegyes értelmezésű irodalmi utalást mellőzöm.

sát. Bizonyos átalakulás figyelhető meg a XVIII. században, amikor az uradalmi házi-gyógyszertárakat felváltja az uradalmi tulajdonban álló, de nyilvános, szakképzett gyógyszerész által kezeltetett típus (Kalocsa, Keszthely).

Külön jelentősége van a szerzetesrendi gyógyszertárak esetén, hogy azok házi vagy nyilvános jelleggel működtek-e.

A hadsereg tulajdonában állandó helyőrségi és „mezei patikák”, tábori gyógyszertárak működtek. Ezek rendeltetészerű vagy nem rendeltetészerű működése — amikor polgári személyeket is elláttak gyógyszerekkel — külön vizsgálat tárgya kell legyen.

Városi tulajdonú, polgári kezelésű gyógyszertárról a vizsgált korszakban nincsen adatunk a három megye területéről. E forma feltehetően a XVIII. században már megszűnt.

A polgári gyógyszertárak között is a XVIII. században ismert forma az egy-egy orvos vagy sebész tulajdonában álló, maga kezelte kézi gyógyszertár. Ez tulajdonképpen nyilvánosnak tekinthető, hiszen nem csupán családja ellátását szolgálta.

Mindezeket összefoglalva, a gyógyszertárak tulajdonformáit és jellegét az alábbiak szerint csoportosíthatjuk korszakunkban:

1. Szerzetesrendi
 - házi,
 - nyilvános gyógyszertár
2. Uradalmi (világi, egyházi; főúri, földesúri)
 - házi,
 - nyilvános gyógyszertár.
3. Polgári
 - orvosi kézi,
 - nyilvános gyógyszertár.
4. Katonai
 - helyőrségi
 - tábori gyógyszertár.

A GYÓGYSZERTÁRHÁLÓZAT FEJLŐDÉSÉNEK SZAKASZAI

A gyógyszerügyi hálózat számszerű és százalékos növekedését ábrázoló 2., és 3. sz. ábrák tanulmányozásakor három fejlődési szakaszt különböztetünk meg.

A) Kezdeti, fellendülő szakasz. E szakasz Zala megyében az első öt, Vas megyében az első négy, Bács-Kiskun megye területén az első két gyógyszertár megjelenéséig tart; bár időben nem egyszerre kezdődik és nem egyszerre végződik. Időrendben az első Vas, a második Zala megye; az időszak lezáródását a XVIII. század hetvenes éveire tehetjük. Az ekkor létesített gyógyszertárak tulajdonformái vegyesek. Vas megyében egy szerzetesrendi, a többi polgári, Zala megyében két szerzetesrendi, három polgári, Bács-Kiskun megyében egy egyházi földesúri, uradalmi szerzetesi kezelésű és egy polgári tulajdonú létesült. A 3. sz. ábrából kitűnik, hogyha korszakunk egészének fejlődését 100%-nak vesszük, a fejlődési periódus alatt a gyógyszerügyi hálózat mintegy $\frac{1}{4}$ -e jött létre. Viszont ha ennek a fejlődési szakasznak tartamát hozzávetőlegesen 75 évben adjuk meg, vizsgált korszakunk 150 éves időtartamának ez a fele.

B) Átmeneti, állandósult korszak. Ez a periódus Vas és Zala megye esetében csupán 20—22 évig, Bács-Kiskun megye esetében hozzávetőlegesen 35 évig tart. Ezen időszak

alatt a megyék területén új gyógyszerár nem létesült, de mint az a korábbiakból kitűnik, e fejlődési periódusban történik a szerzetesrendi tulajdonviszonyok átrendeződése.

C) Fokozódó fellendülési korszak. A vizsgált korszakunknak e mintegy 30—35%-át kitevő időszak alatt a gyógyszerárak száma két-háromszorosára emelkedik. A fejlődés üteme, mint az mindkét ábrából kitűnik, egyenletes és állandóan fokozódik. A fejlődésnek a 3. sz. ábrán bázisviszonyszámokkal történő vizsgálata alkalmas arra, hogy különböző nagyságrendű fejlődési idősorokat összehasonlítsunk, mert e számítási technikával azonos nagyságrendeket kapunk. Ennek eredményeként megállapíthatjuk, hogy a három megye fejlődése az 1820-as évek derekán azonos szinten áll (a három fejlődési vonal közös metszéspontja jelzi ezt). Az is kitűnik, hogy míg a fejlődés kezdeti, fellendülő szakaszban (A) egyenetlen, e periódusban egyenletes. A tulajdonviszonyok tekintetében egyeduralmukodóvá válik mindhárom megyében a polgári nyilvános gyógyszerári forma. 1845-ben a három megye 40 gyógyszerára közül csupán egyetlen uradalmi gyógyszerár található Zala megyében, Keszthelyen.

Összegezve a három megye statisztikai adatainak vizsgálatát, megállapíthatjuk, hogy a három megye fejlődésében nagyságrendi, időrendi és egymáshoz viszonyított ingadozások és különbségek mutatkoznak. Legegyenletesebb, elsőséggben és nagyságrendben is a másik kettőt megelőző, meghaladó fejlődést Vas megye mutatja.

Bács-Kiskun megye fejlődésében a XVIII. század folyamán a másik két megyéhez viszonyítva tartós gátló hatás mutatkozik. Ha számításba vesszük, hogy a mintául szolgáló földrajzi terület nagysága nagyobb, mint akár Zala, akár Vas megyéé, e gátló hatásban ezekhez viszonyított határozott elmaradást kell látnunk. A fejlődés a XIX. század első felében viszont e területen a legnagyobb és leggyorsabb, ebben „behozó” és a másik megyékhez viszonyított gyorsabb és nagyobb volumenű serkentő hatásokat kell felismerni. Ennek nyilvánvalóan gazdasági, társadalmi okai vannak, melynek vizsgálata azonban e dolgozat kereteit meghaladja.

Zala megye fejlődése kiegyenlített, a fejlődés idő- és nagyságrendje a másik két megye közé kerül. Fejlődése később indul, mint Vas megyéé és egyenletesebb, mint Bács-Kiskun megye területéé. Ennek társadalmi, gazdasági valamint szaktörténeti vonatkozásaira a korábbiakban részletesen rámutattunk.

Zusammenfassung

Der Aufsatz befaßt sich mit der Entwicklung des Netzes der Apotheken im Komitat Zala zwischen 1711 und 1849. Die Umstände, die die Errichtung von Apotheken ermöglicht haben, werden eingehend untersucht.

Die Untersuchung wird mit statistischer Methode, mittels Vergleich mit zwei anderen Komitaten (Vas und Bács-Kiskun) durchgeführt. Die Angaben sind durch Tabellen, Graphiken und Landkartenskizzen anschaulich gemacht. Die territoriale Verteilung der Apotheken, die Veränderungen in den Eigentumsverhältnissen, die Entwicklungsphasen des Netzes der Apotheken werden ebenfalls detailliert besprochen.

Im Zusammenhang der territorialen Verteilung wird die Entwicklung der wirtschaftlich-gesellschaftlichen Verhältnisse im Komitat Zala im Spiegel der Entwicklung der Siedlungsformen geprüft. Hier weisen die Verfasser auf die wirtschaftlich-gesellschaftlichen Widersprüche der Gesellschaft der Marktflecken hin und heben deren typische Züge hervor.

Im Zusammenhang der Veränderungen der Eigentumsverhältnisse befassen sie sich mit der Rolle, die der Franziskaner Orden im Bildungs- und Gesundheitswesen, hauptsächlich

aber in der Apothekerkunst im Komitat Zala gespielt hat. Des weiteren bewerten sie die verschiedenen Eigentumsformen der Apotheken: herrschaftliche, bürgerliche und Militär-apotheken.

In der besprochenen Periode werden drei Entwicklungsphasen festgestellt: 1. Eine Aufschwungsphase, während deren etwa ein Viertel der Apotheken zustande kam. 2. Eine Übergangsphase, in der zwar neue Apotheken nicht errichtet worden sind, in den Eigentumsverhältnissen aber eine Umordnung ersichtlich ist. 3. Eine weitere Aufschwungsphase, wo die Anzahl der Apotheken aufs Zwei-, Dreifache erhöht und das bürgerliche Eigentum allgemeingültig geworden ist.

Á. BLÁZY, Dr. pharm.

Pharmacist

H—8900 Zalaegerszeg, Landorhegyi út 14, Hungary

K. ZALAI, Dr. pharm., C. Sc.

Assistant Professor,

Leader of the University Dispensary of Budapest

Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszerára

H—1092 Budapest, Hógyes E. u. 7/9, Hungary

AZ EGÉJSZÉGÜGYI IGAZGATÁS ÉS A GYÓGYSZERTÁRAK ELLENŐRZÉSE MAGYARORSZÁGON

ZBORAY BERTALAN

A gyógyszerészet hazai történetével foglalkozó magyar kutatók szinte kivétel nélkül foglalkoztak már a századok folyamán kialakult gyógyszerár-vizsgálati formákkal és módszerekkel, így elegendő csak rövid áttekintést adni távolabbi múlt ismert módszereiről, s részletesen csak a századunk második negyedében érvényben volt vizsgálati módszert ismertetem.

Linczbauer X. Ferenc pesti orvosprofesszor a múlt század közepén megjelent több kötetes munkájában említi, hogy a Budai Törvénykönyv (1244—1421) 102. pontja rendelkezik legkorábban arról, hogy a gyógyszerárusok mit és mikor árulhatnak, de ellenőrzésről még nem tesz említést.¹

Demkó Kálmán orvostörténész a XVII. század egészségügyi rendelkezéseit tárgyalva említi, hogy II. Rudolf császár 1602-ből származó rendelete már nemcsak vizsgázott gyógyszerész alkalmazását írja elő, hanem arról is rendelkezik, hogy az orvoskar dékánja 3—4 orvossal és két gyógyszerésszel együtt vizsgálja meg a gyógyszerárakat.²

Az 1644-ben életbe lépett Lex Sanitaria Ferdinandina szintén szigorú rendelkezéseket tartalmaz főleg a szerek eltartására vonatkozóan, előírja a gyógyszerek házilag történő előállítását, de a vizsgálatra nézve csak annyit említ, hogy „a patikákat vizsgálni kell!”³

1727-től kezdve a Helytartótanács több ízben adott ki rendelkezést a gyógyszerárak vizsgálatára vonatkozóan. Így 1727. szeptember 1-én elrendeli a Pozsonyi Városi Tanácsnak a gyógyszerárak évenkénti vizsgálatát. Külön hangsúlyozza, hogy a segéd hibáiért a mester a felelős, továbbá hogy a patika berendezése megfelelő legyen, úgyszintén a tisztántartás és a gyógyszerek elkészítésének módja is. A gyógyszerár vizsgálatára a dékán, 3—4 orvos és 2 gyógyszerész jelenlétében végzendő.

Több szerző, így Ernyey József és Csippék János munkáiból tudjuk, hogy az 1720—30-as években a szerzetes rendek (ferencesek, jezsuiták, irgalmasok) is működtettek rendházaikkal kapcsolatosan és királyi engedelemmel házipatikákat, melyek a közeli és rászoruló polgári lakosságot is ellátták gyógyszerrel, de nyilvános jogot csak akkor kaptak, ha alávetették magukat a polgári vizsgálatnak és az adóztatásnak.⁴ A század közepéről kb. 30 vizsgálati jegyzőkönyv maradt fenn a győri jezsuiták gyógyszerárak

¹ Linczbauer X. Ferenc: *Codex sanitarius Hungaricus*. Buda, 1852—1856. I. 51.

² Demkó Kálmán: *A magyar orvosi rend története*. Lőcse, 1892. 389.

³ Baradlai János—Bársony Elemér: *A magyarországi gyógyszerészet története*. Bp. 1930. I. 196.

⁴ Ernyey József: A szerzetesrendek gyógyszerárjai hazánkban. *Gyógysz. Értesítő*, 1898, 243.

val kapcsolatban, s ezekből megállapítható, hogy a vizsgálatot legfeljebb 2—3 évenként végezték.⁵

1767-ben a kormányzat hivatalosan figyelmeztette a vizsgáló orvosokat, hogy a gyógyszerészeket a vizsgálat időpontjáról előre értesíteni tilos, nehogy ezek a régi, romlott vagy penészes készítményeket a vizsgálat idejére eltüntessék.⁶

A század második felében II. József császár — mint sok mindenben — az egészségügy terén is új helyzetet teremtett azzal, hogy az egészségügyi igazgatást és személyzetet királyi biztosoknak rendelte alá. Ennek ellenére a vizsgálat szempontjából hiányzott az egységes rendszer, mint azt Csippék János megírta, úgyhogy mind az orvosok, mind a gyógyszerészek lassan üres formságnak tekintették a vizsgálati eljárást, mely legtöbbször a főorvos, illetve a vizsgáló bizottság megvendéglésére szorítkozott.⁷

Hogy a vizsgálatok menetére vonatkozó rendelkezések hiányát maguk a vizsgálatnál megbízott főorvosok is érezték, erre vonatkozólag három olyan korabeli munkát kell felsorolnunk, amelyben a szerzők saját tapasztalataik alapján adtak vezérfonalat a gyógyszerész-tár-vizsgálatokhoz az utódok kezébe!

Az első ilyen tudós szakember Torkos Jusztus János pozsonyi főorvos volt, aki 1745-ben kiadott „Taxa Posoniensis”-ében nemcsak négy nyelven felsorolja a használatos gyógyanyagokat és azok árait, hanem azok gyűjtésére, beszerzésére és eltartására, valamint kiszolgáltatására is „instructiok”-at ad, mintegy felhívja az érdekelt gyógyszerészek figyelmét azokra a körülményekre és követelményekre, amelyeket ő ellenőrzése során meg fog vizsgálni. Fontosnak tartja, hogy a gyógyszerészek házilag készítsék a gyógyszereket és csak megbízható helyről vásároljanak.⁸

A XIX. század elején Nyulas Ferenc, Erdély főorvosa szolgálati éveit gyűjtött széleskörű, értékes tapasztalatait megörökítve, adta ki a patika vizsgálatára vonatkozó munkáját 1807-ben Kolozsváron. Ebből idézem a következőket:

„A segéd és tanuló tévedése miatt a gyógyszerész tartozik felelni. Külön jegyzőkönyv legyen a mérgek eladásáról, feltüntetve benne a dátum, a súly és a vásárló neve. A gyógyszerész kész, összetett gyógyszereket ne vásároljon, erős szereket mindig maga készítse. Aláíratlan vényt elkészíteni nem szabad. Kétes felírás esetében az orvos helyreigazítását kell kérni. Nagyobb jelentőségű szer elkészítését a gyógyszerész sohase bízza tanulóra, annál kevésbé feleségére, gyermekeire vagy valamely jobbjára.”⁹

Az 1831-ben megindult Bugát—Schedel-féle Orvosi Tár című folyóirat VII. kötetében találjuk Cserszky Antal, Bereg megye tiszti főorvosának és táblabírájának „Útmutatás” című munkáját a patikavizsgálatokról. Ennek előszavában ugyan megemlíti a szerző, hogy nem tanítás céljából írta munkáját, hiszen a vizsgálatra bármelyik felelős állásban levő orvos képes, csupán vezérfonalat akar nyújtani, összegyűjtve az általa évek óta megejtett vizsgálatok tapasztalatait. Igaz ugyan — mondja —, hogy az évenkénti egyszeri vizsgálattal a visszaéléseket teljességgel kizárni nem lehet, azonban a vizsgáló így képet nyer a gyógyszer elkészítését, beszerzését és eltartását érintő követelményekről. Rövid történeti áttekintést ad a századok folyamán ismert és a patikára vonatkozó rendelkezésekről is. Megkülönböztet évenkénti *rendes* és bizonyos

⁵ Demkó i. m. 485.

⁶ Demkó i. m. 497.

⁷ Csippék János: Adalékok a magyar, különösen a felvidéki gyógyszerészet történetéhez. *Gyógysz. Hetilap*, 1898, 306.

⁸ Torkos Justus János: *Taxa pharmaceutica Posoniensis*. Pozsony, 1745.

⁹ Spielmann József—Soós Pál: Nyulas Ferenc. *Comm. Bibl. Hist. Med.* 1957, 5. 152.

okból megtartott rendkívüli vizsgálatot. Feltűnő a 10.§-ban foglalt megállapítás: „...sajnálatra méltó dolog egy tökéletesen tanult és felesküdt gyógyszerárost — becsületen és lelkiismeretnélküli ember gyanánt — ok nélkül, hirtelen meglepni! Csak azon esetben vélném méltányosnak a meglepőleg való vizsgálatot, midőn valamely gyógyszeráros rendtelenségről, álnokságról vádoltatik és a gyanu alapos...” Mint látjuk ez a felfogás merőben ellenkezik az addigi szokással, s bizonyos mértékben, a mai nap is követett eljárással!

Általános szabályul azt tanácsolja, hogy: „...minden gyógyszer vizsgálata mennyiségökre és millyenségökre terjedjen ki. Az ártalmasok, a nagyon hatásosak, a hasonlók mindig szoroson vizsgáltassanak meg. Ha a vizsgálat és a ráépítendő ítélet civakodásra alkalmat nyújtana, akkor a vitatás alatt levő, lepecsételt gyógyszer a főorvos jelentéséhez mellékelve felsőbb ítélet alá bocsátandó.” Kívánatos volna — írja —, hogyha Magyarország számára is volna vizsgálati jegyzőkönyv-minta, amilyen Csehországban van! Érdekes figyelmeztetése a következő:

„Ellenőrizze a főorvos azt is, hogy a patikás maga készíti-e az egyszerű szereket, vagy pedig csupa kényelemből jöhírű gyógyszerkereskedőtől vagy gyáraktól szerzi-e be? Ez utóbbi — mondja — tilos dolog lehetne, mert emiatt eltompul a gyógyszeráros „miv-kézisége” [Kunstfertigkeit] és a tanulóknak nem lesz alkalmuk ezt a kézséget elsajátítani!”

Ennyi általános szabály után rátér a részletes vizsgálat ismertetésére. A teendőket három csoportra osztja: 1. szakasz a „Személyzetről” 2. szakasz „Magáról a tárról” 3. a „Gyógyszerekről”. Cserszky könyve tulajdonképpen a gyógyszerekről szóló fejezete miatt érdekelhet minket legjobban, mert ebből képet kaphatunk az akkori gyógyszerkincsről, illetve az azokkal kapcsolatban előírt követelményekről.¹⁰

Úgy látszik, hogy az érdeklődés előterébe került ebben az időben a gyógyszertár-vizsgálatok egységesítésének ügye, mert két év múlva megjelenik Pesten Pekarik András pesti gyakorló orvos „Examen” című munkája, melynek egyik fejezete a gyógyszertárakat vizsgáló orvosok számára felsorolja a jegyzőkönyvbe felveendő kérdéseket. Felveendő: „a gyógyszerár címe, jelei, a tulajdonos vagy felügyelő, segédek, gyakornokok személyi adatai; a gyógyszerár helyzeti állapota, bútorzat, edényzet, felírás, az officinális gyógyszerek állapota, mennyisége, minősége, készítése. Mérgek, önsúly mérlegek, kémszerek, az osztrák gyógyszerkönyv szerintiiek legyenek. Műhely, készülékek, eszközök, raktár, pince, fűpadlás megvizsgálandók. A vezetendő- és gyógyszerkönyvek, árszabás, rendszabályok, szakkönyvek elegendősége ellenőrzendő.”¹¹

Az 1840-es évekből származó gyógyszertár-vizsgálati jegyzőkönyveket Halmai János professzor is tanulmányozta.

Halmai professzor tanulmányában nem tesz említést arról, hogy a nagytapolcsányi patika vizsgálatával (1839. október 16.) kapcsolatban a vizsgáló Bjely Sámuel megyei fizikus (főorvos) milyennek találta a patika állapotát és felszerelését. Ebből arra következtethetünk, hogy azt jónak, illetve megfelelőnek találta, illetve nem talált kifogásolni valót. Halmai a továbbiakban megadja a megvizsgált anyagok latin nevét, amiből az akkor használatban levő „gyógyanyagok” és gyógyszerformákról kaphatunk képet.¹²

Ugyancsak számot tarthat érdeklődésünkre a Pesti Egyetem Orvosi Karához 1839-

¹⁰ Cserszky Antal: Útmutatás a patikai vizsgálatra. *Orvosi Tár* 1832. VII. köt. 9.

¹¹ Pekarik Andreas: *Examen Medicamentorum*. Budae, 1834.

¹² Halmai János: Gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyvek a XIX. sz. első felében. *Comm. Bibl. Hist. Med. Hung.* 1960. 18.

ben benyújtott disszertáció, melyben Grünwald Pál (Paulus) a „Gyógyszertári vizsgálatokról” szól. Eszerint a gyógyszertárakat az orvoskari dékán, a fűvészet és a vegy-tan tanára és a városi gyógyszerészek két seniorjából álló bizottság végezte. Ezenkívül „... Tellyes szabadságok van a helybéli orvosoknak néha... kisebb gyógyszerési szemléket tartani, miáltal... legkedvezőbb alkalom adatik a gyógyszerek kémiai tulajdon-ságai fölötti meggyőződésre...”¹³

REFORMTÖREKVÉSEK 1848-BAN

Az eddigiekben javarészt a különböző rendeletekről és észrevételekről volt szó, amelyek a gyógyszertárt vizsgáló orvosok számára voltak irányadók, s nem hallottunk az érdekelt — vagy úgy is mondhatnám, szenvedő alanyként szereplő — patikusok véleményéről, már pedig alig hihető, hogy az érdekeltek minden esetben simán és könnyen belenyugodtak volna a vizsgáló „physikus” szigorú, esetleg nem egészen pártatlan megállapításaiba! Bizonyítja ezt a feltevést az előbbieken tárgyalt Cserszky Antal beregi főorvos munkája, aki említést tesz arról is, hogy a patikavizsgálatnál felmerülő esetleges „civakodás” esetén mi a teendő.

Az 1848. márciusi események nyomán a gyógyszerészek létrehozták érdekképviseleti egyesületüket, a Buda—Pesti Gyógyszerész Testületet. Ez nem is maradt tétlen, mert még 1848 tavaszán Würtzler Vilmos és Hollmann József elnökök aláírásával ellátva beadvánnyal fordult Klauzál Gábor „nemzetgazdasági” miniszterhez. A beadvány 6 pontja a gyógyszerészek legfontosabb kérdéseinek (képviselőt a minisztériumban, országos egyesület, külön gyógyszerkönyv stb.) rendezését kéri. Itt most csak a 3. pontra térnék ki részletesen, mert ez így szól: „A gyógyszertár-vizsgálatok fővizsgálók által legcélszerűbben és hitelesebben teljesíttethetnének, ... ezeknek azonban független a Status által fizetendő, felesküdt gyógyszerészeknek ... kell lenniök. Ezek a helybeli törvényhatóság egy tagjával a vizsgálatot — amint megkívánatlik — de a gyógyszerészek adóztatása nélkül vigyék véghez s a feljebb említett úton a t. Minisztériumot tudósítsák.”¹⁴

Klauzál Gábor miniszter ugyancsak 6 pontban válaszolt a beadványra június 25-én, de már korábban dr. Wágner Dániel pesti gyógyszerészt, a „Nádor” gyógyszertár tulajdonosát nevezte ki az egészségügyi osztályba, a gyógyszerési ügyek tanácsosává. Az általa készített törvénytervezet megoldást javasolt a Testület beadványában foglaltakra. A patikavizsgálatokkal kapcsolatban a következőket olvashatjuk:

„Habár a gyógyszerészek gyakorlati és tudományos képzettsége az államnak legnagyobb erkölcsi biztosítékot nyújt, mégis a közönség biztonsága érdekében szükséges, addig amíg ezirányú intézkedés folytán országos gyógyszerártörvényszőlők kinevezetnek, hogy hatósági főorvos, 2 köztisztviselőben álló gyógyszerész és egy bírósági tag kíséretében időről-időre a gyógyszertárakat megvizsgálják és arról hatóságaik útján jelentést terjesszenek fel. A vizsgálati díjak közpénztárakból utalványoztassanak.”¹⁵

Ismeretes, hogy Klauzál minisztériuma a beálló hadiállapot miatt alig három hónapos működés után megszűnt, ami hosszú időre megpecsételte a tervezet sorsát, s a benne foglaltak részben csak a kiegyezés után, részben csak a jelen században valósul-

¹³ Grünwald, Paulus: *A gyógyszertári vizsgálatokról*. Buda 1839.

¹⁴ Baradlai János—Bársony Elemér i. m. II. 68.

¹⁵ u. o. II. 76.

tak meg. Wágner életrajzából tudjuk, hogy ő ott hagyva a minisztériumot, vegyészeti tudományá birtokában a lőporgyártás irányításával segítette az önvédelmi harcát vívó honvédsereget.¹⁶

Az elbukott szabadságharc utáni két évtized a gyógyszerészek szempontjából is súlyos esztendőket hozott. Az abszolutizmus alatt a hatóság a gyógyszerészeket is az iparosok közé sorolta, s bár 1855-ben a *realjogú* patikák különleges átruházási módját elismerte, ezután egyre több új jogosítványt adott ki, nem törődve a meglévő patikák anyagi helyzetével.

A gyógyszerteret vezető emberei (Wágner, Ráth, Láng, Tamássy) — Pesten és vidéken egyaránt — nem felejtették el a 48-as reformtörekvéseket. Az óhajok kifejezésére két alkalom kínálkozott. Miután a Bene Ferenc orvosprofesszor kezdeményezésére 1841-ben megindult Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésein a haladó szellemű gyógyszerészek már a megindulásakor is jelen voltak, idővel elérték azt is, hogy külön gyógyszerési szakcsoportban tárgyalták meg a kart érdeklő ügyeket. Az 1864-ben Marosvásárhelyen tartott Vándorgyűlés szakkbizottsága Ráth Péter pestbudai gyógyszerész elnökle alatt jóváhagyta a reformtervezetet, amelynek 3. pontja így szól: „*Javasoljuk önálló gyógyszertervizsgálók alkalmazását, akik a főorvos, a gremium elnöke s egy hatósági képviselő jelenlétében végeznék a vizsgálatot.*”¹⁷

A reformok ügyének előrelépése szempontjából szerencsés körülmény volt, hogy Schédy Sándor pesti gyógyszerész személyében akadt egy lelkes ember, aki 1862-ben szaklap („Gyógyszerési Hetilap”) alapításával próbálkozott meg. Schédy és a lap — valamint a köréje csoportosult szakemberek (Felletár, Voga, Katona stb.) döntő hatással voltak a század második felében valamennyi gyógyszerési vonatkozású mozgalomra. A Gyógyszerési Hetilap — mely kb. 25 éven keresztül egyedül képviselte a gyógyszerési közvéleményt — legnagyobb sikerét a Magyarországi Gyógyszerész Egyesület megalakulásának kiharcolásával (1872) érte el. Bár az 1868-ban megalakult Közegészségi Tanácsban szereplő gyógyszerészek közreműködésével szerkesztett és 1871-ben megjelent I. Magyar Gyógyszerkönyv határozott sikernek tekinthető, a gyógyszertervizsgálatok megreformálásának ügyében nem sikerült a múlthoz képest lényeges változást elérni.

AZ EGÉSZSÉGÜGY RENDEZÉSE: 1876. ÉVI XIV. TÖRVÉNYCIKK

A különben nagy jelentőségű törvénynek gyógyszerési szempontból komoly hibája volt, hogy a hatósági teendőket részben orvosokra, részben jogászokra bízta, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy a gyógyszerészet a századok folyamán — hazánkban is — az egészségügy önálló szakágazatává fejlődött, amelynek felügyelete, igazgatása, de különösen szakmai ellenőrzése már gyógyszerési szakismereteket kíván. A tiszti főorvos részéről történő szakmai ellenőrzés gyakorlatilag alig érvényesülhetett, hiszen a század végére az orvosi tanulmányokból a botanikát teljesen kihagyták, és az orvosok által tanult kémiai jellegű tantárgyak is mindjobban eltávolodtak a gyógyszertervizsgálatoktól, pedig ezeket az egymás után megjelenő Gyógyszerkönyvek — főleg századunkban — egyre növekvő számban írták elő.

¹⁶ u. o. I. 427.

¹⁷ *Magy. Orv. és Term. vizsg. Vándorgyűlése, Marosvásárhely 1864.* Pest 1865, 37.

A „Gyógyszerészeti ügyel” foglalkozó XVI. Fejezet tizenöt §-t tartalmaz. Az első kimondja, hogy „A gyógyszerészet, mint közegészségi intézmény, az állam felügyelete alatt áll. E felügyeletet az állam a következőkre nézve gyakorolja:

- a) a gyógyszerészeti személyzet tudományos képzettségére,
- b) az államilag meghatározott árszabályzat megtartására és a gyógyszertárak kezelésére,
- c) a megkívántató helyiségek berendezésére és felszerelésére,
- d) a gyógyszerészeti rendszabályban meghatározott könyvek vitelének helyességére nézve.”

Miután a többi §-okban a gyógyszertárakkal kapcsolatos — inkább jogi természetű — rendelkezésekkel (jognyerés, átruházás, kézi-gyógyszertárak stb.) találkozunk és a vizsgálat részletes előírása nem szerepel, így világos, hogy a törvény érvényben hagyta a Helytartótanács által még 1863. szeptember 4-én kiadott (Péchy Ferenc, Hueber Zsigmond, Onderkó János aláírásával ellátott) 66533/1863. sz. rendeletet, amelynek mellékleteként kiadott „Utasítás a gyógyszertárakat vizsgáló orvos számára” címmel 20 kérdésből álló jegyzőkönyvet rendszeresített, felsorolva benne, szinte pontosan azokat a vizsgálati teendőket, amiket az elődök már alkalmaztak.¹⁸

ÚJABB RENDELET A GYÓGYSZERTÁRVIZSGÁLAT ÜGYÉBEN

A közegészségügy rendezéséről szóló rendelet tehát 1876 óta érvényben volt, sőt a II. Magyar Gyógyszerkönyv (1888) is megjelent és már több éve használatban volt, amikor a Belügyminisztérium 1893-ban 75641/1893. sz. alatt újabb szigorú rendelkezést adott ki a gyógyszertárak megvizsgálása ügyében, miután „... egyes törvényhatóságok a gyógyszertár-vizsgálati jegyzőkönyveket vagy pontatlanul, s nem megfelelő alakban, vagy egyáltalában nem terjesztették fel...”¹⁹

A rendelet előírja a tisztii főorvosnak, hogy a vizsgálatot „... az eddigi szokástól eltérően az év egész folyamán megtarthatja...” egy tisztii orvos, vagy körorvos és az I. fokú közegészségügyi hatóság képviselőjének közbejöttével. A régebben előírt „gyógyszerész-senior” mint szakértő jelenlétét már nem tartja szükségesnek! Fontos rendelkezés ezenkívül az is, hogy ha a vizsgálat folyamán az anyagot illetően kétely merülne fel, vagy a vizsgálat nagyobb nehézségekkel járna, úgy az anyagból vett mintát, lepecsételve a jegyzőkönyvvel együtt a Belügyminisztériumba kell felterjeszteni! A továbbiakban a felsorolt hivatalos könyvek vezetésének ellenőrzésére hívja fel a figyelmet. Újítása a rendeletnek, hogy az észlelt megállapításokat rögzítő 22. pont után megköveteli, hogy a vizsgált gyógyszertár vezetője aláírásával tanúsítsa az esetleges hiányosságok tudomásul vételét.

A rendelethez mellékelte jegyzőkönyvminta 24 pontjával kb. az alábbi négy csoportra osztható kérdéseket tartalmazta:

- I. 1—7. a gyógyszertár neve, helye, engedélye, a tulajdonos és alkalmazottainak neve és végzettsége.
- II. 8—16. a gyógyszertár berendezése, felszerelése, a szerek minősége, eltartása.

¹⁸ Chyzer Kornél: *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye*. Bp. 1894. 88.

¹⁹ u. o. 756.

III. 17—18. a raktár, pince, padlás állapota, az ottlevő anyagok eltartása és mennyisége.

IV. 19—22. az előírt könyvek vezetése és a vények taxálása.

Végül a vizsgálat eredménye és a talált szabályellenesség esetén tett intézkedések.

Az ismertetett jegyzőkönyv-minta, mely a gyakorlatban négy oldal terjedelmű volt, még az első világháború után is jóideig, tehát több mint négy évtizeden át használatban volt, s csak az Országos Közegészségügyi Intézet által 1936-ban rendszeresített gyógyszertervizsgálatokkal kapcsolatban vált feleslegessé.

GYÓGYSZERTÁRVIZSGÁLATOK 1919-BEN

A proletárdiktatúra kikiáltása (1919. március 21.) után a gyógyszerészet ügyeit a Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság Gyógyszerészeti Osztálya intézte. Az átszervezés nehézségei (gyógyszertárvezetők leváltása, anyagellátás megszervezése) leküzdése után, az osztály rövidesen foglalkozott a gyógyszertervizsgálatok ügyével is. E célból bizottságot hívott össze, melynek tagjai: Vámosy Zoltán, Winkler Lajos, Matolcsy Miklós egyetemi tanárok, Végh János budapesti tisztí főorvos, Kaiser Károly főorvos, Deér Endre, Andriska Viktor, Augusztin Béla, Darvas Ferenc gyógyszerészek, valamint Wiener Jenő, Maurer Armand, Szentmiklósi Sándor alkalmazott gyógyszerészek és a népbiztosság részéről Téri Tibor, György Mátyás és Forgács Rezső. A bizottság az eddigi vizsgálati rendszer megváltoztatását határozta el, és a terv az volt, hogy az ország gyógyszerterainak számához mérten *gyógyszertárfelügyelői* állásokat szervezzenek. A kivitel első lépése gyanánt 1919. április 15-én pályázati hirdetmény jelent meg a Gyógyszerészi Újságban, melynek szövege szerint „...*Pályázhatnak mind azok az okleveles gyógyszerészek, akik tudományos és gyakorlati képzettségüknél fogva erre magukat hivatottnak érzik...*”²⁰

A tanfolyam tanterve is elkészült, mert az említett bizottsági tagok — Winkler Lajos professzorral az élen — valamennyien vállalták előadás tartását, vagy laboratóriumi gyakorlatok vezetését. Sajnos azonban a Népbiztosság a tanfolyam anyagi fedezetét nem tudta biztosítani, s ezért május 20-i kelettel kénytelen volt a 35. M. N. számú rendeletet²¹ kibocsátani, amellyel ugyan nem ejtette el a gyógyszerészfelügyelők kinevezésének gondolatát, de működési területükül csupán Budapestet és az akkor még Pest vármegyéhez tartozó peremvárosokat (Kispest, Csepel, Budafok, Újpest stb.) s ezenkívül két Budapesthez közeli megyét (Fejér és Pest) jelölte meg. A rendelet alapján Budapestre: Andriska Viktor, Gyarmati Imre, Tischler János és Zalay Dezső — az utóbbiak az Egyetemi Gyógyszertár dolgozói — Fejér megye területére: Kazay Endre, vértessacsi gyógyszerész, Pest megyébe: Angyal István, Baradlai János és Klein Imre gyógyszerészek nyertek kinevezést.

A vizsgálat egységes lefolytatása érdekében új vizsgálati jegyzőkönyvminta is készült szakemberek bevonásával s ez — szakítva a múlttal — a következő pontokból állt:

A gyógyszerter neve, helye, a vezető és a dolgozók személyi adatai.

²⁰ *Gyógyszerészi Újság* 1919, 8.

²¹ Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság 35. M. N. sz. rend. 1919. máj. 20. *Tanácsköztársaság* 1919. máj. 22. 49. szám

A vizsgálat eredménye:

1. A gyógyszerertári mérlegek (6 kérdés a mérlegekről)
2. Kétkeresztes szerek (8 kérdés a szerek elhelyezésére, eltartására, kiszolgáltatására)
3. Egykeresztes szerek (3 kérdés a szerek eltartására és kiszolgáltatására)
4. Kötszerek (4 kérdés az anyag eltartására és csomagolására, mennyiségére vonatkozóan)
5. Reagens szerek, kémilőszerek (4 kérdés a reagensok állapotára, használatára és a naplóra)
6. Éjjeli szolgálat (5 kérdés a csengő és a tábla, valamint az inspectiós szoba állapotára)
7. Receptre készített gyógyszerek (4 kérdés a magistralis gyógyszerek elkészítésére és kiszolgáltatására)
8. Gyógyszerek vizsgálata (6 kérdés a gyógyszerek eltartására, vizsgálatára és a szérumokra vonatkozóan)
9. Tisztaság, aseptikus munka, sterilizálás (13 kérdés a gyógyszerkészítés és sterilizálás ügyében)
10. Tűzveszélyes szerek (Megfelelő-e az eltartás?)
11. Tiltott szerek és gyógyszerkülönlegességek (Vannak-e?)
12. Ellenmérgek (Antidotum arsenici van-e?)
13. Kézieladási cikkek (Milyenek vannak, kuruzslás?)
14. Nyomatványok (Fertőzőbeteg bejelentő stb.)
15. Szakkönyvek (Gyógyszerkönyv, árszabvány, rendeletek?)
16. Gyógyszerertári laboratóriumi könyv (Készülnek-e szerek?)
17. A közönség esetleges panaszai!
18. Az orvosok esetleges panaszai!
19. Gyógyszerertári helyiségek hygienikus volta (Fűtés, világítás, szellőztetés)
20. A gyógyszerérmunkások képzettsége
21. A kamra, pince, laboratórium berendezése megfelelő-e?
22. A pontok alá nem sorolható megjegyzések. Rögtön, a vizsgálat alkalmával a felügyelő által elrendelt, illetve végrehajtott intézkedések.

Kétségtelen, hogy ez a vizsgálati jegyzőkönyv jóval részletesebb volt az előzőeknél, aminek következménye volt, hogy a vizsgálat még szakértő gyógyszerészek esetében is legalább egy napot, de a fennmaradt adatok szerint nagyobb patikák esetében 2—3 napot vett igénybe. A kinevezett felügyelőket első ízben dr. Andriska Viktor kísérte el, hogy a helyszínen adja meg a szükséges utasításokat. A felügyeletnek gondja volt arra is, hogy először a jól felszereltség hírében álló patikákat keressék fel, hogy a felügyelők ismereteiket itt bővítsék, míg a gyengébbek később kerültek vizsgálatra. Találtak kisforgalmú gyógyszerertárákat igen szép, kifogástalan állapotban s nagyobbakat elhanyagolt, szakszerűtlen elhelyezésben. Ez utóbbi főleg az egy- és kétkeresztes szerek elkülönítésében és a nagyforgalmúaknál az általános rendezetlenségben nyilvánult meg. Az erélyesebb és főleg szakszerű ellenőrzés általában jó eredménnyel járt, annál is inkább, mert a felügyelők azt a rendelkezést kapták, hogy az átmeneti időben „jóindulatú elnézéssel végezzék a vizsgálatot, s inkább kíméletes útmutatással, mint hivatalos hatalommal kihívóan élve, végezzék nehéz szolgálatukat.”²²

A fennmaradt vizsgálati jegyzőkönyvek adatai alapján kétséget kizáróan megállá-

²² Koritsánszky Otto: *A Magyar Gyógyszerészet a proletárdiktatúra idején*. Bp. 1920, 170.

pítható, hogy az észlelt szabálytalanságok legtöbb esetben már évek óta fennálltak, s így nem írhatóak a proletárdiktatúra következtében beállott vezetőváltás rovására. Azonkívül ezek a jegyzőkönyvek tanúskodnak amellett is, hogy minden szempontból fontos, hogy képzett gyógyszerész-szakemberek végezzék a gyógyszertervizsgálatot, nem pedig a munkával túlhalmozott és szakszerűség szempontjából a gyógyszerészetet csak felszínesen ismerő tisztí orvosok.

GYÓGYSZERTÁRVIZSGÁLATOK AZ OKI KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL, 1936—1946

Az eddigiekben már említettem, hogy a gyógyszerterek vizsgálatát a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk a vármegyei, ill. városi tisztí főorvosra bízta. Az akkori gyógyszerkönyvekben szereplő anyagok ellenőrzésére jórészt kvalitatív reakciók voltak előírva, s így a patikavizsgálat a helyiségek és a berendezés megfelelő voltának ellenőrzése után, néhány reakció elvégzéséből állt.

A század elején megjelent III. Gyógyszerkönyv már több olyan hosszadalmas és alapos laboratóriumi készséget kívánó tartalmi meghatározást tett hivatalossá, melyet a vizsgáló főorvos a helyszínen már nem végezhetett el. A rövidesen kitört világháború (1914—1918) évei alatt szó sem lehetett előrelépésről, sőt a gyógyszerterek a szükség nehéz évei alatt rákényszerültek a gyógyszerpótlások alkalmazására. A húszas évek nehézségei után 1934-ben megjelent IV. Gyógyszerkönyv ismételten és kifejezetten előírta a galenikus gyógyszerek házi előállítását, bár e kérdésben fennállt az a csábító körülmény, hogy az elszaporodott gyógyszervegyészeti gyárak és nagykereskedők igen olcsón hozták forgalomba a különböző ún. galenikus gyógyszereket.

Mindezek a körülmények új és fokozottabb gyógyszerellenőrzést tettek szükségessé. Ennek az ellenőrzési módszernek megteremtése és bevezetése — a Rockefeller Alapítvány segítségével — az 1925. XXXI. törvénycikk alapján megépült és 1927-ben megnyílt Országos Közegészségügyi Intézet Kémiai Osztályának vezetője, Schulek Elemér egyetemi magántanár, Winkler Lajos professzor egykori tanársegéde nevéhez fűződik. Az intézet korábbi szakemberek — köztük már a múlt század neves higiénikusa, Fodor József — javaslatára az ország egészségügyi problémáinak tanulmányozására, illetőleg megoldása céljából jött létre, mint azt Johan Béla, az intézet szervező igazgatója egyik jelentésében²³ írta: „...egy ilyen intézetnek mindig fontos feladata a tuberculosis elleni küzdelem, a jó ivóvíz biztosításában való közreműködés, a fertőző betegségek elleni védelem és a gyógyszerek és gyógyszerkülönlegességek ellenőrzésének munkája...”

Hogy a gyógyszervizsgálatokat Johan Béla mennyire fontosnak tartotta már a megindulásakor, kiviláglik abból, hogy az osztály vezetésére Winkler Lajos professzor tanársegédjét hívta meg, aki egyetemi pályafutása alatt, majd külföldi tanulmányútja alkalmából is bő tapasztalatokat szerzett a nálunk haladóbb országok gyógyszervizsgálatainak tanulmányozásával.

Schulek professzor az Intézet Gyáli út 4. szám alatti törzspületében egész emeletnyi teret kapott, melynek nagyrészét a gyógyszervizsgáló laboratóriumok képezték, de

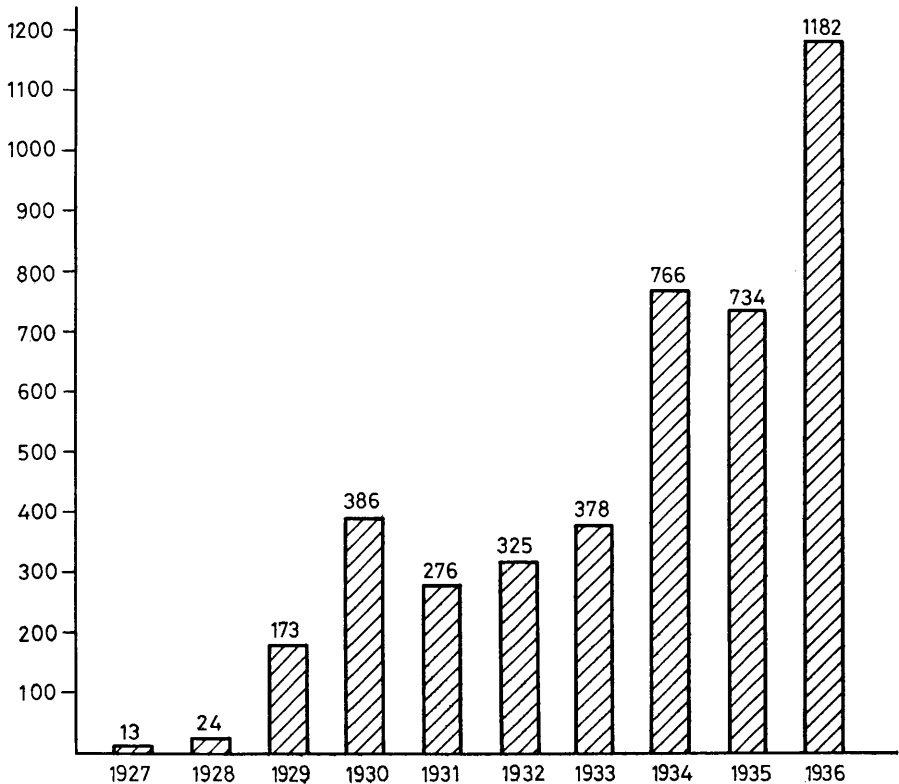
²³ Johan Béla: *Jelentés a M. kir. Orsz. Közegészségügyi Int. 1929 évben végzett munkájáról.* Bp. 1930, 3.

emellett jelentős teret kapott az ivóvízvizsgáló részleg és a biológiai gyógyszerellenőrző csoport is.

Mint az eddigiekben említettem, a tisztí főorvosoknak már korábban is volt lehetőségük, hogy gyógyszermintákat küldjenek be vizsgálatra a Belügyminisztérium Központi vizsgáló laboratóriumába. Ahogy a főorvosok az évek során mind jobban megismerték az Országos Közegészségügyi Intézetnek az egészségügy egész területére kiterjedő modern célkitűzéseit, egyre többen vették igénybe közreműködését, s ez a körülmény a vizsgálatra beküldött gyógyszerek számában is megmutatkozott. (1. ábra.)

Lényeges változást hozott azután a hatósági tisztiorvosi szolgálatnak az 1936. IX. törvénycikk alapján végrehajtott államosítása.²⁴ Ennek folytán a legtöbb törvényhatóság főorvosi állásába olyan fiatalabb korosztályú orvosok kerültek, akik tisztiorvosi képesítésüket már az OKI-ban szerezték meg és így közelről ismerték Johan Béla és munkatársai célkitűzéseit.

A kémiai osztály — Schulek professzor vezetésével — ezekben az években már rendszeresen végezte a gyógyszerkülönlegességek és az *Országos Társadalombiztosító*

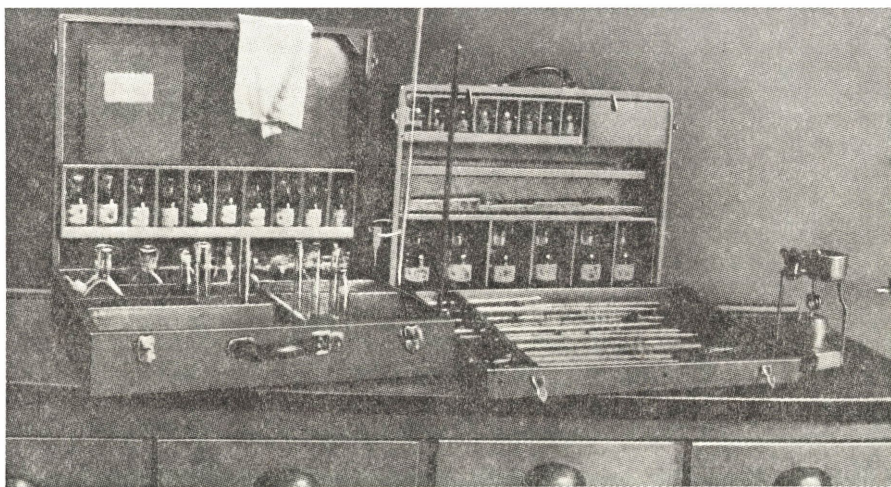
1. ábra

²⁴ Mozsonyi Sándor: A gyógyszertárak és a gyógyszerellátás ellenőrzése. *Népeü.* 1929, 8—10. sz.

Intézet (OTI) által vett gyógyszerminták vizsgálatát. A gyógyszertervizsgálatokkal kapcsolatban Schulek professzor elgondolása az volt, hogy az osztály gyógyszerész-tagjai (valamennyien gyógyszerészdoktorok) mint kinevezett állami gyógyszerügyi felügyelők járnak be évente — a tisztí főorvossal együtt — az ország gyógyszerteráit és végeznék a vizsgálat gyógyszerészi felkészültséget és a laboratóriumi vizsgálatokban teljes jártasságot kívánó munkáját.

Miután az ország különböző vármegyéiből megérkezett a tisztí főorvosok meghívó levele — mint az osztály akkoriban leghosszabb szolgálati idővel rendelkező tagja — e sorok írója kapott megbízást Schulek professzortól, hogy a vizsgálatok lebonyolítására alkalmas szervezési teendőket és a felszerelés összeállítását elvégezze. Tisztázandó volt mindenekelőtt az útiprogram. Feltételeztem, hogy a helyi viszonyokkal és a közlekedési lehetőségekkel ismerős főorvossal együttműködve naponta 3—4 gyógyszerter vizsgálatát elvégezhetjük, sőt városokban többet is. Így kb. 2—3 óra jutna egy-egy gyógyszerterre, mely idő alatt nemcsak a berendezéssel és felszereléssel lehet alaposan megismerkedni, hanem lehetőség szerint hosszabb vagy rövidebb vizsgálati eljárások elvégzésére is jutna idő. Bár a gyógyszertereknek készletben kell tartani a vizsgálatokhoz szükséges eszközöket és mérőoldatokat, mégis célravezetőbbnek tartottuk, ha friss és pontosan ismert erősségű mérőoldatokat viszünk magunkkal, továbbá lehetőleg kis helyet foglaló eszközöket is arra az esetre, ha valahol hiányos volna a felszerelés.

A felszerelés elhelyezésére a 2. ábrán látható és két ládába elcsomagolható mozgó laboratóriumot állítottam össze. A jobb oldali ládában jól lezárható üvegekben mérőoldatok, vegyszeroldatok és poralakú vegyszerek vannak. Az üvegek a polcokon úgy vannak elhelyezve, hogy szállítás közben kevésbé rázkódjának, illetőleg össze ne törjenek. (A képen a második polc mindenestől a másik ládára van áthelyezve, hogy a mögötte levő felerősített eszközök is láthatók legyenek.) A vegyszeres láda fedélrészén (a képen le van hajtva) helyeztük el — szintén jól rögzítve — a pipettákat és bürettákat. Ez utóbbiak közül egy a szomszédos láda sarkába erősíthető állványon — használatra készen — látható. A baloldali láda az eszközök (lombikok, rázóüölcsérek,

2. ábra

mérőlombikok stb.) szállítására szolgál úgy, hogy ezek alakjuknak megfelelő rekeszekbe mozgásmentesen elcsomagolhatók. Ugyanitt nyer elhelyezést a kép jobb oldalán összeszerelve látható kis vízfürdő a hozzá tartozó benzinlámpával együtt. A láda fedélrészé fűzet, törőruha, munkaköpeny stb. elhelyezésére szolgál.

Meg kell még említenem, hogy a két láda szállítása és kezelése céljából osztályunk egyik laboránsát vittük a kiszállásokra magunkkal. Sajnos a ládák az OKI épületeinek háborús rongálódásai folyamán elpusztultak, így csak a róluk készült korabeli képet van módomban bemutatni.²⁵

A felszerelés elkészültével 1936. év nyarán megkezdtük a kiszállásokat. Elsőnek Zemplén megye főorvosának meghívására utaztam ki Sátoraljaújhelyre. Az akkor még önálló megyében mindössze 24 nyilvános gyógyszerész volt, melyek közül 12-t három nap alatt meglátogattunk. A megye további gyógyszerésztárait egy későbbi időpontban kerítettünk sort, s ugyanakkor még három orvosi-kézi gyógyszerésztárat is felkerestünk. Jelen voltam ezenkívül a harmadik sárospataki gyógyszerészterem megnyitásánál is.

Ugyancsak meghívást kaptunk az említett év folyamán Győr megyébe, ahol két alkalommal történő kiszállás során 10, továbbá Szeged városába, ahol 25 gyógyszerészterem közül 20-at vizsgáltunk meg, ezek közül néhányat a város külterületén. További három törvényhatóság területén is közreműködtünk a gyógyszerésztárak megvizsgálásánál, de csak ott, ahol a főorvos valami rendellenesség miatt részletesebb vizsgálatot óhajtott lefolytatni. A többi gyógyszerészterem vizsgálatát ezekben a megyékben a főorvosok maguk végezték el, s csupán mintát küldtek be vizsgálatra az Intézetbe. Az első évben végzett munkából az *1. táblázaton* közölt adatok tájékoztatnak.²⁶

1. táblázat

Helyszíni vizsgálatok 1936-ban

Megyék	Összes	Megvizsgált	Megvizsgált gyógyszerek		
	gyógyszerésztárak száma		megfelelt	nem felelt meg	összesen
Békés vm.	58	9	35	10	45
Győr vm.	31	10	40	13	53
Sopron vm.	26	10	27	4	31
Zala vm.	42	10	38	5	43
Zemplén vm.	27*	27*	88	34	122
Szeged város	25	20	69	23	92
Összesen:	209	86	297	89	386

* Ezek között 3 kézi gyógyszerészterem volt.

A vizsgálat — a korábbi rendelkezések figyelembevételével — mindenre kiterjedt, kezdve a gyógyszerészterem helyiségek elhelyezésétől és berendezésétől, a gyógyszerészterem

²⁵ Zboray Bertalan: Újabb gyógyszerészteremvizsgálatok. *Magy. Gyógysz. Tud. Társ. Értesítője*, 1937. 562.

²⁶ Tomcsik József: *Jelentés a M. kir. Orsz. Közegészségügyi Intézet 1937. évben végzett munkájáról*. Bp. 1938. 42.

latokon keresztül egészen a vezetendő könyvekig. A gyógyszerterek berendezése és felszerelése tárgyában kiadott 260.520—1934. B. M. számú rendelet akkoriban pontosan előírt változásokat írt elő az új IV. Gyógyszerkönyvvel kapcsolatban, de a végrehajtásra 1939. december 31-ig haladékot adott. Ezek figyelembevételével a vizsgálatok során a méltányosság álláspontjára helyezkedve és minden esetet külön is elbírálva arra törekedtünk, hogy a gyógyszerész maga jelölje meg a hiányok pótlásának sorrendjét és azt a határidőt, ameddig a pótlásokat a terminuson belül — anyagi helyzetének megfelelőleg — lebonyolítani módjában lesz.

1940. március 22-én a Hajdú-Bihar megyei Derecskén Benkő Sándor „Remény” gyógyszerterében felvett „Jegyzőkönyv”²⁷ szerint ott: Mucilago gummi arabici, Compr. theobromini jodati, Aqua destillata, Spiritus dilutus és Radix Angelicae került vizsgálatra. E néhány anyag is dokumentálja, hogy vizsgálatunk főleg a gyógyszerész által házilag készített ún. galenikumokra terjedt ki, amelyek között sok volt a romlandó (Mucilago, Compr. theobrom. stb.). Különös figyelmet szenteltünk a legtöbb vizsgálatnál a desztillált víznek, amely a vidéki kutak szennyezettsége folytán igen sokszor ammóniát tartalmazott. A felszerelésünk 0,1 norm. töménységű savakat illetően lúgot tartalmazott, de volt $KMnO_4$ és $AgNO_3$ oldatunk stb. is. A vizsgálandó anyag bemérését normál lombikokban végeztük s a titráláshoz pipettával vettünk ki annyi oldatot, hogy a mérőoldat fogyása 10 ml körül legyen.

Sohasem mulasztottam el legalább egy drog megtekintését. Természetesen metszetkészítésről szó sem lehetett, csupán a régi, esetleg penészes drogot kerestem. Sűrűn használatos felszerelési tárgyunk volt a szeszmérő-aerométer, de magunkkal vittük a kötszervizsgálathoz szükséges fonalszámlálót is, ami szintén alkalmas volt helyszíni gyors vizsgálatra.

A jegyzőkönyv 6. rovata szerint kb. 20 grammnyi mintát vettünk a Liquor ferri albuminati sacchar. nevű készítményből, hogy azt az Intézetben a Gykv. által előírt részletes vizsgálatnak vessük alá. A mintát vett gyógyszerből ugyanannyit lepecsételve a gyógyszerterében hagytunk, a mintavétel előírt szabályainak megfelelően.

Mint már korábban is említettem, az alig két-három évvel előbb megjelent IV. Magyar Gyógyszerkönyv rendelkezéseit még igen sok helyen nem ismerték vagy nem hajtották végre. A gyógyszertervizsgálók szerepe így számtalanszor a tanácsadásra, útbaigazításra is kiterjedt, amit az érdekelt gyógyszerészek általában szívesen fogadtak, elismerve az Országos Közegészségügyi Intézetből jött szakértő gyógyszerészek tárgyilagosságát, akik a gyógyszerészi pálya tudományos színvonalának emelése érdekében működtek közre. Az évek múltával azt az elvet is igyekeztem érvényesíteni, hogy egy bizonyos megyében lehetőleg ugyanaz a vizsgáló menjen ki egy-két év elteltével, hogy így alkalma legyen az összehasonlításra, illetve a fejlődés megállapítására.

A jól megindult és vezetett vizsgálati rendszer elé hazánkban a II. világháborúba sodródásával nagy nehézségek tornyosultak. Az már korán bebizonyosodott, hogy az OKI Kémiai Osztályának gyógyszerészlétszámaival az ország valamennyi gyógyszerterének évenkénti vizsgálatát nem fogjuk tudni végrehajtani. 1939-től fokozta a nehézséget az ország területi megnövekedésével együtt a gyógyszerterek megugrott száma, mert ezeknél fő szempontnak tekintettük a Magyar Gyógyszerkönyv újabb készítményeinek és rendelkezéseinek megismertetését. A kiszállások számának csök-

²⁷ *Jegyzőkönyv* a derecskei Remény gyógyszerter vizsgálatáról (dr. Benkő Ferenc szíves közlése)

kenését az is magyarázza, hogy a háborúba lépés következtében az osztály több tagját katonai szolgálatra hívták be. (2. táblázat.)²⁸

2. táblázat

Év	A gyógyszertárak száma	A vizsgált gyógyszerek		
		megfelelt	kifogásolt	összesen
1936	86 (3)*	297	89	386
1937	229 (12)*	733	263	996
1938	317 (8)*	901	371	1272
1939	403 (10)*	1084	397	1481
1940	502 (18)*	1461	255	1716
1941	269 (11)*	723	203	926
1942	463 (6)*	1381	291	1672
Összesen	2269 (68)*	6580	1869	8449

* Kézi

Mind e nehézségek ellenére a vizsgálatokat 1944 szeptemberéig folytattuk, amíg csak az ország hadszíntérré válása a Közegészségügyi Intézet működését is meg nem szüntette.

Nem lenne teljes e rövid beszámoló, ha nem emlékeznék meg azokról a munkatársaimról, akik mint a kémiai osztály tagjai, részt vettek a vizsgálatok lefolytatásában.

Rózsa Pál, Clauder Ottó, Flóderer István, Hidvégi Gyula, Boldizsár Imre és Vida László szaktudásának és ügybuzgalmának köszönhető a vizsgálati módszer bevezetésének sikere.

A felszabadulás után mint felügyelő még végigjártam a romokban heverő Budapesti gyógyszertárait, megállapítottam a gyógyszertárak sérüléseit és működési lehetőségeit. Erre vonatkozó tapasztalataimat a Népegészségügy c. hivatalos lap 1946. 11. számában²⁹, majd a Gyógyszerész c. szaklapban 1947-ben tettem közzé.

A felszabadulás után a megújult Országos Közegészségügyi Intézet a vidéki gyógyszertárvizsgálatokat — a közlekedési nehézségek ellenére — újból megindította s csökkent gyógyszerészlétszámmal mindaddig folytatta, míg a gyógyszertárak államosításával az ellenőrzés kérdése is a megyénként megalakult gyógyszertár-vállalatok feladatává lett.

Zusammenfassung

Der Aufsatz gibt zunächst einen kurzgefaßten Überblick von der Entfaltung der Formen und Methoden der Apothekenrevisionen und macht danach die im zweiten Viertel unseres Jahrhunderts gültige Revisionsmethode ausführlich bekannt.

²⁸ Tomcsik József: *Jelentés a M. kir. Orsz. Közegészségügyi Int. 1942. évben végzett munkájáról.* Bp. 1943. 77.

²⁹ Zboray Bertalan: Budapesti gyógyszertárainak állapota az ostrom után. *Orvosok lapja—Népegészségügy* 1946. 11. *A Gyógyszerész* 1947. 2., 4. sz.

Die ersten Verordnungen für Apothekenrevisionen in Ungarn stammen aus dem 17. Jahrhundert. Wie die Revisionen im 18—19. Jahrhundert vor sich gingen, ist aus einigen Büchern, die deren Verfasser aufgrund eigener Erfahrungen geschrieben hatten, zu erkennen.

Bereits während der Reformstrebungen 1848 tauchte der Gedanke empor, daß eine auf zentrale Weise organisierte und von gebildeten Apothekern durchzuführende Revision der Apotheken vonnöten wäre. Dieser Entwurf konnte aber in der schwierigen Epoche nach der Niederlage des Freiheitskampfes nicht verwirklicht werden. Das übrigens sehr bedeutsame Gesundheitsgesetz 1876 hat leider außer Acht gelassen, daß sich die Pharmazie schon zu einem selbständigen Fachzweig entwickelt hatte, und die behördlichen Obliegenheiten teils Ärzten, teils Juristen anvertraut.

1893 erließ das Innenministerium eine strenge Verordnung für Apothekenrevisionen, und das dieser beigelegte Protokollmuster von 24 Punkten blieb jahrzehntenlang im Gebrauch.

Während der Räterepublik in Ungarn 1919 beschäftigte sich die Pharmazeutische Abteilung des Volkskommissariats für Arbeitswesen und Volkswohlfahrt auch mit der Angelegenheit der Apothekenrevisionen. Man wollte Stellungen für Apothekeninspektoren im ganzen Lande und einen Lehrkurs mit Vorträgen und Laborübungen für sie organisieren, der Plan wurde aber nur teilweise verwirklicht. Ein neues, mehr detailliertes Revisionsprotokollmuster wurde doch fertiggebracht.

Infolge der Entwicklung gründlicherer Laboruntersuchungen und der Verordnung häuslicher Herstellung der sog. galenischen Arzneimittel ist eine neue gesteigerte Arzneimittelkontrolle notwendig geworden. Deren Organisierung fiel der Chemischen Abteilung des 1927 eröffneten Landesinstituts für Hygiene unter der Leitung von Prof. Schulek zu. In den Laboratorien dieses Instituts wurde die Untersuchung der eingeschickten Arzneimittelmuster durchgeführt. Nach dem Plan von Prof. Schulek hätten die Apothekermittglieder der Abteilung jedes Jahr alle Apotheken des Landes besuchen sollen. Dem Verfasser des vorliegenden Aufsatzes kam es zu, die Organisationsarbeit vorzunehmen und die Ausrüstung zusammenzustellen. Er berichtet ausführlich über seine persönlichen Erfahrungen während der Revisionen. Zur Zeit des II. Weltkrieges stieß die Aufrechthaltung des gut eingelaufenen und geleiteten Revisionssystems auf große Schwierigkeiten (infolge der Annexionen nahm die Anzahl der Apotheken zu, wegen Militärdienstes aber die der Apotheker ab). Trotzdem wurden die Revisionen bis zum Ende September 1944 fortgesetzt.

Nach 1945 setzte das neuorganisierte Landesinstitut für Hygiene die Apothekenrevisionen am Lande wieder an, bis — infolge der Verstaatlichung der Apotheken — auch die Revision eine Aufgabe der in jedem Komitat errichteten staatlichen pharmazeutischen Unternehmungen geworden ist.

B. ZBORAY, Dr. pharm.

Research worker

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum

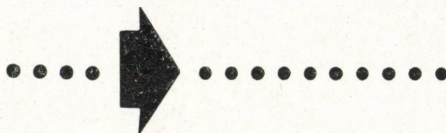
H—1013 Budapest, Apród u. 1/3, Hungary

GRANDAXIN[®]

psychovegetatív regulator

tabletta

Anxiolytikus hatását
a koncentrálóképesség
és munkaintenzitás
csökkentése nélkül fejti ki;
nappali álmoságot nem okoz.

Átmenetet képez a minor tranquillansok és
az enyhe psychoenergeticumok között.

Jellemzője a feszültségoldás és a vegetatív panaszok csökkentése.

Myorelaxans és cardiodepressív hatása nincs.

Egyt

Gyógyszervegyészeti Gyár, Budapest

EIN SCHWEIZER APOTHEKER
AM TÜRKENFELDZUG 1556 IN UNGARN*

HANS-RUDOLF FEHLMANN

DANIEL EGGLEIN UND SEINE REISE INS HEILIGE LAND

Der Zinsrodel des Aarauer Stadtarchivs in der Schweiz verzeichnet im Haus zum Erker einen Apotheker Jürg Egglin (†1541). Er wurde am 23. Dezember 1533 ins Aarauer Bürgerrecht aufgenommen. Obwohl keine direkte Quelle vom Bestehen einer Apotheke im Haus zum Erker gefunden werden konnte, kann, gestützt auf spätere Nachrichten, angenommen werden, dass dort eine solche vorhanden war. Ein Sohn von Jürg Egglin, *Daniel*, wurde 1532 geboren. Schon früh war er ein intelligenter Knabe voller Temperament. Mit 15 Jahren zog er aus seiner Vaterstadt nach Bern auf die „Hohe Schule (= Akademie)“, wo er die biblischen Sprachen und Philosophie studierte. Dannzumal existierte noch kein Pharmaziestudium, wie wir es heute kennen. Die angehenden Apotheker besuchten humanistische Gymnasien für die Grundschulung. Ihren Beruf lernten sie bei einem approbierten „Meister“, wie im 16. Jahrhundert die Apothekenbesitzer genannt wurden. Dies tat auch unser *Daniel Egglin*: eineinhalb Jahre war er in Schwäbisch-Gmünd, und zwei Monate in Innsbruck in der Hofapotheke in der Lehre. Dann zog es ihn mit aller Macht in den Süden: in Venedig traf er seinen Freund, mit dem er am 28. März 1552 eine lange Seefahrt begann. Sie führte über Korfu, Kreta, Zypern nach Kleinasien ins Heilige Land. Nach einer abenteuerlichen Reise hatte sich *Daniel* am 14. September 1553 in Jaffa (heutiges Israel) für die Heimfahrt eingeschifft. Nach seiner Ankunft in Venedig ging der wissensdurstige Jüngling nochmals in die Schule „und Lectiones“. Wie er in seiner Lebensbeschreibung selber sagt, „*habe ich dort in der Medicin und artzney gestudiert, auch daselbst die Welsche und Italiänische sprach gelehret*“.

ABSTECHER NACH OESTERREICH—UNGARN

Nach seinem halbjährigen Aufenthalt in Padua gelangte er auf Umwegen nach Pressburg, das damals noch zu Ungarn gehörte. Hier war Daniel mehr als ein Jahr bei Apotheker Sigmund Gredus angestellt. Es lässt sich quellenmässig nicht feststellen, ob es sich bei dieser Apotheke um die heutige Apotheke „Zum roten Krebs“ handelt, die das Pharmazeutische Museum von Bratislava enthält. Zu jener Zeit gab es in dieser Stadt zwei Apotheken¹.

Bevor unser Schweizer Pharmazeut in Wien eine Stelle annahm, diente er vom 1. November 1555 bis 10. Januar 1556 in St. Pölten dem Apotheker Johann Hummel.

* Vortrag, gehalten am 12. 8. 1976 in Sopron

¹ Persönl. Mitteilung von Dr. Radoslav Fundarek, Bratislava

Alsdann arbeitete Daniel vom 15. Jänner bis 22. August 1556 beim bekannten Wiener Arzt und Apothekenbesitzer Dr *Mathias Cornax*. Dieser war wegen eines Kaiserschnittes berühmt geworden, der 1549 unter seiner Aufsicht an einer Frau ausgeführt wurde, die vier Jahre lang eine abgestorbene Leibesfrucht mit sich herum getragen hatte.

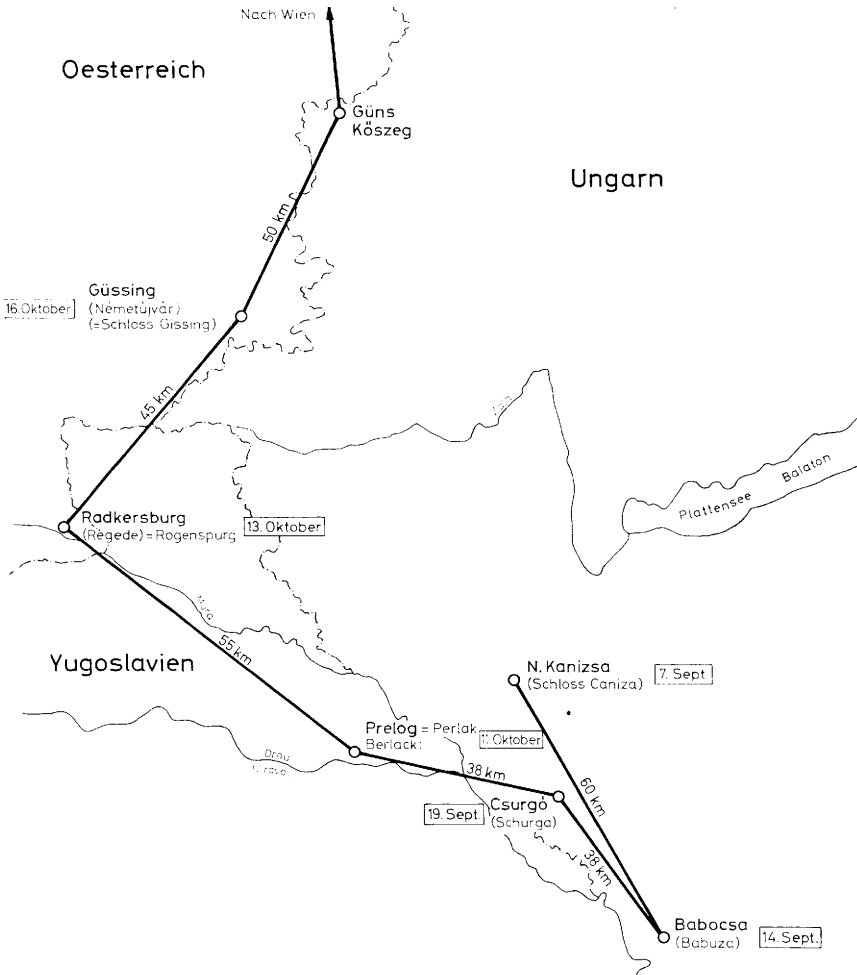
DANIEL EGGLIN AUF DEM TÜRKENFELDZUG 1556

Hörer wir nun, wie unser Apotheker am Türkenfeldzug teilgenommen hat: „Auf den 24. August 1556 bin ich von Wien nach Ungarn gezogen mit Herrn Claudio Tripei², dem Hof-Apotheker des Durchlauchtigsten Ferdinandi Erzherzogen von Oesterreich. Am 7. Tag Septembris seind wir zum Kriegsvolk bey dem Schloss Caniza kommen. Am 14. haben die unsern das Schloss Babuza erobert und in demselbigen bey 200 Türken umgebracht. Am 18. seind wir zu Caniza abgezogen. Den 19. Septembris seind wir gen Schurga kommen. Den zehenden Octobris seind wir über das Wasser gefahren, so die Drauw heisst, nicht weit hievon ist auch ein wasser, heisst die Saw. Den elften kamen wir gen Berlack. Den 13. in die Stadt Rogenspurg. Den 16. in das stark und vest Schloss Gissing. Und auff den 23. Tag Octobris kamen wir mit Hilf Gottes widerumb gen Wien um 12 Uhr“.

Dieses Itinerar, das unser Daniel für seine zwei Monate Türkenfeldzug kurz aufzählt, wollen wir nun mit einer zeitgenössischen Quelle vergleichen und kommentieren. Herr Dr. phil. *József Antall*, Generaldirektor der Bibliothek des Semmelweis Museums in Budapest, hat mir auf Veranlassung meines Freundes Dr. *Karl Nikolics*, eine ausführliche Beschreibung der Kämpfe dieses Zeitraumes im Jahre 1556 vermittelt. Es handelt sich um *Hieronymus Ortelius* und trägt den Titel: „*Ortelius redivivus et continuatus, oder: der ungarischen Kriegsempörungen. . . von 1395 bis auf das Jahr 1665*“. In diesem gleichen Jahr erschien das Werk in Nürnberg/Frankfurt. Auf den Seiten 92—95 sind die Kriegereignisse des Jahres 1556 beschrieben. Uns interessiert vor allem Seite 94, wo wir das Datum des 24. August wieder finden, an dem Daniel Egglin von Wien aus zur Teilnahme am Krieg aufgebrochen ist. Die Stelle heisst folgendermassen:

„Ihr Fürstliche Durchlaucht zog in eigener Person aus Wien an St. Bartholomei-Tag (= 24. August) mit etlichen grossen Stücken Geschütz auf Rädern und ist anfangs des Septembris zu den andern, die zu Canischa ihr Läger hatten, glücklich ankommen. Auff den 11. dito schickt ihre Fürstliche Durchlaucht Herrn Niklaus von Polweil samt den österreichischen Schützenpferden auch der Länder Steyer, Kerndten und Krain schweren Raisigen Zeug neben etlichen 100 Husaren auff Karothna, die eroberten solche Festung alsbald im ersten Sturm, darinnen bey 200 Türken und andere aus Ungarn und Bosnia auch so viel waren, so meistentheils erschlagen wurden. Ueber solchem Verlust haben die Türken die umliegende Grenz—Häuser als Babotsch, St. Martin, Geressgal, Selie, S. Lorentzen und den Markt Kalmanchze, alle angezündet und verlassen, das Geschütz zum Teil gesprengt, und die Flucht auf Fünfkirchen genommen. Da Karothna erobert war, wandte ihre Fürstliche Durchleuchtigkeit sich auf Czorgo und dieweil König

² Senfelder, L.: *Oeffentliche Gesundheitspflege und Heilkunde in Wien*. Wien, 1916, A. Holzhausen, S. 75 „von bestallten Hofapothekern seien erwähnt. . . Klaudius Tripeth 1540, seit 1553 nicht mehr erwähnt, war Gehilfe des Peter Aczeilli (1541—1566)“.

Geographische Skizze von Eglins Weg in Ungarn

Ferdinand befohlen, den Weg auf Sigeth sicher zu machen, ist alles, was an gemelten Vestungen in der Brunst nicht umbkommen, durch die Schantzknecchte und Arcoley³ gar gesprengt, abgebrochen und auf den Grund zerschleift worden.

Weil aber der October an der Hand, und damals grosse Kälte einfiel, auch in der Christen Läger zu Czorgo an Proviand Mangel erschien, haben ihre Fürstliche Durchlaucht den Abzug gegen der Drab und Mura auf Rackelsburg genommen“.

Es ist unschwer, festzustellen, dass diese beiden Berichte fast durchwegs auf den Tag genau und mit den aufgezählten Ortschaften übereinstimmen. Auf der geographischen Karte ist die Reise Eglins aufgezeichnet. Es ist erstaunlich, welche Distanzen

³ Kriegsmaschinen, Artillerie (Bezeichnung des 16. Jahrhunderts)

in relativ kurzer Zeit zurückgelegt wurden. Auf der Heimreise nach Wien ist Daniel möglicherweise über Güns (Köszeg), das kurze Zeit vorher einem Türkensturm tapfer standgehalten haben soll, gefahren. Es soll noch auf eine Unstimmigkeit zwischen den beiden Berichten betreffend *Karothna* hingewiesen werde: Daniel behauptet, die 200 Türken seien im Kampf um Babocsa getötet worden, während *Ortelius* dieses Ereignis in die Festung *Karothna* verlegt. Diese Ortschaft ist nicht weit von Babocsa entfernt. Sie wurde zerstört und nie mehr aufgebaut⁴.

DIE HEIMREISE DES APOTHEKERS EGGLEIN

Nachdem er wieder nach Wien zurückkehrte, kaufte sich Daniel für 24 Thaler ein Pferd und ritt mit einem Freund der langentbehrten Heimat zu. Diese Reise dauerte mehr als 5 Wochen. Am Tage vor dem Heiligen Abend des Jahres 1556 ritt Daniel durch das alte Obertor in die Aarauer Innenstadt ein.

Der Chronist Hans Huldrich Ragor, ein Schwager des Daniel Egglin, gab im Jahre 1575 dessen Reiseerlebnisse, wie sie Daniel aufgezeichnet hatte, heraus. Das Büchlein hat in der Folge viele Neuauflagen erlebt, die letzte stammt aus dem Jahre 1803. Dieser Ragor beschreibt die leider letzte Tätigkeit Daniels in seiner väterlichen Apotheke: „*Er begann die Kunst der Apotheker zu üben und zu betreiben, mitsamt der Practick der Artzney, welches alles ihm glücklich und wol von statt gegangen, dass er ein herrlich lob und namen bekommen*“. Sowohl gegen Fremde und einheimische Kunden sei er freundlich gewesen, und er zeigte sich als ein Tröster der Reichen und Armen in all' ihren Krankheiten. Weil er fünf Sprachen gesprochen und frei verstanden hatte, war er in der Stadt hochangesehen. Leider starb Daniel Egglin im blühenden Alter von nur 32 Jahren am 2. Januar 1564.

Wenn wir nochmals auf die weite Reise unseres Apothekers aus dem 16. Jahrhundert zurückschauen, müssen wir zwei Dinge bedenken: Erstens, dass damals Fahrten ins Heilige Land keine Seltenheit waren — man kann fast von einer Neuauflage der Kreuzzüge reden! —, denn wir wissen von ähnlichen Unternehmen zu jener Zeit. Zum zweiten kann es uns kaum wundern, dass Daniel die Gelegenheit, an einem Feldzug gegen die Türken teilzunehmen, nicht versäumen wollte, denn während seiner

⁴ Wie im historisch-geographischen Werk von Dezső Csánki gelesen wird, „*ist Karothna (Korotna, Korokna) heute [d. h. im Jahre 1894] eine Puszta mit dem Namen Koroknya, westlich von Sárd liegend. Bereits im Jahre 1510 hat hier eine Festung der Familie Korotnai gestanden.*“ (Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* — Historische Geographie Ungarns in der Zeit der Hunyadis. Budapest, 1894. Bd. II, S. 621.) Bis 1976 hat sich die Lage folgendermassen verändert: Koroknya stellt jetzt ein Gehöftszentrum dar, das seinen Namen von der in der Nähe stehenden Koroknyavár erhalten hat, und nicht mehr zu Somogysárd, sondern teils zu Újvárfalva, teils zu Nagybjom gehört. (Vgl. Végh József: *Somogy megye földrajzi nevei.* — Die geographischen Namen im Komitat Somogy. Budapest, 1974. S. 411 und 447.) So wird es klar, daß Karotna etwa 40—50 km von Babocsa entfernt ist, d. h. nicht so nah, wie es Fehlmanns Auffassung andeutet. Der Widerspruch zwischen den Erzählungen von Egglin und Ortelius (über die bei Babocsa bzw. Karothna getöteten 200 Türken) kann also nicht durch die unmittelbare Nähe der beiden Ortschaften erklärt werden, sondern es handelt sich entweder um zwei ähnliche aber doch verschiedene Ereignisse, oder (was mehr wahrscheinlich ist) um die Ungenauigkeit eines der Autoren, was verständlich wird dadurch, daß die Türken beide Ortschaften binnen einiger Tage im Rahmen einer und derselben Kriegsaktion evakuiert haben. (Der Red.)

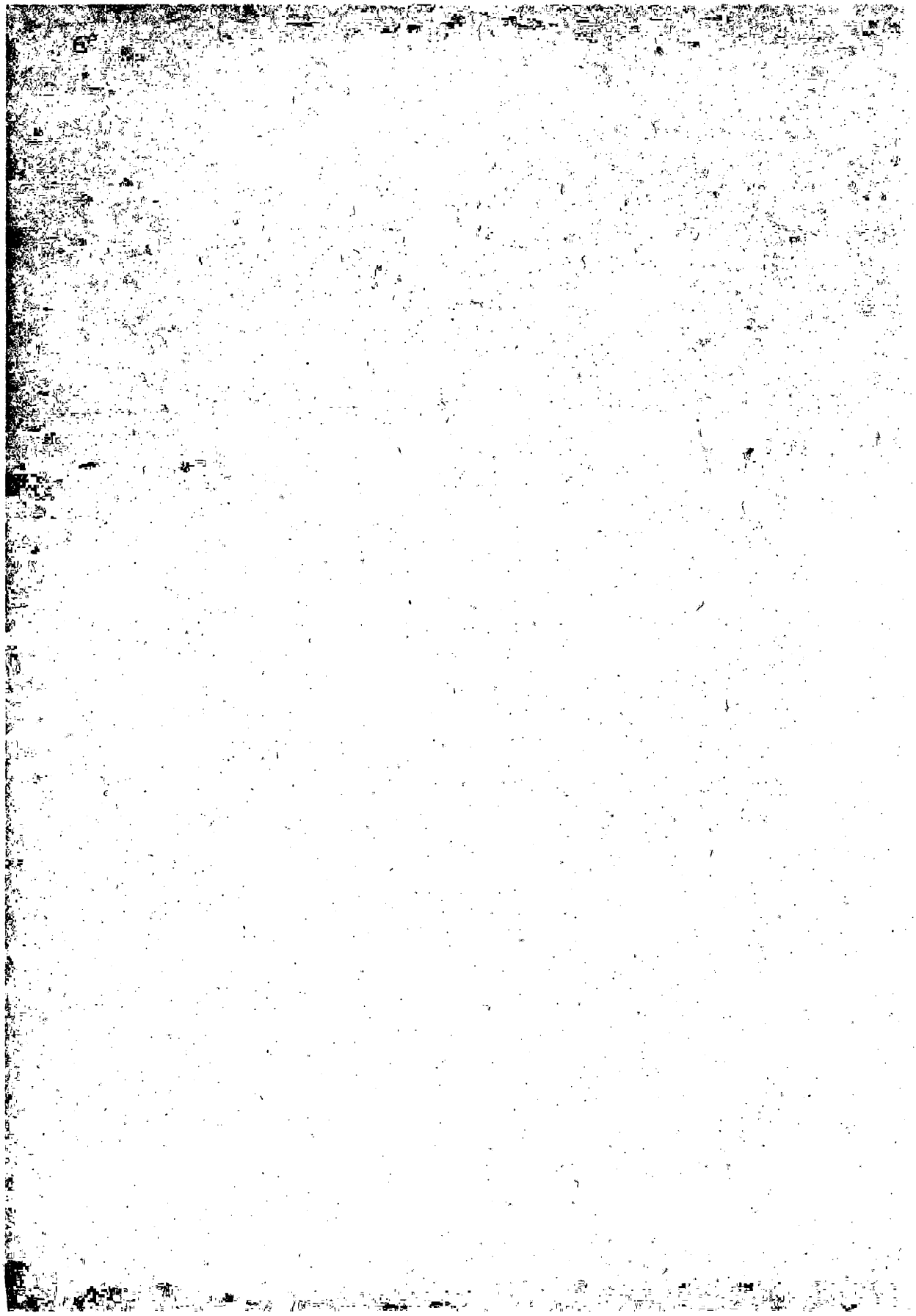
ausgedehnten Reise nach Kleinasien geriet er dreimal in türkische Gefangenschaft, aus der er nur durch die Fürbitte frommer Christenmönche erlöst wurde. Daniel erwähnt zwar nirgends in seinen Reiseberichten, dass er deshalb einen besonderen Hass auf die Türken gehabt hätte; dazu war er ein zu guter Christ! Wir dürfen aber annehmen, dass er der Aufforderung des erzherzoglichen Apothekers Tripet in Wien gerne Folge geleistet hat, am Türkenfeldzug teilzunehmen.

So stehen wir heute voller Verwunderung vor einem Renaissance-Apotheker, der in seinem so kurzen Leben eine Fülle von Eindrücken und Berufskennntnissen in weiten Teilen Europas und Klein-Asiens sammeln konnte, um als angesehenener und weltgewandter Fachmann seiner Vaterstadt Aarau in der Schweiz beste Dienste leisten zu können.

Összefoglalás

Daniel Egglin (1532—1564) aarai (Svájc) gyógyszerész részt vett az 1556. évi török elleni hadjáratban. Bécsben csatlakozott I. Ferdinánd seregéhez, és megfordult a többi között Nagykanizsán (Caniza), Babocsán (Babuza) és Csurgón (Schurga). Utinaplóját halála után sógora, Hans Huldrich *Ragor* adta ki először nyomtatásban 1575-ben. A népszerű könyvecske 1803-ig több újabb kiadást ért meg. Fehlmann összeveti Egglin leírását Ortelius 1665-ben kiadott történeti művének idevágó részletével, és sikerül a kettő között kapcsolatot teremtenie.

Hans-Rudolf FEHLMANN, Dr. phil.
Apotheker
Schlossapotheke
CH-5103 Wildegg, Schweiz

MAGYARORSZÁG BAROKK PATIKÁI

CZAGÁNY ISTVÁN

A XVII—XVIII. századi Magyarországon, a török kiűzése után társadalmi szükséglet és Mária Terézia patikaállításra kötelező rendelete hívta életre a gyógyszerüzemeket. A XVIII. század jellegzetes gyógyszerüzemei zömében egyházi alapításúak voltak. Az egészségügyi intézmények építkezéseire vonatkozóan pedig jellemző esetként hivatkozhatunk a győri kórház esetére is. A düreni Mulartz János Henrik és felesége ugyanis 1753-ban 12 000 forintos alapítványt tett a győri ispotály céljaira¹. Sőt 1773-ban egész vagyonukat és házukat is a győri kórháznak hagyományozták.

Nagyszombat (ma Trnava Csehországban) vezető szerepét a barokk-korban nemcsak az indokolta, hogy ideiglenesen szállást adott az egyetemnek 1635-ben, hanem az is, hogy itt működött az első olyan patika, amelynek vezetője képesítését egyetemen szerezte. A *nagyszombati jezsuita gyógyszerüzem* 1636-tól működött, vezetőit 1713-ig pontosan ismerjük a hivatalos évkönyvekből és a rendi névtárból.² Gyógyszerészei mind laikus testvérek voltak, mert a gyógyítással foglalkozó rendekben az orvos és gyógyszerész sohasem volt pater — felszentelt pap —, hanem kizárólag frater. Többek között Pázmány Péter is e nevezetes patikából írta humoros receptjét az öregségről Esterházy Pál nádornak.

Hasonlóan korai eredetű volt a *kőszegi jezsuita gyógyszerüzem*, amelyet 1630—1638 körül alapítottak és amelynek vezetőit 1714-ig ismerjük.³ A vonatkozó levéltári adatok szerint azonban a jezsuiták csak 1675-ben telepedtek le Kőszegen, patikájukat 1743-ban

¹ Korbuly György: Az állami egészségvédelem felé. *Magyar művelődéstörténet*. 4. köt. Bp. é. n. 416. Ez az ispotály, a mai Kossuth Lajos utca 13. sz. ház volt Győr első közkórháza. Mulartz Henrik dr. azonban 1749-ben alapította az intézményt és ekkor szereztek a reformátusoktól az épületet is. Jenei Ferenc—Koppány Tibor: *Győr*. Bp. 1964. 27—28.

² Korbuly i. m. 397. A nagyszombati jezsuita gyógyszerüzem vezetőinek névsora a következő volt: 1636—1648-ig Jung Ábrahám, 1653—1658-ig Scheiber Ignác, 1671-ben Furck Heinrich, 1676—1677-ben Feyerstein Boldizsár, 1680-ban Heder András, 1682—1683-ban Mayrhofer Máté, 1686—1687-ben Taborszky János, 1689-ben Ramplik János, 1694-ben, Taborszky János, 1696—1697-ben Baerthl Ferenc, 1708-ban Unz Károly, 1712-ben Braun Fülöp, 1649—1652-ben Gottermair András, 1670-ben Feyerstein Boldizsár, 1675-ben Wilsner János, 1679-ben Sebold Jakab, 1681-ben Eichler János, 1684—1685-ben Falck János, 1686-ban Heder András, 1690—1691-ben Hollesinszky János, 1695-ben Wirkner, 1701—1707-ben Tündeki Ferdinánd 1710—1711-ben Chmel Tóbiás, 1713-ban Wendan Antal. Baradlay János — Bársony Elemér: *A magyarországi gyógyszerészet története*. I. köt. Bp. 1930. 207.

³ Vezetői a következők voltak: 1655—1656-ban Gottermair András, 1684—1685-ben Heder András, 1686-ban Kőszegi József, 1688-ban Kovács Ignác; ekkor politikai okokból bezárták, majd 1714-ben Wendan Antal és 1715-ben újból megnyílt. Baradlay—Bársony i. m. I. köt. 212—213.

kérték és 1744-ben nyitották meg. Ennek gyönyörű barokk és rokokó stílusú berendezését végül az Iparművészeti Múzeum vette meg, és az ma is látható állandó kiállításán. Eredete meglehetősen sokat vitatott kérdés, mert az 1923-ban történt felállításakor róla írt cikkek 1681-ben készültek és a múzeumi, leltári cédulák is XVII. századnak mondták. Voit Pál azonban csak annyit mondott róla, hogy e patika a jezsuiták kőszegi rendházával állott kapcsolatban.⁴ Ez viszont csak az 1670-es években épült, tölgyfa bútortzatát kétségtelenül jezsuita rendtagok készítették.⁵ Ha azonban a patika 1743—44. évi megnyitását a székházban és Kunelt Vencel 1741., illetve Steüdtner József 1742—44. évi kőszegi működését figyelembe vesszük, akkor nem tarthatjuk kizártnak, hogy a XVIII. századból tőlük származik.⁶

⁴ Voit Pál: Egy régi pesti patika. *Tanulmányok Budapest Múltjából*. VII. köt. Bp. 1939. 43. A rendház illetve a székház és a gimnázium az 1670-es években épült. Lelkes István: *Kőszeg*. Bp. 1960. 52.

⁵ E megállapításában Schoen Arnold kutatási eredményeire támaszkodott, aki közzétette a magyarországi jezsuita rendi asztalosok névsorát és abban a XVIII. századból csak két rendtagot említett, Kunelt (Kinéld, Künelt) Vencelt és Steüdtner (Steidner) Józsefet, akiknek 1741., illetve 1742—1744. évi kőszegi működése — szerinte — semmiképpen sem volt kapcsolatba hozható a bútortzat megalkotásával. Schoen Arnold: *A XVIII. századbéli képző és iparművész jezsuita fráterekink. Történetírás*, 1937, 3, 277—293. alapján Voit Pál i. m. 62, 10. Valószínűleg nem tudott azonban arról, hogy az egykori jezsuita patikát 1743-ban nyitották meg újból a székházban. Lelkes i. m. 151.

⁶ Utóbb maga Voit Pál is erre az álláspontra jutott, amikor a tölgyfa bútortzatot már XVII—XVIII. századnak mondta. Ugyanekkor azonban azt is feltételezte, hogy a XVII. századi részeinek terve talán Pietro Orsolinitől — a bencés kolostor építésztől — való. Voit Pál: *Régi magyar otthonok*. Bp. é. n. 196., 199., 316. Ezt bizonyította utóbb Nékám Lajosné: *A kőszegi patika*. Bp. 1965. (Iparművészeti Múzeum) c. művében is. Szerinte azonban a berendezés az 1744-ben Kőszegen tartózkodott Codelli József, az 1742—1744-ben ott dolgozó Steidner József és az 1736—1746 között Kőszegen járó Undersinger József asztalos közös műve lenne. A Codelli Józsefnek történt attribúciója bizonytalán téves, mert ő csak az 1743. évi megnyitást (február 12-én kelt a patika alapítási oklevele!) után került Kőszegre és 1745-ben már a trencsényi asztalosműhelyt vezette. Nékámné számos részadattal egészítette ki a kőszegi patika történetét.

Szerinte 1716 óta működött már Kőszegen Küttl Sámuel „Szerecsen” nevű gyógyszer-tára, amely 1737-ig szolgált a várost és a kollégiumot. A jezsuiták 1677—1680 között építették fel a rendházukat. E jezsuita patika berendezése viszont csak 1744-ben készült el, amikor Frater Sebastian Grandner patikus nevét említik. 1753-tól Dilling Tádé volt a gyógyszer-tár utolsó rendi patikusa. Majd 1773. február 23-án a helytartótanács elárvereztette. Ennek lebonyolítását Horváth Ferenc politikai biztos vezette Ehlinger Lajos Vas megyei orvos vizsgálata után. Ekkor a cseh Svalla Mátyás 4000 forintért megvette. Majd 1777-ben a rendház és az iskola kezelését a kegyesrend vette át. Ekkor Svalla áthelyezte a gyógyszer-tárat a „Pontyos Ház”-ba a Jurisich tér 11. sz. alá, ahol Szent István vértanúról nevezte el. Svalla 1781-ben meghalt, özvegye Wimpassinger Ernő osztrák gyógyszerészhez ment feleségül, majd 1807-ben Svalla Ferenc — Mátyás mostohafia — vette át a patikát és 1823. március 22-én eladta Einschenk Jánosnak, aki „Arany Egyszervű”-ra változtatta a patika nevét. Einschenk özvegye 1826. május 23-án továbbadta Dobry Vencelnek, aki után 1829-ben Pados Nepomuk János lett az új tulajdonos. 1839-ben Andrásy János, 1841-ben Eiben Nepomuk János, 1842-ben Reithammer Imre birtokába került, aki „Magyar király”-ra változtatta a patika nevét. Reithammer azután még abban az évben eladta Strehle Ferencnek, akinek özvegye — Strehle Zsuzsanna — Csacsinovits István gyógyszerésznek adta tovább. Csacsinovits özvegye Banelli Ferencnek adta el 1904-ben, akitől ugyanez évben Losonczy Lehel vásárolta meg. Majd 1907-ben Jermendi Gusztáv gyógyszerész szerezte meg, de tovább adta 1909-ben Tersánszky Jenő patikusnak, aki 1910-ben eladta az Iparművészeti Múzeumnak, amely május 8-án állította fel azt Festen. Gerában Ferenc műasztalos 4000 koronáért restaurálta, a terveket Csányi Károly készítette hozzá. Végül Lendvai Lajos vásárolta meg a patika reáljogát és átköltöztette a Várkörre.

Csupán annyi bizonyos, hogy a rend feloszlata után, 1773-ban árverés útján a belvárosi gyógyszerártulajdonos birtokába került és a Jurisich tér 11. számú házba költözött, sőt itt is maradt az 1910. évi elszállításáig.⁷ Ekkor vásárolta meg az Iparművészeti Múzeum e gyógyszerártulajdonos utódjától. Sajnos 1923. évi budapesti felállítása során nem mindenben az eredeti állapothoz hiven helyezték el.⁸

Talán mindkettőnél nevezetesebb volt az 1640-ben alapított *kassai jezsuita gyógyszerár*, amelyet „Ad oculum Dei”, vagyis az „Isten szeméhez” címezték.⁹ Eredetileg ötszáz, kisebb-nagyobb vert ezüstből készült, belül arannyal bevont edénye volt. 1727-ben készült nagyobb vörösréz törőmoszara, amelynek ismeretes a felirata is: „Apotheca Soc(ietatia) Coll(egii) Jesu Cassoviae. Fecit Carolus Eipelthauer.” A.C.M. jelzésű, legkisebb sárgaréz törőmoszara 1697-ből maradt fenn. Raktárberendezése, több a jezsuita időkből származó üveg és három értékes törőmoszár még 1930-ban is épségben megvolt a Rieger B. és Alexander B. gyógyszerészek reáljogú patikáiban.

A gyógyszerár 1744-ben nagymennyiségű gyógyszert előlegezett a Kassán állomásozó Haller-erzrednek, de ezt a város nem fizette meg.¹⁰ Ezért 1748. október 11-én a gyógyszerártartat a közterhek alól felmentették. Ennek ellenére fennmaradt 1766-ból a rektor ismételtén sürgető kérvénye az előlegezett gyógyszer árának kifizetésére vonatkozóan. Vezetőit 1713-ig ismerjük a rendi kéziratok névtár alapján.

⁷ *Magyar Iparművészet*, 1910, 35.; 1911, 37, 251. Vö. Lelkes i. m. 151.

⁸ Ekkor helyszűke miatt a bútorzat egy része jelentéktelenül megcsonkult, valamint az eredetiről másolt mennyezet magasságának megrövidítése miatt a boltívek és a bútor volutáinak összhangja között diszharmonikus átvágások keletkeztek. Voit Pál tanulmányából úgy tűnik, hogy a jelenlegi kiszolgáló táraasztala, újabb keletű mérlegei, polcainak tégléi és palackjai, valamint az 1974-ig ott állott, két XVIII. századi és a budavári „Arany Sas” gyógyszerártorból származott vörösmarvány, ágaskodó oroszlanos asztala, meg az 1731-es évszámot viselő kassai, öntött bronzmoszara eredetileg nem tartoztak hozzá. (Voit uo.) Ezzel szemben az eredeti felszerelésből öt állványedényt — három portartó fatégelyt és két folyadéktartó üveget — őriz a helyi múzeum. Lelkes i. m. 144., 170. Ezzel szemben Nékámné szerint a berendezéshez tartozott két darab XVIII. századi kéküves bronz moszár „Rudolph Sternberger Anno 1708” felirattal és két darab serpenyős méreg „Nos remedia Deus salutem” valamint „1672” felirattal. Szerinte a patika eredeti edényzetéből százötvenhét darab esztergályozott, henger alakú, kúpos fedelű fatégely maradt fenn. Önmázas fajanszedényei közül csak négy-öt darab maradt meg, ezek a goriziai (Olaszország) novei fajansgyárból származnak. Egy, a soproni Liszt Ferenc múzeumban levő, 1666-os évszámmal ellátott, fehér mázas habán fajanszhordó is a felszereléshez tartozott. Nékámné i. m. 10., 11., 15. (A novei edények nem tartoztak hozzá!)

Nagyon érdekes egyébként az is, amit a jezsuiták osztrák-magyar évkönyvéből a patikára vonatkozóan idéz: „Még az irigyek sem tudnak semmi kifogásolni valót találni a kollégium bécsi módra faragott, elegánsan berendezett patikáján, bár nincs nemes fémből készült díszítményekkel ékesítve. Szépségét növeli Etl úr által festett két kép is, amit ajándékba adott. Egyik a legszentebb Szűzet, a másik Szent Kozmát és Damjánt ábrázolja. Mintegy 200 forint értékben némi bort és szép görzi patikaedényeket is *kapott a rendház más jötevőktől.*” Figyelemreméltó az is, hogy az 1937-ben az Otto Schmidt kiadásában megjelent *Realexikon zur deutschen Kunstgeschichte* című kiadvány a kőszegi patikát Európa egyik legszebb gyógyszeráraként említi. (A bútorzat visszakerül Kőszegre 1981-ig.)

⁹ Hrabovszky rektor 1682-ben, „Magyarország talán leghíresebb gyógyszerárát”-nak mondta. Vezetőinek névsora a következő volt: 1663—1669-ben Funck Henrich, 1670—1674-ben Wilsner János, 1675—1676-ban Statelich Ádám, 1677—1681 Falck János, 1682-ben Prinz János, 1687—1697-ben Falck János, 1703—1706-ban Hollesinszky János, 1712—1713-ban Chmel Tóbiás, a rendi kéziratok névtár szerint. Baradlai—Bárony i. m. I. köt. 209—210.

¹⁰ Országos Levéltár, Canc. lt. conceptus expeditorium 1744. május, No. 81.; június, No. 56, 96; július, No. 82.; augusztus, No. 32, október, No. 62.; 1745. január, No. 28.

Időrendben követte a kassai patikát az 1650-ben alapított *szepesváraljai irgalmasrendi gyógyszertár*, amelynek vezetőiről ugyan nincsenek adataink, de fennállását 1794-ig, illetőleg újjáépítve 1919-ig követni tudjuk. Az alapítás évszáma a kórházra és a rendházra vonatkozik, amellyel feltehetően megegyezik a gyógyszertár létesítése is, Lubomierszky Szaniszló herceg jóvoltából. A magyar irgalmasok csak 1772. óta vezették a rendházat és tartozékait. Ekkor már nyilvános gyógyszertár is tartozott hozzá, amely 1794. augusztus 19-én tűzvészben leégett. Gondnoka Voltner Mihály gyógyszerész volt 1885—1915 között, majd 1919. január 1-e után a cseh rendtagok birtokába került.¹¹

Alig valamivel később, 1654-ben alapították a *győri jezsuita gyógyszertárat*, amelynek vezetőit 1703-ig ismerjük a rendi kéziratok névtárból.¹² Egykori helyiségében ma műemlék-gyógyszertár működik. Stukkódíszait az 1660-as évekből származtatja a mértékadó szakirodalom. Mesterüket az olasz—osztrák stukkátoroknak egy, a nyugati Felvidéken dolgozó csoportjával hozza kapcsolatba.¹³ Eredetileg rokokó stílusú berendezése 1930-ban már hiányos volt, állványzatának már csak háromnegyed része létezett.

Valamivel nehezebb tiszta képet nyernünk a *pozsonyi jezsuita gyógyszertár* eredetéről. Mint saját költségén a maga hasznára berendezett patikát ajándékozta a jezsuita kollégiumnak Lippay György hercegprímás 1658-ban. Lehetséges azonban, hogy maga a gyógyszertár 1613-ból való.¹⁴ Vezetőinek névsorát csak az 1658—1713 közötti időből ismerjük,¹⁵ de az is tudjuk, hogy a gyógyszertár személyzete 1727. október 7-én és 8-án hivatalos vizsgát tett a város előtt. Ugyanebben az esztendőben készültek állványai a rokokó stílusú bútorremekai, valamennyi jezsuita munka. Volt kilencvenöt gyógyszertartója — agyag és üvegedények Lippay primás és a jezsuiták címereivel —, hat, puha márványból készült, oroszlánok által hordott asztala és egy alabástrom zúzóedénye.

A gyógyszertár jeligéje a helyisége mennyezetén volt olvasható: „quid-quid agis, prudenter agas et respice finem. 1727”. 1930-ban még létező kronosztikonjából az 1756-os évszám volt kiolvasható. A jezsuita kollégium 1735-ben 1000 forintot fizetett a gyógyszertár jogainak meghagyása érdekében. Ennek következtében mentes is maradt a köz- és polgári terhektől, de évenként hivatalos vizsgálatban volt része. Adómentességét még 1735-ben is védte; 1747 táján pedig Mangetta, érseki udvari orvos volt a vizitátora. A többi városi gyógyszerész 1746—48-ban megkísérelte a polgárság elől való elzárását, de eredménytelenül.

Majd 1748 után a volt trencsényi gyógyszertár vezetőjének, Hradik Jánosnak irányí-

¹¹ Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 220—221.

¹² Vezetői a következők voltak: 1687—1688-ban Rauplik János, 1689-ben Heder András, 1690—1697-ben Rauplik János, 1695—1697-ben Feichter Ádám, 1701—1702-ben Unz Károly, 1703-ban Sebald Jakab. Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 213—214. A rendi kéziratok névtárból 1713-ban vége szakad, azontúl kinyomtaták 1773-ig „*Catalogus Personarum et officiorum Provinciae Austriae Societas Jesu*” címen.

¹³ Aggházy Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon*. Bp. 1959. I. köt. 49—52. Szerinte azonban a győri jezsuita stukkók egy része 1690 körül keletkezett.

¹⁴ Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 207—209.

¹⁵ Vezetői a következők voltak: 1658—1659-ben Steidler Ulrich, 1667—1671-ben Misch János pref., 1684-ben Mayrhofer Máté, 1685—1687-ben Heder András, 1688—1691-ben Taborszky János, 1694—1711-ben Mayrhofer Máté, 1712-ben Heder András, 1713-ban Mayrhofer András, 1713-ban Erspömer Ágoston gyógyszerész volt ennek a segédje. (*Acta Jesuatica*, Fasciculus II.)

tása alá került, 1812-ben pedig Sessel Károly gyógyszerész tulajdonában volt. Eredeti épületéből állítólag 1813-ban ki kellett költöznie, mivel oda a bencések hurcolkodtak. Mégis a régi helyén maradt 1833-ig ez az akkor már „Szalvátor patika”. Idővel azonban a Szulkovszky-féle házba költözött, ahol ma is megtalálható.¹⁶ Későbbi tulajdonosai Schninger, Tsido, Lucich, Klein, Adler Rezső és örökösei voltak. Helyiségei a római katolikus kegyuraság tulajdonát képezték. Néhány éve restaurálták, Louis XVI. stílusú berendezésével ma is működik.¹⁷

Nem sokkal utóbb, 1672-ben alapította Szelepcsényi György hercegprímás a *pozsonyi irgalmasrendi gyógyszertárat*. 1673-ban nyílt meg, de véglegesen csak 1674-től működött. A patika 1638. július 23-án Thököly Imre csapatai gyűjtogatásának esett áldozatául, de 1686-ban újból berendezték, majd 1699-ben Rabel Fülöp gyógyszerész-perjel egy nagyobb terembe helyezte át új berendezésével együtt. Az irgalmasok új rendháza és kórháza 1728 novemberében épült fel, és ebben új helyet kapott az ismét berendezett és felszerelt gyógyszertár is.

A patika vizsgálatáról 1735. január 31-i és február 28-i dátummal maradtak fenn helytartótanácsi iratok. A vizsgálat megengedéséről 1736. január 6-i dátummal is ismeretes egy dekrétum. Fontosabb azonban az 1736. február 13-i helytartótanácsi ajánlat a két beszüntetett polgári gyógyszertár raktárán maradt gyógyszeranyagok átvételére vonatkozóan. A patikát a jövedelmi adó alól mentesítő legfelsőbb rendelet 1823. február 2-án kelt; a rendelet megerősítése 1855. február 7-éről való. A gyógyszertár 1919. január 1-én a cseh rendtagok birtokába került.¹⁸

A *trencsényi jezsuita gyógyszertárat* valószínűleg 1677-ben alapították, első vezetője prágai cseh származású volt, utódait 1703-ig ismerjük.¹⁹ Barokk berendezése volt — jezsuita munka —, amelynek munkaasztalai között vörösmárvánnyal borítottak is voltak. Jóval hírnevesebb volt azonban nála a *pécsi „Szerecsen patika”*, amelyet 1692-ben alapítottak.²⁰ Ezenkívül bizonyosan fennállott a *kassai „Arany oroszlán” gyógyszertár* is, amellyel már foglalkozott az 1609-i kassai városi szabályzat. 1620-ban Herczegh Sámson bérelte a várostól, 1716-ban pedig azt írták róla, hogy „*jobb volna, ha eladattatnék, mikint lehetne megkínálván páter Jesovita uraimékat in complanationem debiti.*”²¹

Pest-Buda első barokk patikái közül elsősorban a *budavári „Városi” patikát* kell megemlítenünk. Bösinger Ferenc Ignác állította fel 1687-ben a mai Dísz tér 1—2. sz. üres telek területén fekvő hajdani 1. számú lakóházban. Még 1696 előtt átköltöztették a mai Dísz tér 6. számú, akkoriban „Seiller”-féle házba, ahol a „zum güldenem Ein-

¹⁶ A Szulkovszky palota — hajdan Szilágyi Dezső utca 33. — kéteemeletes tömbje 1775 után épült és talán Fellner Jakab tervezte. (Tölgyesi Felicia: *A pozsonyi barokk építészet*. Bp. 1937.) Kapossy puszta hagyományok alapján Hillebrandtnak tulajdonította. (Kapossy János: *Franz Anton Hillebrandt. 1719—1797*. [Vázlat.] Bp. 1924. 9.) Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a „Szalvátor patika” csak 1775 után költözhetett ide.

¹⁷ Vida Mária: Történelmi és iparművészeti értékű gyógyszertári berendezések magyarországi topográfiája. *Comm. Hist. Artis Med.* 71—72 (1974). 200.

¹⁸ Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 218—219.

¹⁹ Vezetői a következők voltak: 1677—1678-ban Rauplik János (Prága), 1680-ban Sebold Jakab, 1681—1682-ben Heder András, 1683—1685-ben Taborszky János, 1686-ban Tolck János, 1688—1689-ben Hollesinszky János, 1689-ben Pölkl György segédgyógyszerész, 1690-ben Heder András, 1694—1697-ben Findelli Ferdinánd, 1702—1703-ban Gludovics János. Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 213.

²⁰ K. Karlovszky Geyza: *Gyógyszerészek évkönyve*, zsebnaptár az 1896. évre, Bp. 1896. 240.

²¹ Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 134—137.

horn” nevet viselte már. Innen került át legkésőbb 1738—40-ben a mai Tárnok utca 16. sz. épületbe „Arany Sas” néven, végül 1752-ben a Tárnok utca 18. sz. házba, ahol 1811 után ismét a „Városi” gyógyszerertár nevet vette fel. 1910 után a mai Tárnok utca 8. sz. épületbe költözött, ahonnan 1922 után került a Tárnok utca 22—24. sz. házba, majd államosítva, 1973-ban a Dísz tér 16. sz. épületbe.

Vezetőinek névsorát 1687-től napjainkig megszakítás nélkül ismerjük,²² egykori szép barokk berendezéséből azonban ma már csak két vörösmárvány asztala ismertese, talapatán ágaskodó oroszlánnal. Ezek az Iparművészeti Múzeumból 1974-ben kerültek vissza eredeti helyükre. A Tárnok utca 18. alatti, XVIII. századi helyiségeit 1957—1965 között négy ízben műemlékileg feltárták, majd 1973—74-ben konzerválták értékes barokk boltozatfreskóit. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeumhoz részlegként csatolva 1974. július 2-án múzeum nyílt meg falai között.

Ennek közelében működött 1686-tól kezdve a *budavári tábori patika* (Feld-Apotheca), amelyből csak 1763 után lett „Fekete Sas” gyógyszerertár, 1843-tól kezdve pedig „Császári és Királyi Udvari gyógyszerertár.” Eleinte a mai Dísz tér 15. földszintjén működött, majd 1906-ban Pestre költözött a Baross utca 44. alá, „Szent Szív” patika néven. Vezetőinek névsorát 1761-től 1929-ig megszakítás nélkül ismerjük,²³ felszereléséről és berendezéséről azonban semmit sem tudunk. A Dísz téri épület emeleti helyiségeiben fennmaradt és 1962-ben példásan konzervált falképek feltehetően legalább jórésztben a gyógyszerertár tulajdonosaitól származnak, akik egy ideig földszinti patika-helyiségeik felett lakhattak.

A budai Várhegy keleti oldalában, a későbbi Fő utca 27. sz. alatt állot a *vízivárosi „Fekete medvéhez”* címzett *városi patika*, amelyet szintén Bösinger Ferenc Ignác alapított 1688-ban. Ez a gyógyszerertár 1740-ig a várbelinek fiókpatikája volt, ezért addig az „Arany Sas” nevet viselte és csak akkor vette fel a „Fekete medvéhez” nevet. 1846-ban Hollmann József kérésére megkapta a „Városi”, később pedig az „Alsó-

²² Vezetői a következők voltak: 1687—1699-ben Bösinger Ferenc Ignác, 1696—1715-ben Werner Bálint, 1715—1740-ben Seyler Ferenc, 1740—1745-ben Hinger János; 1745-ben Göttersdorfer Gottfried bérbé vette a budai patikusnak, Rettig György Józsefnek az „Arany sashoz” nevű „városi” patikáját és 1747-ig bírta azt, amikor a bérletet felmondván, a pesti patikát vette birtokába; Rettig viszont továbbra is tulajdonos maradt 1752-ig, 1752—1772-ben Schwarz János Adolf Miklós, illetve halála után özvegye Terézia, 1772—1805-ben Schnirch Antal, 1805—1844-ben Unger István, 1844—1861-ben Unger Ferenc, 1861—1884-ben Scheich Károly, 1884—1927-ben Radulescu György, majd 1922-től özv. Radulescuné és gyermekei, 1927—1950-ben Ellő István, 1929-től bérlője Rácz Ernő, kezelője Kiszely Ferenc, 1950-től Köröndy Istvánné volt. Czagány István: A budavári „Arany Sas” patika. *Comm. Hist. Artis Med.* 44 (1968), 53—82. Czagány István: Patikamúzeum a budavári volt „Arany Sas” gyógyszerertárban. *Műemlékvédelem* 1967, 3, 173—179. Czagány István: A budavári „Arany Sas” gyógyszerertár. *Gyógyszerészet*, 1968, 2, 56—61. Ua. német, francia, angol és orosz nyelven. *Therapia Hungarica*, 1969, 17, 50—54, 49—53, 45—49. 150—154. Czagány István: A budavári „Arany Sas” gyógyszerertár. Egy régi polgár ház története. *Természet Világa*, 1973, 3, 115—117. Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 392.

²³ Vezetői a következők voltak: 1868—1761-ban csak tábori patika, 1761—1781-ben Beer József Kajetán, 1781—1841-ben Götz Ferenc, 1841—1857-ben Grünberger Ferenc, 1857—1859-ben Majláth Rudolf, 1859—1866-ban Bakács Sándor, 1866—1868-ban ennek kiskorú gyermekei, és a Bakács örökösök, mint társbirtokosok, 1868—1872-ben Pichler Győző, 1872—1912-ben Telkessy Iván, 1912-től a Telkessy örökösök. Czagány István: A budavári „Fekete Sas” gyógyszerertár. *Gyógyszerészet*, 1971, 5, 174—176. Táplányi Endre: A budavári „Fekete Sas” gyógyszerertár. Hozzászólás Czagány István hasonló című dolgozatához. *Gyógyszerészet*, 1971. 271. Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 379.

városi” címet. Vezetőit 1688-tól 1929-ig ismerjük,²⁴ tárgyi maradványai azonban ez idő szerint ismeretlenek.

A pesti oldalon 1688-tól kezdve működött a „Szentháromsághoz” nevű *patika*. Alapítója azonban, Herold Henrick János Szigfried bizonyítékok nélkül 1686-tól számította gyógyszerháza fennállását. Először 1689-ben emlékezett meg róla az első pesti házösszeírás, illetve telekkönyv. 1705. szeptember 22-én Eyscherich Samu vaskereskedő vette meg,²⁵ majd eladta Osterwald Zakariás Keresztély patikusnak. Osterwald özvegye révén 1733-ban Merzinger János gyógyszerész birtokában maradt 1744-ig. Még 1929-ben is fennállott a régi Városház tér és Kígyó utca — azelőtt Fő tér és Hatvani utca — sarkán a Váci utca 34-ben, amely ház eredetileg a 73. számmal volt megjelölve.

Vezetőit az 1688—1804 közötti időből ismerjük.²⁶ Azt is tudjuk a patikáról, hogy mindig az említett telken állott, de ott eredetileg két ház emelkedett és ennek megosztására csak 1733-ban került sor. A gyógyszerház már 1705 után az egyik házból a másikba vándorolt, de soha nem hagyta el a Városház teret, sőt végül visszakerült a 73. sz. telekre — amelyen Herold a patikát alapította.

Ugyancsak Pesten 1701-ben nyílt meg az „Osterwald-patika” a Kehl-féle házban. Osterwald Zakariás alapította a „Szentháromsághoz” címzett gyógyszerház mellett.²⁷ Herold Henrick 1705. október 2-án egyesítette a két patikát és ettől kezdve egészen 1784-ig a „Kígyóhoz” címzett gyógyszerház megnyitásáig ez az egy patika állott fenn Pesten.

Időrendben követte az eddig felsorolt tizenöt gyógyszerházat az *egri jezsuita patika* 1710. évi alapítása. Ez Telekessy István püspök 2000 forintos alapítványából szüle-

²⁴ Vezetői a következők voltak: Bössinger Ferenc Ignác, Werner Bálint, Scyler Ferenc, Hinger János. Mint a várbeli patika fiókja a 27. sz. jegyz.-ben megjelölt időpontokkal. Majd Preitenacher János, Pöschl Ferenc, Schmidt János Antal, 1846-ban Hollmann József, ennek halála után özvegye Mária, Schwarzmayr János, Kapuváry László, Moldoványi Sándor, 1929-ben Jencs Vilmos örökösei, bérlője Veress Árpád. Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 375—377.

²⁵ Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 387—388.

²⁶ Uo. I. köt. 374—377. 385, 392—393.

²⁷ A telek tulajdonjogi viszonyai meglehetősen zavarosak. Baradlai ugyanis először (i. m. I. köt. 377.) azt állítja, hogy „a Herold-féle” Szentháromsághoz „*nevé patika adás-vétel útján Osterwald birtokába jutott: ekkor a két gyógyszerház egyesült és az egyiknek joga megszűnt.*” Majd azt mondja (uo. I. köt. 389.), hogy „Herold egyesítette (az Osterwald patikát) a «Szentháromsághoz» nevű patikájával 1705. október 2-án”. Azt is mondja, hogy az Osterwald patika 1701-ben „a Városház-téren, a Kehl-féle házban (1929-ben Tömöry-féle Vas udvar) nyílt meg”. Viszont „Osterwald üzletét a 73. sz. házban folytatta (Eyscherich Samu háza a szomszédos 71. számúval együtt) ugyanis az utóbbiban lakott és itt tartotta vaskereskedését is” és Osterwald csak „1713-ban vette meg a Városház tér 185. sz. házat, a Kehl-féle (1929-ben Tömöry-féle 3. sz. ház, az ún. Vasudvar) házat és patikáját ide helyezte át.” Sőt szerinte (uo. I. köt. 392—393.) „a «Szentháromsághoz» nevű patika háza eredetileg 73. számmal volt jelölve. . . és visszakerült a 73. számú telekre, amely az 587—589. hrsz-ú telek.” Ezzel szemben: „1705. szept. 22-én a kismartoni eisenthalí Eyscherich Samu vaskereskedő (a „Szentháromsághoz” nevű) patikát és házat vette meg és okt. 2-án ház nélkül adta el Osterwald Zakariás Keresztély patikusnak.” Egvértelműnek csupán az látszik, hogy a Kehl-féle ház 1695-ig Knipper János Bálint császári hadnagy tulajdona volt, 1695-ben Russwurm Illés nádori sóarúsé lett, akinek özvegvétől viszont 1699-ben Kehl János sóarúsé vette meg. Ennek a háznak a helyén áll ma a Korb Flóris és Giergl Kálmán által 1899—1901 között épített észak-i Klotild-palota; a gyógyszerház jogutódjának pedig a benne működő 505-ös patika tekinthető.

tett meg. Csak 1714-ben nyitották meg a jezsuiták, akik 1720-ig működtek itt.²⁸ A patika tiszta évi jövedelméből például 1761-ben templomi ruhákat szereztek be. Még 1930-ban is fennállott „Magyar király” gyógyszer-tár néven. Igen jelentősek a régebben habán, újabban holicinak tartott fajansz, címeres edényei, amelyeket 1746—1762 között készítettett Telekessy alapítványából a választékos ízlésű Simon Ferenc patikus.²⁹

Az *egri irgalmasrendi gyógyszer-tár* 1728-ban nyílt meg a gróf Erdődy Gábor püspök által 1726-ban alapított kórház és rendház mellett. Többször, 1813-ban, 1850-ben és 1878-ban árvíz sújtotta. Érdekessége volt, hogy még 1818-ban is ablakán át szolgáltatta ki a gyógyszereket és utcai portálja csak 1869-ben nyílt meg Akantisz Timotheus idején. Vezetőit csak az 1800—1926 közötti időből ismerjük,³⁰ bútorai és teljes berendezése klasszicista stílusú, ma a Knézich Károly utca 1-ben található.

Az 1724-ben alakult Nepomuki Szent János jótékonyági egyesület a III. Károly király által 1737-ben létesített rendházban egyidejűleg megalapította a *temesvári irgalmasrendi gyógyszer-tárat*. E patika nyilvánossági jogát 1765-ben megszüntették, utcai ajtaja pedig csak 1823-ban nyílt meg. A helytartótanács azután 1828-ban véglegesen megadta a nyilvánossági jogát, 1830-ban és 1834-ben a hatóságok újból meg is erősítették. A magyar honvédség 1849. évi ágyúzása következtében a berendezés tönkrement. Újra megnyílt 1853-ban, 1875-ben a belügyminiszter is elismerte reáljogát. Majd 1928-ban új helyet kapott a rendház Deák Ferenc utcai frontján. Gondnokait az 1737—1930 közötti időkből csak megszakításokkal ismerjük.³¹

A kőszegi jezsuita gyógyszer-tárhoz művészi gazdagságban hasonló *székesfehérvári „Fekete Sas” jezsuita gyógyszer-tárat* 1746-ban alapították. A jezsuiták 1746—1757 között készítették értékes, szép fafaragásait. Már 1756-ban nagyon dicsérte egy fel-

²⁸ Vezetői a következők voltak: 1714—1716-ban Greiner Domonkos, 1717—1720-ban Vaisz Antal jezsuita gyógyszerészek. (Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 210, 219.) Más adatok szerint II. Rákóczi Ferenc jóbarátja és hűséges híve — aki az ónodi országgyűlés előkészítésében is jelentős szerepet játszott—Telekessy István 1713-ban alapította a jezsuita patikát. Simon Ferenc patikusa Bécsben, Kassán, Leobenben, Zágrábban és Szakolcán létesített gyógyszer-tárat. Egerben tizenhat évig élt. (Gerő László: *Eger*. Bp. 1954. 41.) A patika jelenleg a Széchenyi utca 14. sz. úgynevezett Borbély-házban van, amelyet Fellner Jakab épített 1763-ban (uo. 57.).

²⁹ E patikaedényekből néhány darabot őriz a budapesti Semmelweis Orvostörténeti Múzeum is. Holicis eredetüket Sümeghy Vera bizonyította a jegyeik alapján, a *Művészettörténeti Értesítő* 1953. évfolyamában.

³⁰ Vezetőinek névsora a következő: 1800—1804-ben Menczyl Eduard, 1804—1807-ben Joannes a Cruce, 1807—1813-ban Tamerle Bernát és Fekete Emil, 1813—1828-ban Spanczel Natalis, 1866—1881-ben Akantisz Timotheus, 1881—1885-ben Lengyel József, 1885—1889-ben Klinovszky Albert, 1889—1892-ben Kovacsok Ernesztin, 1892—1893-ban Csin-csara Béda, 1893—1894-ben Mura Fülöp, 1894—1896-ban Görey Gyárfás, 1896—1898-ban Mézes Rupert, 1898—1904-ben Klinovszky Albert, 1904—1913-ban Zöldesi Balázs, 1913—1918-ban Berecz Fidé, 1918—1925-ben Majtán Kajetán, 1925—1926-ban Piszker Valér, 1926-ban Nyerges György. Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 219—229.; Gerő i. m. 58.

³¹ Vezetőinek névsora a következő volt: 1737 táján Temmel Paulinus, 1834 után Kunzel Flórián, 1840-ben Proditzky Jordán, 1841-ben Suso-Löcher de Lindesheim, 1843-ban Elsner Timotheus, 1844-ben Waczaldó Bucherius, 1854-ben Lázik Ödön, 1859-ben Fekete Emil, 1862-ben Füzy Szaniszló, 1863-ban Vass Elizeus, 1875-ben Ulvira Ambrus, 1876-ban Péter Gratus, 1879-ben Argay Linus, 1881-ben König Levin, 1884-ben Ulvira Ambrus, 1885-ben Ziska Kalazant, 1887-ben Stepanek Fábrián, 1888-ban Kovacsik Ernő, 1889-ben Stepanek Fábrián, 1910—1930-ban Klinovszky László. Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 221—222.

jegyzés a művészi patikát. Elmondta továbbá, hogy faragványaiában domborművek örökítik meg Loyolai Ignác barlangi magányát és F. Leverijezsuita halálát. A napló már 1767-ben azt írta róla, hogy „amit a vésés és a faragás létrehozhat, azt bőven láthatjuk a patikában és a sekrestyében is.” A gyógyszer-tár vezetőit az 1746—1758 közötti időből hiánymentesen ismerjük.³²

Philipp szerint e patika 1688-tól kezdve fennállott már a Kis Virág utca (ma Vasvári Pál utca) sarkán. Ennek tulajdonjogát szerezték meg 1743-ban a jezsuiták és a ma is fennálló gyógyszer-tár 1745-től kezdve már a rendházban látta el orvossággal a belváros lakóit. Földszinti stukkódíszes szobában helyezték el eredetileg az 1758-ban, a jezsuiták asztalos műhelyében elkészült bútorzatát, a mai Március 15. utca 6. szám alatt. Ma patikamúzeumként működik. A gyógyszer-tár helyiségében középen elhelyezett szekrényes asztal későbbi eredetű, rajta az empire korszak jellegzetes oszlopai és díszítő elemei láthatók.³³

Kétségtelen, hogy az eddig felsorolt tizenkilenc gyógyszer-tár 1746-ban, a hivatalos összeírás idején már mind fennállott. Ezekon kívül azonban még tizenhárom szerepelt a jegyzékben, az összeírás összesen harminckét patikáról beszélt. Az 1896. évi gyógyszer-tári jegyzékből³⁴ azonban úgy tudjuk, hogy tizenhárom helyett huszonnyolc patikának kellett léteznie 1746-ban. Ehhez a számhoz járult a legalább kilenc-tíz erdélyi patika, amely a jegyzékben nem szerepelhetett. Mindezekből úgy látszik, hogy Mária Terézia uralkodásának elején legalább ötvenhat gyógyszer-tár működött a Kárpát-medence területén.

Legalább érintenünk kell a barokk-kor második felének patikáit is, amelyek számban és jelentőségben felülmúlták a XVIII. század első felének gyógyszer-tárait. A hátralevő alig fél évszázad ugyanis a barokk-kor egyézségügyi szervezetének nagyarányú kiszélesedéséhez vezetett. Ennek kísérőjelensége volt egyes helyeken a patikamonopólium kialakulása, a tanult gyógyszerészek számának jelentős növekedése és a gyógyszerészsabályzatok megszületése. Közülük az első talán a nagyszombati patikusok 1748. évi szabályzata³⁵ vagy az 1749. február 17-i, a kötelező vizsgátételről szóló nagyszombati gyógyszerésztatutum lehetett.

Az időrendben soron következő patitkák között jelentős szerepet töltött be a *pápai irgalmasrendi gyógyszer-tár*, amelyet 1757-ben alapított a rendházzal együtt Esterházy Ferenc gróf és Esterházy Károly gróf egri püspök. A patika vezetőit csak az 1857—1930 közötti időből ismerjük megszakítás nélkül,³⁶ és azt is tudjuk, hogy az irgalmasrendi gyakorlathoz híven a „Gránátalma” nevet viselte. Hasonlóan jelentős volt a

³² Vezetőinek névsora a következő volt: 1746—1748-ban Vajold Ferenc, 1749-ben Tara József, 1750—1751-ben Boros György, 1752-ben Ibelhakker József, 1753—1758-ban Hill Mátyás. Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 211—212.

³³ Fitz Jenő: *Székesfehérvár*. Bp. 1957. 34., 51., 52. Csányi Károly: *Székesfehérvár iparművészeti emlékei*. *Magyar Művészet*, 1930, 7, 494—498.

³⁴ Karlovszky i. m. 211—253.

³⁵ Czehner Antal Ferdinánd, Puff Tamás és Pinka József neve szerepel azon a beadványon, amelyben a „Nagyszombati gyógyszerészek szabályzat”-ának megerősítését kéri Mária Terézia királynőtől. Mindhárman a városi tanács tagjai lehettek. Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 252. Halmai János szerint ez az első ismert adat, amely gyógyszerészeti közösségre vonatkozik hazánkban. Halmai János: *A gyógyszerészet története*. Bp. 1964. 46. (kézirat).

³⁶ Vezetőinek névsora a következő: 1857—1862-ben Maisch Tóbiás, 1862—1870-ben Kollányi Szeverin, 1870—1884-ben Kammerlor Vilmos, 1884—1889-ben Kovácsik Ernő, 1889—1890-ben Csincsara Béda, 1890—1893-ban Mézes Rupert, 1893—1899-ben Krach Rudolf, 1899—1902-ben König Levin, 1902—1903-ban Maricsek Irén, 1903—1905-ben

kismartoni irgalmasrendi gyógyszerár is. Esterházy Antal herceg alapította 1760-ban a rendházzal és a kórházzal együtt. Ennek provizorait csak az 1894—1917 közötti évekből ismerjük,³⁷ 1922 óta az osztrák rendtagok birtokába került, de 1856 előtti adatai is Bécsben találhatóak. Ez is a „Gránátalma” nevet viselte.

Ugyancsak 1760-ban alapította poroszlói Gyöngyössy György kanonok a *nagyváradai irgalmasrendi gyógyszerár*at, amely szintén a „Gránátalma” nevet kapta. Ez a patika — a rendházzal együtt — 1796-ban Paál Gáspár nagyváradai kanonok áldozatkészségéből bővült.³⁸ Valamivel később, 1769-ben alapította Batthyány József bíboros hercegprímás az ugyancsak „Gránátalmá”-ról elnevezett *szakolcai irgalmasrendi gyógyszerár*at és rendházat. A patika már korábbi idő óta fennállott a jezsuiták birtokában, mert tőlük szerezte meg a primás az irgalmasok részére. Mindössze három gondnokát ismerjük az 1900 és 1917 közötti időből.³⁹ A többi gondnok történeti adata csak a bécsi és pozsonyi rendházakban volt megtalálható. 1919. január 1-én a cseh rendtagok birtokába került.

Még 1766-ban alapította gróf Migazzi Kristóf bécsi érsek és váci helyettes püspök a *váci irgalmasrendi gyógyszerár*at, amely szintén a „Gránátalma” nevet viselte. Az egyik alapító, Kreutzer Abdon irgalmasrendi főorvos 1808-ban megvette akkori tulajdonosától, Müller Fülöp temesvári gyógyszerésztől és a rendház épületébe helyezte át. Gyógyszertári utcai ajtaját csak 1873-ban készítették. Gondnokait folyamatos sorrendben ismerjük az 1811—1929 közötti időből.⁴⁰

Utoljára hagytuk az időrendben immár nem is egészen a barokk-korhoz tartozó *pécsi irgalmasrendi gyógyszerár*at. 1796-ban alapította Krautsack János György tímár és molnármester, szintén „Gránátalma” néven. Mecénásai is már a barokk-kor főpapjai helyett polgárok voltak. Krautsack alapítványát Szentmiklóssy János polgár növelte 1859-ben. Jellemző továbbá, hogy a patika számadásait is magyarul vezették 1864-től kezdődően. 1865-ben és 1871-ben Füzy Szaniszló renováltatta és újra fel-

Halász Antal, 1910—1913-ban Majtán Kajetán, 1913—1914-ben Szuromi Jeromos, 1914—1916-ban Kapás Ákos, 1916—1920-ban Hiebsch Dezső, 1920—1930-ban Kacsur Bertalan. Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 222.

³⁷ Vezetőinek névsora a következő: 1894-ben Lasztovics Valér, 1900-ban Ziska József, 1908-ban Szuló László, 1917-ben Keitner K. Tivadar. Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 222—223.

³⁸ Uo. I. köt. 223.

³⁹ A gyógyszerárát Simon Ferenc patikus létesítette (lásd a 28. jegyzetet). Gondnokai közül a következőket ismerjük.: 1900-ban Argay Zsigmond, 1908-ban König Levin, 1917-ben Fajcsék József Egyed. Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 223—224.

⁴⁰ Gondnokainak névsora a következő: 1811—1812-ben Peche Arnold. 1812—1814-ben Krob Syrus, 1814—1816-ban Csesztregy Aurélián, 1816—1817-ben Baranyi Berthold, 1817—1819-ben Spancel Natalis, 1819—1821-ben Sotornik Opát, 1821—1822 John Ábel, 1823—1826-ban Hanlik Lázár, 1832—1834-ben John Ábel, 1834—1835-ben Gyurcsky Ányos, 1835—1845-ben Koch Sebestyén. 1845—1847-ben Szitkey Bennó, 1847—1854-ben Schramek Hermengild, 1854—1857-ben Ürghe Imre, 1857—1859 Szitkey Bennó, 1859—1865-ben Kiss Claurus, 1865—1871-ben Guttwill Gedeon, 1871—1878-ban Péter Gratus, 1878—1881-ben Uvira Ambrus, 1881—1883-ban Lasztovicza Valér, 1883—1884-ben Kovácsik Erneszt, 1884—1889-ben Vicha Athanáz, 1889—1895-ben König Levin, 1895—1896-ban Makray Flórián, 1896—1897-ben Zsiska Kalazant, 1897—1903-ban Csincsara Béda, 1903—1904-ben Zöldesi Balázs, 1904—1905-ben Szilhányi János, 1905—1913-ban Mura Fülöp, 1913—1918-ban Majtán Kajetán, 1918—1920-ban Kreitner Tivadar, 1920-ban Mura Fülöp, 1920—1921-ben Fajcsék Egyed, 1921—1926-ban Maricsek Irén, 1926—1929-ben Toponary Ede. Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 224.

szereltette, utcai ajtaját azonban csak 1929-ben nyitották meg. Gondnokait csupán az 1855—1930 közötti időből ismerjük.⁴¹

Mintegy százket patika keletkezett az 1746—1790 közötti időben, ami a század első felétől fennálló legalább ötvenhat gyógyszertárral együtt a legóvatosabb becslés szerint is megközelítette a százhatvanat. Ennyi patika keletkezésének körülményeit és alakulástörténetét kellene tehát tisztázni, ami hatalmas feladatot jelent és messze meghaladja jelen, futólagos bepillantásunk megszabott kereteit.⁴²

Zusammenfassung

Nach der Herausjagung der Türken aus Ungarn wurden die Apotheken im 17—18. Jahrhundert einerseits von einem gesellschaftlichen Bedürfnis, andererseits von Maria Theresias Verordnung, die die Errichtung von Apotheken pflichtmäßig vorgeschrieben hatte, ins Leben gerufen.

Unter den Apotheken — die überwiegend von der Kirche gegründet waren — kam den *Jesuitenapotheken in Nagyszombat* (Tirnau), die als erste einen Leiter mit akademischer Ausbildung hatte, dann in *Kőszeg* (Güns), deren im Barock- und Rokokostil ausgeführte Einrichtung auch heute noch in der ständigen Ausstellung des Museums für Kunstgewerbe in Budapest sichtbar ist, und in *Kassa* (Kaschau) „Ad oculus Dei“ d. h. „Zum Gottes Augen“ betitelt eine besonders bedeutsame Rolle zu. Im 17. Jahrhundert wurden auch die Apotheken der Barmherzigen Brüder in *Szepesváralja* (Zipser Schloß bei Kirchdrauf) und *Pozsony* (Preßburg), die der Jesuiten in *Győr* (Raab), *Pozsony* (Preßburg) und *Trencsén* (Trentschin), sowie die sog. Mohrenapotheke (Szerecsen patika) in *Pécs* (Fünfkirchen) und die „Zum goldenen Löwen“ (Arany Oroszlán) betitelte in *Kassa* (Kaschau) errichtet.

Unter den Barockapotheken von Pest-Buda müssen die Stadtapotheke und die Feldapotheke in der *Budaer Burg*, die „Zum schwarzen Bären“ betitelte Stadtapotheke in der *Budaer Wasserstadt* und die Dreifaltigkeitsapotheke in *Pest* erwähnt werden, welche letztere später mit der daneben eröffneten Ostwald-Apotheke vereinigt wurde.

In der Zeitordnung folgten danach die Apotheke der Jesuiten und die der Barmherzigen Brüder in *Eger* (Erlau), die der Barmherzigen Brüder in *Temesvár* und die „Zum schwarzen Adler“ betitelte der Jesuiten in *Székesfehérvár* (Stuhlweißenburg).

Wie es aus den offiziellen Registrierungen hervorgeht, waren am Anfang der Regierung Maria Theresias mindestens 56 Apotheken auf dem Gebiete des Karpatenbeckens im Betrieb.

Die Apotheken in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts übertrafen an Anzahl und Bedeutung diejenigen der vorigen Epoche, was der großmäßigen Erweiterung der Gesundheitsorganisation zuzuschreiben ist. Eine bedeutsame Rolle kam den Apotheken der Barmherzigen Brüder in *Pápa*, *Kismarton* (Eisenstadt), *Nagyvárad* (Großwardein), *Szokolca* (Skalitz) und *Vác* (Waitzen) zu.

I. CZAGÁNY, Engineer

H—1014 Budapest, Országház u. 16, Hungary

⁴¹ Gondnokainak névsora a következő: 1855—1861-ben Lázik Ödön, 1861—1863-ban Maisch Tóbiás, 1864—1875-ben Füzy Szaniszló, 1875—1883-ban Piláthy Móric, 1883—1888-ban Görey Gyárfás, 1888—1891-ben Zsiska Kalazant, 1891—1893-ban Kepes Alfréd, 1893—1895-ben Makray Flórián, 1895-ben Zelényi Lőrinc, 1896—1897-ben Mézes Rupert, 1897—1900-ban Fehér Szilárd, 1900—1905-ben Krach Rudolf, 1905—1913 közt Bérecz Fidél, 1913—1921-ben Maricsek Irén, 1921—1930 közt Fajcsék Egyed. Baradlai—Bársony i. m. I. köt. 223.

⁴² A történelmi és iparművészeti értékű patikák teljes magyarországi összeállítását és ismert adatait I. Vida Mária i. m. 199—241.

PÓKAI BENJÁMIN, DEBRECEN VÁROS PATIKÁJÁNAK PROVISORA 1733-ban

BENKŐ FERENC

Debrecen első patikáját a város alapította. Alapításának pontos időpontja ismeretlen. A Városi Tanács először 1700 januárjában választott patikafelügyelőket (Inspectores Apothecae)¹ gyógyszerértára ügyeinek intézésére és gazdasági felügyeletére. Ez a tény bizonyítja, hogy 1700-ban a patika már fennállott. A gyógyszerterat a Város által fizetett gondnok (provisor) kezelte. Az alapítás utáni években, a XVIII. század első felében működött gondnokok személyéről ismereteink igen hiányosak. Többnyire felvidéki német patikusokat tudtak szerződtetni. 1755-ben vette át a patika vezetését a könyv- és műgyűjteményéről híressé vált Kazay Sámuel. Ő az első provisorok közül, akinek az életéről és működéséről számos adattal rendelkezünk.

Elődei közül Pókai Benjámint csak hét hónapig volt a patika gondnoka 1733. május 5-től kezdve az év december 8-án bekövetkezett haláláig. Rövid ideig tartó működése ellenére is említésre méltóvá teszi személyét, hogy Pókai a hollandiai Franekerben tanult, ami korának magyar patikusai között ritkaságszámba ment. Később pedig egy amsterdami patikában dolgozott. Ott volt „*Magyar Patikárius Legény*”. Pókai amsterdami tartózkodásáról tudott a debreceni Magistratus és segítségét gyógyszerek beszerzésében igénybe vette.

Pókai névvel először a Debreceni Református Kollégiumi Nagykönyvtár egyik könyvében, a Londoni Királyi Orvosi Testület egy 1722-es amsterdami kiadású pharmacopoeiájában² találkoztam. Ebbe jegyezte be, hogy 1726. október 10-én a friziai Franekerben jutott a könyv birtokába. Korabeli szokás szerint jelmondatát is melléírta: „Per aspera ad prospera” (Balsorson keresztül a sikerhez). Bejegyzésére támaszkodva feltételezem, hogy Pókai itt, az 1585-ben alapított franekeri, észak-hollandiai, frizlandi egyetemet látogathatta, ahol az idők folyamán sok magyar diák megfordult. Ez az egyetem később megszűnt. Pókai idejében a peregrináló magyar protestáns diákok nagyobb része útját már a németországi egyetemek felé vette. Bár egyre csökkenő számban még a németalföldi (és angol) egyetemeket is felkeresték. Például hozhatom fel Buzinkai Györgyöt, aki 1733-ban nyerte el orvosdoktori diplomáját Franekerben, 1736-tól kezdve pedig Debrecen város physicus volt.

¹ 1700 január „*Dmi Officiales constituti sunt ordinesque stb. . . Mulsi Cerevisiae et Cremati ac Apothecae Inspectores Stephanus Monori Michail Ormós et Andras Ajtai*” Hajdú-Bihar megye Levéltára Debrecen (továbbiakban: HBmL) IV. A. 1011/a 24 pag. 614.

² Pharmacopoeia Collegii Regalis Medicorum Londinensis. Amstelaedami Apud Joannem Boom. MDCXXII.

Kézírással. „Pharmacopaeae Cittis Debrsis” Koll. Könyvtár, jelzete: Q 2714
Előzékklapon: „*Franequer Frisor. — 1726. 10 8bris. Venit in possessionem Beniaminis Pókai. Cui Symbolum. Per aspera ad prospera.*” A szállóige gyakoribb formája: Per aspera ad astra.

Az amsterdami városi levéltárban őrzött patikussegédek nyilvántartása szerint 1729-ben Amsterdamban találjuk Pókait.³ E szerint „Benyamin Pókai” 1729. október 25-től kezdve egy évre Joannes Rooslakenhez költözik⁴. 1731. július 1-én pedig megkezdi szolgálatát Mr Jacobus Kals patikájában a lutheránus templom⁵ mellett. Arról nem szól a bejegyzés hogy gyógyszerészi vizsgát Amsterdamban tett... Előttünk eddig ismeretlen helyen, de bizonyára valahol Hollandiában végzett.

Tovább követve Pókai életének nyomait, Hajdú-Bihar megye debreceni levéltárában 1732. december haváról egy levélfogalmazvány található vele kapcsolatban.⁶ A levél érdekes adatokkal egészíti ki ismereteinket Debrecen széleskörű külországi kereskedelmi kapcsolatairól. Egyben arra is rávilágít, hogy a város vezetőinek gondja volt a patikára és segítették gyógyszerek beszerzésében. Tudták a város urai, hogy Amsterdamban dolgozik egy fiatal magyar patikus. A levelet a Kassán székelő szepesi Kamara egyik számvevőjéhez, Placzinger Mihályhoz intézték, akivel már régebben is összeköttetésben állottak hasonló ügyekben. Debrecen, mint 1693 óta szabad királyi város, adózási és egyéb pénzügyekben a szepesi Királyi Kamara fennhatósága alá tartozott. A levelet azzal kezdik, hogy bizonyos vásárlások végett nagy szükségük volna Amsterdamban 50 tallérra. Hirtelen nem találtak más módot a pénz megszerzésére csak azt, hogy majd a jövő évi tavaszi vásárra lemegy Amsterdamból Lipcsébe egy magyar patikus, aki majd ott a pénzt felveszi. Arra kéri tehát Placzingert, hogy írjon lipcei levelezőiknek és intézze el, hogy a patikuslegény a pénzt megkapja. Tai to-

³ Az amsterdami adatokat Dr. D. A. Wittop Koning úrnak, a gyógyszerésztörténet docensének (Amsterdam) hálásan köszönöm.

⁴ A koppenhágai Joannes Rooslaken 1728. júl. 16-tól amsterdami polgár.

⁵ Jacobus Hals Dürenben, közel Kölnhöz, a Rajna vidéken született. Amsterdami polgárrá 1729. jún. 23-án vették fel. 1729. szept. 13-án tette le patikusi vizsgáját. Egy felcser leányát, Geertruïda de la Grandot vette feleségül.

A lutheránus templom (Lutherse Kerk), melyet 1668—1671-ig épített Adriaan Dorstman, a Singel nevű csatorna mellett fekszik. A Singel a legbelső Amsterdam grachtjai közül, párhuzamos vele a Herengracht. A két grachtot a Korjepoorsteeg nevű utcácska köti össze. Ebben az utcában volt a patika, közel a Langestraat nevű utcához, amely a Singellel szintén egy irányban fut. Ezek az utcák Amsterdam belvárosában, a számtalan műemlékház között, ma is a régi nevükön találhatók.

⁶ HBmL IV. A. 1011/m 2. Protocolon conceptuum De annis 1726, 1727, 1728, 1729, 1730 usque Annum 1736. inclusive pag. 340.

„December 1732.

Serenissime Dux Regie Locumtenens

Mint nagy jó Urunknak Ajánljuk becsülettel való igaz szolgálatunkat. Lévén nagy Szükségünk bizonyos vásárlásra Amsterdamban, már tellyes Informatióink vagyon, hogy az árra Ötven Tallér. Mint hogy pedig hirtelen módját nem talállyuk azon pénz transpositiójának, abban nyugodtunk meg, hogy egy Amsterdami Patikárius Legény Lipsiába vegye fel, az hová e jövő Húsvéti Sokadalomra okvetlen le fog jőni. Kérjük azért nagy jó Urkat, Kgdet, hogy Lipsiai Correspondenseinek mentül előbb írni ne terheltelessék, hogy ha azon Patikárius Legény Húsvétre vagy elébb is Lipsiába le érkezik tehát azon 50. Tallérokat immediate felvehesse, melyet jó Urunkk Kgdnek e legközelebb való Szabadságra nem csak köszönettel megfizetünk, hanem meghálálni is kívánnunk. Arra is kérjük pedig Kgdet, ne terheltelessék tudtunkra adni, ki leszen azon Lipsiai ember, ki le fogja tenni a pénzt, hogy mi is tempestive megírhasssuk a Patikárius Legénynek, hol insinuálja magát. Neve a sokszor említett Patikárius Legénynek Beniamin Pókai vagyon Kals Jacob officinájában Debrecen 14 X bris 1732 Tit. Perillustri ac Groso Dno Michäeli Placzinger Cottus Abaujvárien. Ordrio Perceptorit Tit. Dno colendissimo Cassoviae Incllyta Regis Cameralis Administratio Domini gratiosissimi colendiss.”

zásukat a legközelebbi „szabadságon”, azaz debreceni nagyvásáron⁷ meg fogják adni Placzingernek. Biztosítják még külön hálájukról is. (Akkoriban a hivatalos személyeket állandóan ajándékoztatták.) Végül kéri, hogy tudassa velük, ki is lesz tulajdonképpen az a lipcei személy, aki a pénzt kölcsönzi? A címét szükséges megírni megbízottjuknak, az amsterdami Pókai Benjáminnak.

Ez a levél nem járhatott eredménnyel, mert 1733. január 17-én újabb levelet fogalmaztak, de most már közvetlenül Pókai címére. Ebből látszik, hogy Pókai a két debreceni levél között írt a Tanácsnak⁸. Levelére eddig azért nem válaszoltak, mert a pénz megszerzése a fentebb említett módon Lipcsében nem sikerült. Most újabb lehetőséget találtak. Utazzon Pókai Utrechtbe és ott keresse fel Millius Dávid professzor urat⁹. Milliusnak előzőleg írtak, hogy levelük felmutatójának kölcsönözzön hetvenöt rhénes forintot. Adjon a pénzről Pókai nyugtát és igyekezzen mielőbb hazafelé, hogy Szt. György nap előtt két-három héttel már itthon legyen. Ha idejében megérkezik, még külön jutalmat is kilátásba helyeztek.

Mivel Lipcsében nem sikerült hitelt szerezni, megpróbálják Utrechtben. Most nyújt először hitelt egy utrechti professzor. A Szt. György nap előtti megérkezést talán azért sürgették, hogy a majd még hátralevő két-három hét alatt a hozott materiálékból elkészítsék a patikában a sokféle compositát a Szt. György napi nagyvásárra.¹⁰

Pókai a kívánt időre biztosan megérkezett, mert 1733. május 5-én átveszi a patika vezetését az idősebb Schwartzwalder Zsigmondtól. A körmöcbányai származású „Sigismundus Schwartzwalder” az 1729. június 8-án elhunyt Landich (Landik) Jánost követte a provisorságban. Vele dolgozott fia is, az ifjabb Schwartzwalder Zsigmond.

⁷ *szabadság*: országos vásár, nagyvásár. Vö. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Bp. 1962. VI. kötet, 15.

sokadalom: vásár. uo. V. kötet, 1233.

⁸ lásd 6 sz. jegyzet, 358. pag.

„Januáriuſ 1733. jan. 17.

Kívánjuk, Isten sok jókkal álgya meg KglDET ezen esztendőben.

Hogy KglD minapi Levelére eddig nem válaszolhattunk, á volt az óka, hogy az alkalmazottságban, mellyet KglD Subsidiómára Szánt kölcségneg transpositiójában tentáltunk, meg családokoztunk, mostan újabb alkalmazottság adván elől magát adgyuk tudtára kglDnek, hogy Ultrajectumi Millius Dávid Urk [úrnak] ezen mai postával íratunk T. Comáromi Mihály Úr által, hogy KglDnek hetven öt Rhen forintokat tegyen le, KglD azért Levelünkel magát a megmondott Professzornál insinuálván és a pénzt erga Quietantium levalván dolgait úgy intézze, hogy indulása Sokára ne halladgyon és ad Summum Sz. György nap előtt két s három héttel ide jöhessen, az meglévén reménység lehet, hogy azon Summácska extra Salarium KglDnek placidáltatik. Millius Urk Ó Kglnek Szóval megmondhattya, hogy de Creditis első alkalmazottsággal is kívánjuk ő Kglmét contentálni ajánlván KglDET Istenünk oltalmában kívánunk szerencsés utazást, kglDnek jó akarattal szolgálni készek N. Szab. kir. Debreczen 17. Januáry 1733

Monsieur Beniamin Póka chez Monsieur Jacque Kals Apotecarie pres de Eglise Luthérienne.”

⁹ David Mil (Mill, Millius) 1692. ápr. 13. született Koningsbergenben; 1718. márc. 21. professzor Utrechtben (keleti nyelvek professzora — székfoglaló beszéde: De Mohamedanismó); 1729. okt. 10. Theológia professzora Utrechtben (Székfoglaló beszéde: De fatis theologiae exegeticae). Meghalt Utrechtben 1756. máj. 22. Vö. *Biographisch woordenboek der Nederlanden*. Band VIII. Haarlem 1869. sv. *Mil*.

Dr. A. P. Orbán professzor úr (Utrecht) szíves közlése, melyet itt hálásan köszönök meg.

¹⁰ Dankó Imre: A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII—XIX. század fordulóján. *A Hajdú-Bihar megyei levéltár évkönyve*. I. Debrecen, 1974. 135—158. Az évi négy nagyvásár közül a Szent György-napi vásárt április 15—23. között, a Nagyboldogasszony-napi vásárt augusztus 5—13. között tartották.

Már az 1729-es patikai számadásban megtaláljuk, hogy 5 forint 10 krajcár értékben újrólajozást kaptak¹¹. Előzőleg pedig élelmezésére 7 forint 20 krajcárt fizettek ki¹² Pókai provisorosa idejéből egyik munkatársa neve is ismeretes: „Socius Schmidt. Mihály”¹³. Működése alatt halt meg Jakab, vagy Jakob néven emlegetett régi contusor (zúzó vagy törő). Neve már Landich 1717-es elszámolásában is előfordul. A patika inspectorai Szőke Mihály és Maróthy György voltak¹⁴. Évi elszámolásuk kiadási részéből megtudunk egyet-mást a patika üzemviteléről. Augusztus 11-én a Nagybaldogasszony-napi vásáron még vásárolt Pókai a patika részére. A messzi földről összesereglett kereskedők sok, a patikában is használatos anyagot hoztak. A sokadalokban való beszerzés a provisorok elszámolásaiban gyakran előfordul. Az utolsó bejegyzés szerint szeptember 26-én vett Pókai egy üveget 9 krajcárért és tubáknak 250 kötés dohányt egy vértesi embertől¹⁵. Ezután már csak a halála hírével találkozunk. 1733. december 9-én jegyezték be a halottak könyvébe, hogy városunk patikus, Pókai Benjámín, aki igen kegyes férfiú volt, meghalt¹⁶.

Valószínűleg nőtlén volt, mert halála utáni évben, 1734-ben, sőt még 1735-ben is találunk olyan halála utáni kiadásokat a patikai elszámolások között, melyeket, ha nős, az özvegy fizet. Így a patika fizette a borbélyát, az asszonyt, aki főzött rá. Külön kapott pénzt egy főzőasszony, mert főzött a temetésekor. Végül díjazták a lakatos legényt a sírtábla, epitaphium készítéséért.¹⁷

Halála után hónapig Szőke Mihály inspektor segítségével Schmidt Mihály látta el a patika vezetését,¹⁸ míg végre a mellőzött Schwartzwalder ráállt és visszament provisornak¹⁹. 1734. március 31-én az első negyedévi conventiót ismét Sigismundus Schwartzwaldernek fizette a város az Amsterdamból haza hívott Pókai rövid szereplése után.²⁰

- ¹¹ „Strena Novi Anni Sodalis ifjú Svarzwaldernak 5 Rhf 10 xr”. HBmL IV. A. 1013/24 sz. Sodalis = mesterlegény (Pápai-Páriz szerint)
- ¹² „Nemes Debrecen Várossának Patikabeli Proventusából Szőke Mihály és Maróthy György Inspectiojuk alatt”. HBmL IV.A. 1013/b 33 sz.
- ¹³ Socius = Társ, Munkástárs, Pajtárs (Pápai-Páriz). Véleményem szerint a socius itt munkatársnak, vagy segédnek értelmezendő. A város patikáját egy személyben vezette a provisor.
- ¹⁴ lásd 12 sz. alatt
- ¹⁵ Lásd 12 sz. alatt
„1733. September 26. Unum Vitrum 9 xr. Herba Nicotianae pro Tabacha fasciculi N° 250 á Johanne Kovács in Vértes 5,, 31”
- ¹⁶ Református Egyház Esperesi Hivatala, Debrecen.
Registrum Funerum Ab Anno 1718—1740 I. köt. A.
1733. dec. 9
„Diebus Decembris 9
Carissimus Benjámín Pókai Apotecarius Civitatis nostrae Pientissimus Vir”
- ¹⁷ „Die 29 May 1734 Czenki Dánielnek Pokai Convent. Borbelljának sub Ab 7no 3.06
„Die 27 May Főző Asszony. Ab die 5 May usque obitum Dn Pókai sub Ab 8,,
„Die 17. Január 1735 Item a Főző Asszonynak Pókai halála után való fáradságáért N. T. Commissiójára sub Ab fizettem a resolutio szerint 1,, 36
HBmL IV. A. 1013/b 33
- ¹⁸ „Anno 1734 Postquam Benjamin Pokai Provisor circa 8 Xbris decessisset Socius Schmidt Per P. Dnum Michaelem Szőke adjuratus, administravit Sequentia . . .”
lásd 17. sz. jelzése alatt
- ¹⁹ „Die 5 February (1734) Socius Schmidt (Sigismundo Schwartzvalder denuo assumpto et eidem Apotheca resignata) administravit Sequentia . . .”
29,, 12
lásd a 17. sz. jelzése alatt

R é s u m é

On ne sait que très peu sur les premiers chefs de la pharmacie municipale de Debrecen fonctionnant déjà en 1700. On compte entre eux Benjamin Pókai, provisor (c.—à.—d. chef mais non pas propriétaire) de la pharmacie entre le 5 mai et le 8 décembre 1733. L'auteur fait connaître les résultats de ses recherches dans les archives concernant Pókai.

En 1726 Pókai se trouve à l'université de Franeker. En 1729 il habite en Amsterdam. Il se met à travailler là, le 1 juillet 1731, dans l'officine du maître Jacob Kals, près de l'église luthérien. C'est ici qu'il reçoit la lettre du Conseil Municipal de Debrecen en le chargeant d'acquiescer un emprunt de Leipzig. Comme il n'y réussit pas, il est adressé au professeur David Millius d'Utrecht. De la somme reçue de celui-ci, il achète les médicaments ordonnés auparavant en Amsterdam et rentre en Hongrie. A Debrecen, le 5 mai 1733, il prend la direction de la pharmacie menée le 5 mai 1733, il prend la direction de la pharmacie menée jusque là par Zsigmond Schwarzvalder. Mais après une courte activité de sept mois il meurt le 8 décembre. Après sa mort, la direction de la pharmacie fut confiée de nouveau à Zsigmond Schwarzvalder.

F. BENKŐ, Pharmacist
H—4130 Derecske, Felszabadulás tér 6, Hungary

²⁰ „Die 31 Marty Patikárius Schwartzvalder Uramnak első Angiális Conventiojára Sub A fizető no 10.
lásd 17. sz. jelzése alatt 62.,50

A MATERIA MEDICA HAZAI EGYETEMI OKTATÁSÁNAK KEZDETE

BÁNÓNÉ FLEISCHMANN MARIANNA—
ZALAI KÁROLY

*B*ókey Árpád, az 1896-ban megjelent Högyes emlékkönyvben a tanszék történetét a következő szavakkal vezette be: „Gyógyszerészeti tanszékkal már a nagyszombati fakultás idejében, tehát az egyetem felállításának kezdetétől fogva el volt látva karunk s azt látjuk, hogy a legtekintélyesebb tanszékek közé tartozott, főleg a régi időkben, midőn különösen a Materia medicára (gyógyszerisme) rendkívüli súlyt helyezett az orvostudomány.”¹

A Materia medica első tanára Magyarországon Prandt Ádám Ignác volt. Prandt 1739-ben a szerémségi Péterváradon (Petrovaradin) született. Orvosi tanulmányait Bécsben végezte, 1768-ban orvosdoktorrá avatták. 1770-ben kinevezték a nagyszombati egyetem élettan- és gyógyszeratanárává. 1783/84. tanévtől az élettan külön tanárt kapott, ettől kezdve a kór- és gyógyszeratanára lett. Ő volt az orvosi kar első dékánja és ezt a tisztelet több éven át betöltötte. 1774/75. tanévre rektornak is megválasztották. 1817. július 15-én Pesten halt meg. Doktori értekezésén kívül irodalmi munkája nem jelent meg. (*Dissertatio inauguralis medica de vesicantibus*. Viennae 1758.)²

Schultheisz Emil „Schoretics és a belorvostan tanítása a nagyszombati egyetemen” című tanulmányában a következőket írja: „Míg az európai hírességű tanárok: Plenck, Trnka, Winterl tudományos és szakirodalmi munkásságát bőven tárgyalja az orvostörténeti irodalom, kitérve — bár jóval kisebb mértékben — tanári tevékenységükre is, Schoretics és Prandt professzori működésének, néhány utaláson kívül semmi irodalma sincs. Ennek magyarázata, hogy egyiküknek sem jelent meg nyomtatásban szakirodalmi műve, nem írtak könyvet, ami további vizsgálatok alapjául szolgálhatott volna.”³

Prandt tanítási metódusára, a gyógyszerattannal szemben támasztott akkori követelményekre csak a professzor azon nyilatkozatából következtethetünk, melyet Gilg János orvoscari igazgató felhívására — a többi nagyszombati professzorhoz hasonlóan — közzétett, a Störck-féle támadás visszautasítására: „Én Prandt Ádám Ignác, a physiologia és a Materia medica tanára, a Boerhaave-féle Institutiok commentárjaiban írottak szerint tanítok, amely rendszer szerint magam hallottam előadni a nagyhirű bécsi egyetemen, mellyel a nagyszombati egyetem azonossá tétetni rendeltetett... A Materia medica-t is magyarázom, amint azt a szerzőnél Crantz-nál Bécsben hallottam. Végigmegyek a három kis kötetten és minden egyes gyógyszeréről külön beszélek, s

¹ Högyes E: *Emlékkönyv a budapesti királyi magyar tudományegyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről*. Bp. 1896. 525.

² Högyes i. m. 134.

³ Schultheisz E.: Schoretics és a belorvostan tanítása a nagyszombati egyetemen. *Comm. Hist. Artis Med.* 57—59 (1971), 59.

hatásuk, adagolásuk és a legmegfelelőbb kiszolgáltatási formák ismertetésén kívül, minden egyéb tudnivalót hozzáfűzök, mind azt is, ami a könyv legutóbbi kiadása óta új anyag. E tárgyból kétszer examinálok hetenként — bécsi norma szerint — amikor a tanulók gyakorlatoztatnak, helyreigazítatnak, oktattatnak.”⁴

A pharmacológia (gyógyszertan) és a Materia medica (gyógyszerismer) ebben az időben mint szinonim kifejezések szerepeltek. Ezt igazolja a *Pharmacopoea Austriaca Provincialis IV.*, 1780. évi kiadása is, mely a következő meghatározást teszi: „*Pharmacologia demum est historia sive recensio omnium medicamentorum: haec etiam sub titulo Materiae medicae venire solet.*” (A pharmacologia valamennyi gyógyszer története, illetve számbavétele: ezt Materia medica címmel is szokták illetni.)⁵ A 30 évvel későbbi, 1813-ban megjelent Gren-féle Pharmacologia, mely a kötelező tankönyvek sorába tartozott, már finomabban fogalmaz, bizonyos megkülönböztetést tesz a két fogalom között, amikor a következőket írja: „*Die Lehre von der Kenntniss der Arzneimitteln nennt man Pharmacologie. Die Ethimologie des Worts rechtfertigt diese Benennung. Weniger schichlich belegt man sie mit dem Namen Materia medica, der eher eine Sammlung von Arzneimitteln, als die Lehre von denselben bezeichnet.*”⁶

Győry szerint, a lefektetett tanrend alapján a Meteria medicát előadták minden iskolánapon — vagyis csütörtök és vasárnap kivételével — délután 2—3-ig.⁷ Duka Zólyomi könyvében viszont arra utal, hogy a bécsi előadási rendszerrel szemben a nagyszombati fakultáson inkább szemináriumi rendszert kell feltételezni. Az első években — írja — tanrend egyáltalán nem is volt és, Fejér szerint, először 1778/79-ben vezették be Budán.⁸ Perényi „Gyógyszerészképzés a nagyszombati egyetemen” című tanulmányában 1775-re teszi ezt dátumot, a bevezetett Störck-féle tervezettől számítva, mely aprólékos tantervet, sőt órarendet is dolgozott ki az orvosképzés számára és már részletesebben nyilatkozott a gyógyszerészstanulmányokról is. Kifejtette utóbbinak célját, hivatását és kötelező tantárgyként kijelölte a kémiát, botanikát és a gyógyszertert (Materia medica). Ennek értelmében a kémia és botanika az orvosi kurzus első évfolyamának téli és nyári félévét töltötte ki. Innen származtatható, az a most már elismerhető vélemény, hogy a gyógyszerészszejeltek két félévet hallgattak. *Ebbe az időtartamba a gyógyszerésznövendékek tanulmányi elfoglaltsága mellett könnyen beillesztették a harmadéves medikusokkal közös Materia medicát.*⁹

A tanítás nyelve — hasonlóan a többi tárgyakhoz — a Materia medica esetében is, 1860-ig javarészt a latin volt, s 1848-ig a felsőbb hatóságoktól átvizsgált és jóváhagyott tankönyvek szerint kellett tanítani. A köteles tankönyvek többnyire ugyanazok voltak, mint a bécsi egyetemen. A tanárok azonban az orvosi karon felhatalmazást nyertek, sőt *Van Swieten* rendszerében utasítottak is, hogy előadásaikban felhasználják saját észleleteiket és kutatásaik eredményeit. Sok tanárnak megengedték, hogy saját kézírata alapján tarthassa előadásait, de ezt revízióra szintén be kellett mutatni.¹⁰

⁴ Győry T.: A nagyszombati egyetem orvosi facultásának első éve. Van Swieten emlékezete. *Orvosképzés* 1931. 21. 6.

⁵ *Pharmac. Austr. prov. Editio Quarta.* Wien, 1780. 99.

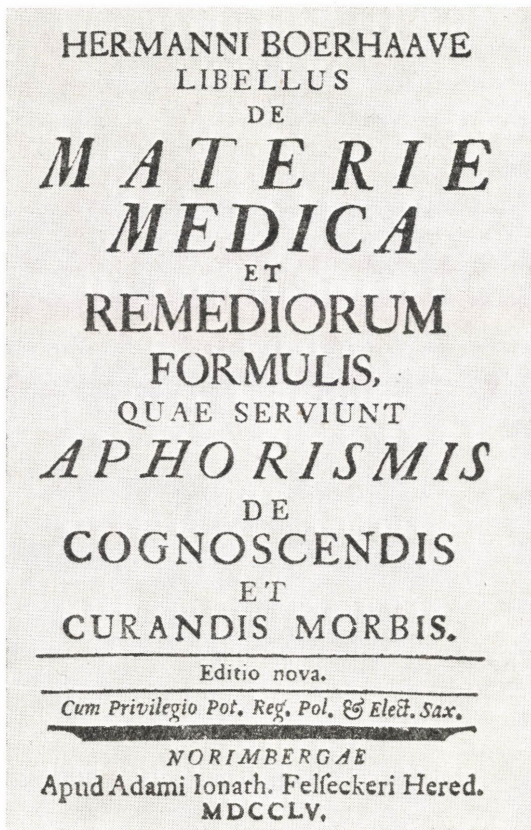
⁶ Gren, F. A. C.: *Handbuch der Pharmacologie.* Halle—Berlin 1813. I. 3.

⁷ Győry T.: *Az orvostudományi kar története 1770—1935.* Bp. 1936. 49.

⁸ Duka Zólyomi N.: *Z. G. Husty.* Mitbegründer der modernen Socialhygiene. Bratislava 1972.

⁹ Perényi F.: Gyógyszerészképzés a nagyszombati egyetemen 1770—1777. *Comm. Hist. Artis Med.* 57—59 (1971). 95.

¹⁰ Hőgyes i. m. 116.

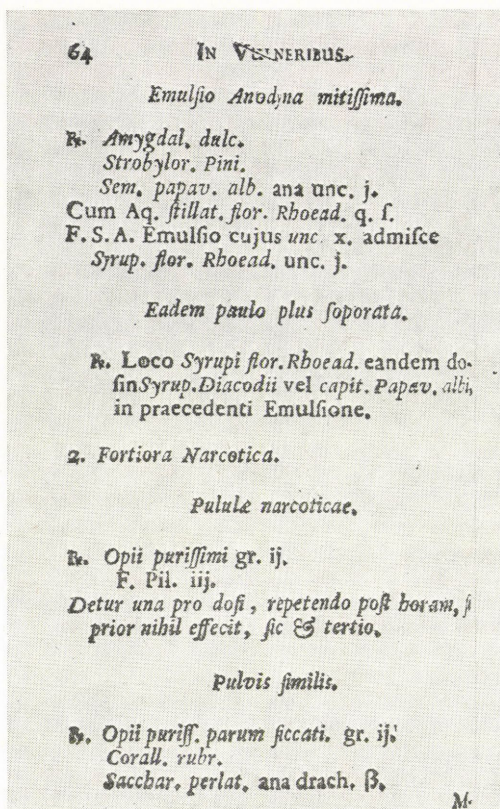
I. ábra H. Boerhaave könyvének címlapja

Prandt előadásában — ahogy ez nyilatkozatából kitűnik — Boerhaave Materia medicáját, Van Swieten kommentárjait és főleg Crantz bécsi professzor háromkötetes munkáját, ismertette, hozzáfűzve az utóbbihoz mindazt, amit a könyv legutóbbi kiadása óta, mint új anyagot olvasott.

Boerhaave, leydeni egyetemi tanár (1668—1738) korának legnagyobb klinikusa és orvostanítója volt. Tankönyveit csaknem száz esztendőn át kötelezően használták Európa számos egyetemén.

Könyvének első kötete a Materia medicát, a gyógyszerek formáit tartalmazza; ez tulajdonképpen receptgyűjtemény. A második kötet a betegségek felismerésének és gyógyításának aphorismáit (meghatározóit) fekteti le.

Könyvének ajánlásában a Materia medicával foglalkozva Boerhaave azt írja, hogy nem állt szándékában ezt a receptgyűjteményt publikálni. Csak hallgatóinak adta ki másolásra a visszaélések elkerülése végett. A gyógyszer ugyanis veszélyeket rejt magában, mélyen elítéli az empirikusokat, akik — az ő szavaival élve — büntetlenül graszszálnak az emberiség veszélyére és kísérletezésükkel sok ember halálát okozzák. Sajnálatára azonban egy londoni úr nevével visszaélve, tudta nélkül, a tanulóknak máso-

2. ábra H. Boerhaave könyvéből receptek a sebek gyógyítására

lásra kiadott recepteket számtalan hibával publikálta. Ez készítette *Boerhaave*t arra, hogy kijavítva, kibővítve, nyomtatásban is megjelentesse gyűjteményét, ismételten hangsúlyozva a gyógyszerek rendelésének és készítésének pontos, fontos és felelősségteljes munkáját. Igen érdekesen figyelemzteni például többek között tanítványait arra, hogy soha ne adjanak olyan gyógyszert, ami mindenre jó. Az a jó gyógyszer — írja — ami bizonyos állapotban hatásos, de az állapot (conditio) megváltozásakor veszélyeket rejt magában, ártalmassá válik. („...*Nihil dari, quod ubique bonum, contra vero id, quod hac rerum facie salutare fuerat, mutata conditione perniciosum saepe deprehendi.*”)

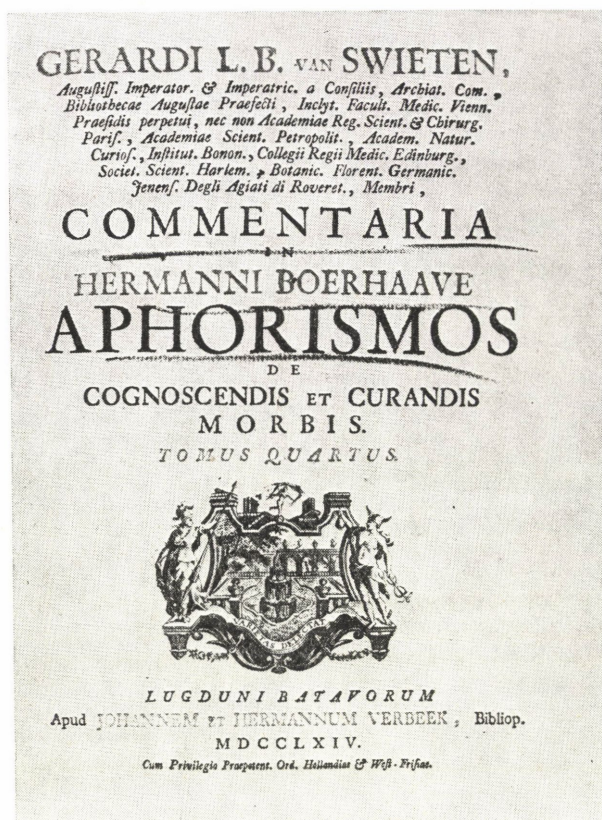
Boerhaave „*Materia medica*”-ja 279 oldal terjedelmű. A könyv végén levő egyik tartalomjegyzék betűrendben sorolja fel a betegségek nevét. Fellapozva a megjelölt oldalszámot, megtalálhatók az illető betegség gyógyítására szolgáló vényminták. Így például az 56—75. oldalakon fellelhetők a „*Vulnerae*”, azaz a sebek gyógyítására szolgáló gyógyszerek receptjeit. A fejezet elején található Sect. szám — itt a 202. — pedig arra utal, hogy a gyógyszer hatásával, az illető betegséggel stb. kapcsolatos tudnivalók a II. kötet 202. §-ában található. A másik tartalomjegyzék betűrendben közli a könyvben megtalálható vénymintákat. Igen változatos, szinte minden gyógy-

szerforma fellelhető Boerhaave könyvében. Így többek között receptgyűjteménye 24 kataplazmát, 20 klizmát, 7 injekciós készítményt, 9 emulziót ismertet. Ezenkívül aromás vizek, főzetek, forrázatok, porok, pilulák, kúpok, kenőcsök, emplasztrumok, gargarizmák előiratai találhatók nagy számban.¹¹

Boerhaave munkájának kiegészítését, a fejlődés szellemében történő továbbvitelét, kitűnő tanítványának, Van Swietennek commentárjai tartalmazzák.

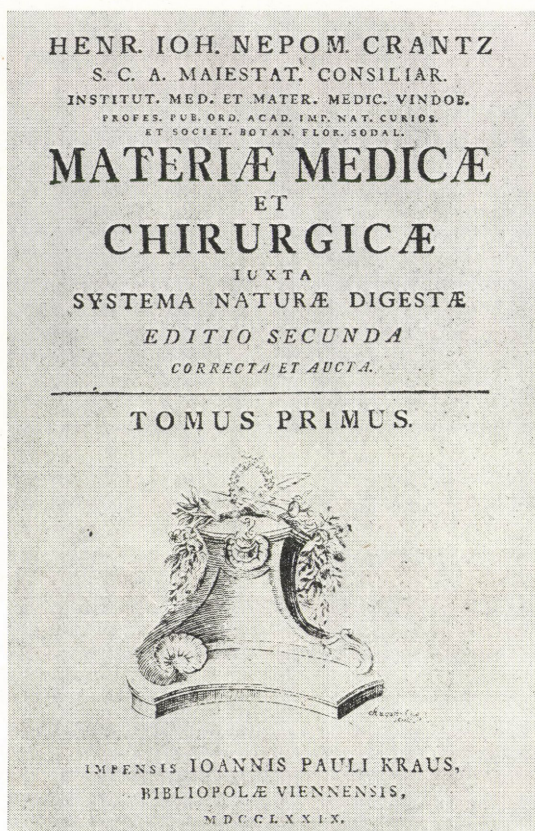
Amidőn az egész tudományos világ — írja Van Swieten művének előszavában — gyászolja a nagy Boerhaave halálát, ő is megrendülten csatlakozik ehhez, hiszen „benne elvesztette azt az oraculumot, melyhez kétséges és bizonytalan kérdésekben mindig tanácsért fordulhatott (perdisse oraculum, quod in rebus dubus semper consulere licuit), mivel nagy szelleme, éleslátása képes volt felfedni a betegségek eddig ismeretlen és rejtett okait.”

Mindez arra ösztönözte — írja a továbbiakban —, hogy minden egyéb munkát félretéve elsősorban a Nagy Tanító írásainak illusztrálására, kiegészítésére fordítsa munkásságát. („Omnia haec impulerunt me alia quamvis dudum meditatem, ut sepositis

3. ábra G. van Swieten kommentárjának címlapja

¹¹ H. Boerhaave: *Libellus de Materia medica et remediorum formulis*. Nürnberg, 1760.

4. ábra H.J.N. Crantz könyve I. kötetének címlapja

omnibus, primos labores MAGNI PRAECEPTORIS scriptis illustrandis impenderem.”)

„Ut vero gratum animum publice testarer ... Ezzel a munkával szerenék tanúságot tenni hálás lelkemről Mesterem iránt” — fejezi be *Van Swieten* könyvének előszavát.¹²

Győry Tibor 1931-ben *Van Swieten* emlékezete című előadásában többek között a következőket mondta: „*Van Swieten* kommentárja hosszú időn keresztül egész Európában a legolvasottabb könyv volt. Az egyetemek elfogadták, mint hivatalos tankönyvet, az orvosok pedig rajtuk tökéletesítették az egyetemen szerzett tudásukat. Ezt a nagy munkát olvasták még akkor is, amikor *Van Swieten* már régen halott volt.”¹³

A bécsi *Grantz* professzor — akinek három kötetes könyve tulajdonképpen *Prandt* professzor előadásainak lényegét, magvát képezte — munkáját „Illustrissime ac celeberrime Vir”, a legkitűnőbb és legünnepeltebb Férfinak, *Van Swieten*nek ajánlja.

„Szinte túlzottan nagy a Te alázatosságod — írja többek között — mindazokban, akiket jótéteményeiddel elhalmoztál, a hála szavait elnyomod ... Tőlem távol áll a

¹² *Van Swieten: Commentaria in Hermanni Boerhaave Aphorismos de cognoscendis et curandis morbis.* Basel, 1764.

28 **ADSTRINGENTIA.**

decocto. Recentis plantæ succus quatuor, sex unciarum mensura, in iusculo datus, fluxum album feliciter sustulit, apud **TOURNEFORTIUM**. Quid valeat in intermittente, hodie scimus, sed quid in epilepsia possit, post **AVICENNÆ**, **I. CAMERARII**, observationes, ignoramus.

PLANTAGO *Off. Botanicorum*. Classis Pauci-flamin. *Germ.* Wegerich. *Gallis* Plantain. *Anglis* Plantain.

PLANTAGO *foliis ovatis*, ut etiam eius differentia, promiscue in officinis usurpantur. Tota præscribitur planta, vel sola radix, aut semen.

USUS MEDICUS eam inter adstringentia leniora consecravit; decoctum plantæ in hæmorrhagiis laudatur: vino adstringenti chalybeato herba infusa, in fluore albo, dum ex sola relaxatione catarrhosis est uterus, extollitur; ad sanguinis sputum confusa, cum radice consolida maioris, **BOYLEO** deprædicatur; & duæ mulieres phthificæ omni mane sumpferunt per os diu succi plantaginis recenter pressi cochlear unum, dein per mensuram duo cochlearia, elixir autem proprietatis semel, vel bis de die, & convaluere, *Ephem. N. C. Vol. IV.* Externe macerata, ut mollescant folia, ulceribus antiquis, fordidis applicantur. Vesparum morsibus confusa planta ut & succus medentur. Datur confusa in confervam recens planta, in iusculo, decocto, non facile limitanda dosi. Semina innocua, virtute slyptica vix gaudent.

PRÆPARATA. *Aqua* plantaginis inutilis, *extractum* vires habet; dosi a scrupulo uno ad drachmam fac.

HERBÆ ET RADICES. 29

semis, unam. *Succus* ex virente planta exprimendus, laudabilis.

PIMPINELLA SANGUISORBA *Off. Botanicorum*. Classis Naturalis fructiflorarum. *Germ.* Blutverzehrende Bibernell. *Gallis* Pimprenelle. *Anglis* Burnet.

SANGUISORBA *foliis subrotundis*. Tota planta medicis adhibetur; radix enim, quæ in officinis habetur, est saxifraga, aromatica, stimulans, haud in hac classe recensenda, secus ut alii putarunt. Cæterum in lactucis, & acetariis fatis nota planta est.

USUS MEDICUS leniter adstringens, vulnerarius, ad sanguinis profluvia, vulnera, fluxum hæmorrhoidalem, laudatus.

PORTULACA, vide P. I. p. 26.

RUBIA TINCTORUM *Offic. Botanicorum*. Classis Naturalis fructiflorarum. *Germ.* Färher-Röthe. *Gallis* Garance. *Anglis* Madder. *Italis* Robbia.

RUBIÆ asperæ, radice rubra, radix, tinctoria, adstringens, roborans, diuretica, in officinis accipitur. Assumpta ossa inficit; gallinarum infici primus vidit **BELCHIER** *Philosoph. Transact.* Nro. 447. Tum **BAZANUS** *Instit. Bonon.* T. II. etiam ossa durissima tingi, iuniorum tamen citius, rubrum ossium colorem dein interum evanescere, **DUHAMEL** *Acad. des Sciences* 1739. etiam dentes tingit, **LOESEKE**: ossis fracti callus tamen non erat ruber, **BOEHMER**, nec un-

5. ábra H.J.N. Crantz könyve II. kötetének részlete

hízlgés, mely méltatlan is lenne hozzám. Csupán napvilágra szeretném hozni, hogy Te szinte atyai gondoskodással irányítottad tanulmányaimat. Az emberiség jólétének szent tudományát (Artem) nemcsak a füleimbe töltötted, hanem úgy írtad be a lelkembe, hogy nyilvánvalóan a Te érdemed, ha mindezt ma továbbfejlesztve továbbviszem."¹⁴

Crantz könyvének első része az egészséges, valamint a beteg embernek szolgáló tápanyagok és eledeltek ismertetésével foglalkozik. Így például az I. kötet; *Cardiacorum nutrientium* 91. oldalán található *Animalium producta fejezetet* a szerző a tej ismertetésével kezdi.

„A tejet — írja — minden időben univerzálisan használták, élelmiszerként és gyógyszerként egyaránt. Ovidius is mondja: «Lacte mero veteres usi memorantur, et herbis sponte sua si quas terra ferebat». (A tiszta tej és füvek használatát a régiek is említik, mint olyan termékeket, melyeket a Föld önként ad nekünk.)¹⁶

A továbbiakban a természet három világa által szolgáltatott gyógyszereket tárgyalja

¹³ Györy T.: *Van Swieten emlékezete*, i. m. 6.

¹⁴ H. I. Nepom. Crantz: *Materiae medicae et chirurgicae iuxta systema naturae digesta*. Wien, 1765. (Bevezető)

¹⁵ Crantz i. m. I. 91.

meghatározott csoportosításban. Könyvének harmadik kötete a mérgekkel, mérgezősekkel és azok ellenszereivel foglalkozik. Az ezt követő rész: *materiae chirurgiae*, tehát a sebészetben használt anyagokat külön is tárgyalja.

Az egyes fejezetek felépítése általában azonos elveket követ. Először meghatározza a készítménycsoport lényegét. Így az *Anodyna et narcotica* fejezetet példának véve, ezt következő módon vezeti be.

Azokat a gyógyszereket, melyek a fájdalmat egészben vagy részben enyhítik, a fájdalom okának megváltoztatásával vagy megszüntetésével, fájdalomcsillapítóknak hívjuk; ezeket különböző anyagokból nyerhetjük. Azokat a szereket, amelyek csak a lélekre hatnak és az illető személyt mintegy érzéketlenné teszik, narcoticumoknak (érzéstelenítőknak), nagyobb mennyiségben adva bódítóknak (*stupefacientiáknak*) nevezik.

Ezt követi az *indicatio*: a fejezetben tárgyalt gyógyszereket mikor alkalmazzuk. Így:

1. fájdalom esetén,
2. túlságos éberségnél, mely túlságos szellemi tevékenységtől ered,
3. túlzott kiválasztásnál (vizelet, izzadság stb.),
4. görcsök esetén.

Ezután felsorolja a csoportba tartozó készítményeket: *Leniora*, *Fortia*, *Fortissima* taglalásban. Ennél a fejezetnél például külön kiemeli a nagy ópiumtartalmú keveréket, mint a *Diascordium*, *Mithridatium*, *Philonium*, *Theriaca* stb.¹⁶

Egyes hatástani csoportoknál, így *Sudorifera*, *Diuretica*, *Emmangoga*, *Emetica*, *Purgantia* stb. készítmények végén közli az ellenhatás elérésére szolgáló lehetőségeket is. Így: *Purgantionem inhibentia* (hasmenést szüntető) vagy az *Emetica* fejezet végén: *Vomitum sedantia* (hányáscsillapítók), illetve például: *Sudorem inhibentia* (izzadásgátlók).

*Az egyes gyógyszerek leírása is nagyjából azonos felépítést mutat. Először a szer latin neve, az osztály, rend megnevezése, az anyag német, francia, angol neve található. Ezután az ismertetett gyógyszer leírása, mely része kerül felhasználásra, honnan, hogyan nyerik stb. Utána általában *Usus medicus címszó* alatt taglalja, hogy az orvosi gyakorlatban milyen szerepe van, hogyan, mire hat. A leírások többsége *Praeparata* címszó alatt fejeződik be. Itt ír az előállítási formákról, tehát az anyag főzet, extraktum, pilula stb. formában kerül felhasználásra és az esetek nagyrésztében itt utal a felhasználandó dózisokra is.*

Ezek a leírások mai szemmel nézve természetesen sokszor furcsák, érthetetlenek. Az egyes gyógyszerekkel kapcsolatos tudnivalók olykor fantasztikusak, sok szer közülük ma már nem kerül felhasználásra, soknak pedig egészen más felhasználási területe van. A sok leírásból egy-két példát kiragadunk.

A *Tilia officinalis*, *Achillea millefoliumot* például az *Anodyna et narcotica* fejezetbe, annak *Leniora* gyógyszerei közé sorolja, hatásukról a következőket mondja: a *Tilia* illatos virágai fájdalomcsillapítók, enyhe bódítók. Krónikus epilepszia esetén Hoffmann forrázat formájában sikerrel alkalmazta. Szintén Hoffmann szerint a kéreg belső részéből eszközölt kivonat mucilago formájában podagránál, égéseknél, ízületi fájdalmaknál hatásosnak bizonyult. A kéregből borral készült főzet Schroeder szerint a leromlott testi állapotot teljesen helyreállítja. *Praeparata*: desztillált vízzel készült

¹⁶ Crantz i. m. II. 232.

kivonatát görcsoldóként és epilepszia esetén gyerekeknek adják. Az *Achillea* virágai-ból kivont zafír színű olaj nyugtató és görcsoldó. A virágból előállított forrázat hasznos görcsöknél, szülés utáni fájdalmaknál, szívtáji fájdalmaknál, kólikában. Hoffmann leírja, hogy nagy vérzéseknél, nagyobb véromléseknél, a belek görcsös összehúzódásánál jól bevált. Stahl publikálja jó hatását hypochondrikus szorongásoknál, Zimara pedig vesekőkólikák esetén. Többnyire 3—4 uncia adatik a gyógyító nedvből, ebben még félmarék virágból és egy marék herbából készült forrázatot teszünk.¹⁷

A ma már nem igen használatos *Plantago officinalis* például abban az időben látszólag fontos gyógyszerként szerepelt, melyről Crantz a *II. könyv Adstringentia fejezetében* a következőket írja. *Usus medicus*: az enyhe adstringensek közé soroljuk. A növényből készült főzet, mint vérzéscsillító dicséretes. Gyökeréből készült forrázatot fehérfolyás esetén alkalmazták. Boyle beszámolója alapján a növény összezúzott gyökeréből frissen kisajtoltt sűrítmény (succus) véres köpet esetén hasznosnak bizonyult; két tuberkulózisos nő 8 napon át minden reggel bevett egy kanállal a növény frissen kiperéselt nedvéből, ezután egy hónapon keresztül két kanállal, majd elixír formájában egyszer vagy kétszer naponta és erőre kaptak. (Ephem. N. C. Vol. IV.) Külsőleg is felhasználást nyer elhanyagolt, nedvező sebeknél. Az összezúzott növény nedve gyógyítja a darázscsípést is. *Praeparata*: híg, vizes kivonata, azaz az Aqua plantaginis hatástalan, ellenben a sűrítmény: succus, extractum hatásos; a dosis 1 scrupulustól 1/2—1 drachmáig terjed. A virágzó növény préselése által nyert succus a jobb minőségű.¹⁸

Az *Alument* sokkal tágabb körben alkalmazták a gyógyászatban, mint ma, belsőlegesen és külsőlegesen egyaránt: Orvosi felhasználása nem megvetendő — írja Crantz a *II. kötet 51—53. oldalán*. Nedvező, nagy felületek összehúzására használják. Kezdődő szemgyulladásnál tojásfehérjével erősen összekeverve, majd rózsavizet hozzáadva, igen dicsérik. Összehúzó tulajdonságánál fogva erősen váladékos fekélyek esetén hatásos, valamint vérzéscsillapítóként is alkalmazzák. Fogínysorvadásnál, mint öblítő eredményes. Belsőlegesen használat esetén 2 uncia *Alument* elkevernek 1 uncia legfinomabb *Sanguis draconissal* (Sárkányvér). Ehhez adagolnak 1 scrupulus *Aqua cardui benedicti*t. Ezt a készítményt Mynsicht minden véromlésnél, elsősorban nőknél sikeresen alkalmazta.

Helvetius — szintén eredményesen — hasonló esetekben Sárkányvérrel kevert *Alument* pilula formájában adagolt. Thomson pedig porrá törve a legnagyobb vérzéseknél 1/2 drachmát adott sikerrel minden órában, sőt fehérfolyás esetén is hatásosnak találta. Az *Alumen ustum*, melyet tűzön történő besűrítéssel nyernek, igen hasznos a sebészetben, mivel maró hatásánál fogva a vadhúst eltávolítja.¹⁹

Crantz könyvének III. kötete méregtan, melyet az Antidota generalia című fejezet vezet be. Itt határozza meg többek között a mérleg fogalmát is. Azokat a szereket — mondja —, melyeket általában mérgek, mérgezések ellen adunk, Antidotumoknak nevezzük. Azokat, melyek a vadállatok harapásai ellen hasznosak, Alexiteriáknak és Theriacáknak is nevezzük, azokat pedig, amelyek távoltartják, elűzik a mérgeket, Alexipharmaca névvel illetjük.

Mérgeknek nevezzük azokat az anyagokat, melyek az állati testbe véve, azt következetesen roncsolják vagy legalábbis abban vesztes hatásokat produkálnak. Mivel a

¹⁷ Crantz i. m. 232—236.

¹⁸ Crantz i. m. II. 28.

¹⁹ Crantz i. m. II. 51—53.

mérgezés fajtája nem mindig ismerhető fel rögtön, így helyes nyomban (*primo loco*) cselekedni. Azok az ellenszerek, melyek nem specifikusak, mindent orvosolhatnak, általánosak; mind a természet által adottak. Ilyenek: az ecet, víz, méz, oxymel, növény- és állati olajok és zsírok, az Opium, mely nevét *opes* (segítség) szóból nyerte.²⁰

Ezután tárgyalja az egyes mérgeket különböző csoportosításban, így: erős mérgek, bódító mérgek, mérgező ásványi savak, lúgok, drasztikus mérgek, mechanikus mérgek, állati mérgek stb. Kiemelve például a mechanikus mérgeket, azt írja: azokat az anyagokat, melyek éles felületükkel a bőrön sérülést okoznak (megszakítják a bőr continuitását) és részeit roncsolják, mechanikus mérgeknek nevezzük. Ilyenek: *Adamas officinalis* (Diamant), *Crystallus montana* (Bergkrystal), *Vitrum officinalis* (Glas).²¹

Összefoglalóan a *Materia medica* hazai egyetemi tanításának első időszakáról megállapíthatjuk, hogy *Prandt professzor*, a *Materia medica* első tanára *Boerhaave*, *Van Swieten* kommentarjai és főleg *Crantz* könyvei alapján tanított. A gyógyszerteran oktatását az egészséges, valamint a beteg embernek szolgáló tápanyagok és ételek ismeretével vezette be. Ezután a természet három világa (növény-, állat- és ásványvilág) által szolgáltatott gyógyszereket, indikációjukat és adagolásukat, nemkülönbön felismerésük módját ismertette. Előadta a méregtant, éspedig a mérgeknek nemcsak a szervezetet pusztító, hanem azoknak bölcs alkalmazása esetén a szervezet javára fordítható hatását is, valamint az ellenmérgeket. Az előadásokat *Prandt professzor* intellemmel végezte, melyben felhívta az orvos- és gyógyszerésztanítványok figyelmét a rendelvényekkel kapcsolatos körültekintő és pontos munkára, óva intette őket, a tévedésektől. Ez azt mutatja, hogy *Prandt* oktatói munkájában fontosnak tartotta a gyógyszeres therápia szabályainak a gyakorlatban való pontos betartását és egyben állandóan szem előtt tartotta a gyógyszerek alkalmazásának veszélyességét is.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Unter den Lehrfächern an der medizinischen Fakultät der Universität zu Tirmau figurierte vom Anfang an die *Materia Medica*. Deren erster Professor, Ádám Ignác *Prandt* hielt seine Vorlesungen aufgrund der Kommentare von *Boerhaave* und *Van Swieten*, hauptsächlich aber der Bücher von *Crantz*. Als Einführung zum Unterricht der Pharmazie legte *Prandt* die Nahrungsmittel für Gesunde und Kranke dar. Danach beschrieb er die Medikamente aus den drei Reichen der Natur (Pflanzen-, Tier- und Mineralreich), des weiteren deren Indikationen, Dosierungen und Identifizierungsweisen. Er hat auch über Toxikologie vorgelesen, und besprach die Wirkung der Gifte in doppelter Hinsicht: wie sie den Organismus zerstören, oder — bei einer weisen Anwendung — ihm Nutz bringen können. Auch die Gegengifte wurden behandelt. Schließlich fügte Prof. *Prandt* seinen Vorlesungen jeweils eine Mahnung hinzu, in der er die Medizin- und Pharmaziestudenten auf eine umsichtige und genaue Arbeit um Rezepte aufmerksam machte, und ihnen auf die Seele band, die Fehlgriffe zu vermeiden. Daraus ist ersichtlich, wie wichtig *Prandt* in seiner Unterrichtstätigkeit das genaue Behalten der Vorschriften der Arzneimitteltherapie in der Praxis hielt, und zugleich die Gefährlichkeit der Anwendung von Medikamenten stets beachtete.

M. BÁNÓ FLEISCHMANN, Pharmacist

K. ZALAI, Dr. pharm., C. Sc.

Assistant Professor,

Leader of the University Dispensary of Budapest
H—1092 Budapest, Hőgyes E. u. 7/9. Hungary

²⁰ *Crantz* i. m. III. 2—3.

²¹ *Crantz* i. m. III. 105.

A TISZALÖKI RÉGI „SZARVAS” PATIKA ALAPÍTÁSA (1847)

IFJ. MENNER ÖDÖN

1847-ben, abban az időben, amikor a környéken csupán Nyíregyházán (Arany Sas, 1648; Magyar Korona, 1834), Tokajban (Megváltó, 1700) és Hajdúnánáson (Magyar Korona, 1832) volt gyógyszerész, Tiszalökön is patika nyílt.¹ Helyének megválasztása gondos körültekintésre vall. A tiszalöki gyógyszerész körzetébe tartozik keleti irányban 6 km-re Tiszaeszlár, dél felé 8,5 km-re Tiszabüd és a vele összeépült Búdszentmihály (ma Tiszavasvári), nyugat felé 11 km-re Tiszadada és Tiszadob, valamint északi irányban a Tisza tulsó partján levő Tiszatardos községek.

A gyógyszerész felállítását kemény csatározás előzte meg. A vármegye 1846. augusztus 24-i közgyűlésén Rosnek Károly gyógyszerész kérelmére végzést hoztak a Tiszalökön felállítandó gyógyszerész ügyében. *„Tisza Lökön felállítandó szándékozó új gyógyszerész szükséges, eziránti vizsgálat részére Szikszai György táblabíró, Mikecz Ferenc fő hejijárás bíró és Eskuty Posan János fő orvos és Uray János kirendeltetnek.”*²

A vizsgálat megtörtént-e és milyen eredménnyel zárult, arról nem állnak rendelkezésünkre adatok. Két hónap elteltével, november 30-án újabb kérelmet vettek jegyzőkönyvbe. Valkó Sámuel *„hites gyógyszerész gyógyszerészeti jog megengedésén esedezik, annyival is inkább, mivel a nemes vármegye előtt mutatott Tiszalök mezővárosa vidékén lakó 24 116 ember egészsége azt méltán követeli, egyszersmint tapasztalásairól szóló bizonyítványát előmutatta.”*³

A közgyűlés végzeként megállapította a gyógyszerész felállításának szükségességét, elrendelve a rendszabályoknak megfelelő felülvizsgálatot és az erről készült jegyzőkönyvnek a meggyűlés elé történő terjesztését.

A budai helytartótanácsot az 1847. március 8-án megtartott megyei közgyűlés értesítette, hogy a kirendelt küldöttség meggyőződve a Tiszalök községben felállítandó gyógyszerész szükségességéről, *„...az annak elnyerésében folyamodott több gyógyszerészek közül ottan egy gyógyszerész felállítására Valkó Sámuelnek olyképpen adtunk engedelmet, hogy kinyitása előtt egészségre ügyelő küldöttségünk alkalmi megvizsgálás alá terjessze...”*. A gyógyszerész felállítását tehát már csak utólag hozták a helytartótanács tudomására *„...főfelügyelése gyakorlása végett...”*⁴

1847. április 13-án válaszolt a helytartótanács... *„Címzett uraságtok figyelmeztet-*

¹ Karlovsky Geyza—Koritsánszky Ottó: *Gyógyszerészek zsebnaptára 1925*. Bp. 1925. 381—440. (Magyarország nyilvános gyógyszerészei)

² Nyíregyházi Állami Levéltár (a továbbiakban: NÁL) IV. A. 1. Acta Politica, Szabolcs megye nemesi közgyűlés iratai, 1846, 50. j., 46. cs., 1707. sz.

³ NÁL uo. 1846. november 30. 2153. sz.

⁴ NÁL uo. 1847. március 8. 51. j., 47. cs., 42. sz. (21 db)

nek, hogy az 1827. évi december 24. 32 747. sz. alatt kelt és ország szerte köröztetett szabályrendeletnél fogva, a gyógyszerárak felállítására csupán ezen csak királyi helytartótanács előleges engedelmével eszközölhető..., ezennel meghagyatik, hogy felüggesztvén általuk önkénytelen megengedett gyógyszerárak felnyitását..., a vonatkozó iratokat minnél előbb ide felterjeszteni sziveskedjenek...⁵

A reformkor lázában égő vármegye felháborodással fogadta megyei önkormányzatának megsértését. A közgyűlés a válasz megérkezése után jegyzőkönyvbe foglalta, hogy „e megye nemesi ragaszkodván azon jussukhoz, mely szerint bárhol szükségeltessék a Nagyméltóságú Helytartó Tanács jóváhagyásának bevárása nélkül, patika nyitására engedelmet adnak...⁶

Az ülés határozatát megküldték Budára. Közölték a helytartótanáccsal, hogy a gyógyszerár felállításának szükségességét megvizsgálták. „...Állandó gyakorlatában vagyunk annak — folytatták —, hogy gyógyszeráraknak nyitása az hol szükségesnek látjuk, felsőbb jóváhagyás nélkül engedelmet adhasunk... A Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak eddig csak azon jogát ismerjük, hogy a gyógyszerárakra... legfőbb felügyelést gyakorolhassa... az iratok felterjesztésének csak a szükség kívánatára teszünk eleget. 1847. június 14.”⁷

A megyének ez a magatartása és feliratának stílusa nyílt lázadás volt a helytartótanács ellen. A válasz nem is késett. A Szent Mihály havának 28-ra összehívott helytartói ülés a következő levelet küldte Budáról Nagykállóba a megyei közgyűlésnek. „...Tiszalőkön és Bogdányban felállítandó gyógyszerárak ügyében... címzett Uraságtoknak válaszoltatik: hogy... azon balnézeteik, melyeknél fogva az újonnan felállítandó gyógyszerárak irányában magoknak jogot követelnek — mint legfelsőbb, de innen és ismételten rendeletekbe ütközők és rendőrségi tekintetben lázadóknak tekintendők — soha és semmiképp helyeslést nem nyerhet...”.

Az erélyes hangnem azonban csak a tekintély óvását célozta. A gyógyszerár alapításának szükségességét mégiscsak jobban ismerték a helyi hatóság, mint a fővárosban működő hivatalnokok, akiket ráadásul olykor Ausztriából rendelték Budára.

„...A jelen két esetben — írta a helytartótanács — egyedül a megye tekintélyének fenntartása szempontjából ezen önkénytelen felállított s fentebb nevezett két gyógyszerárnak megmaradása ezen Királyi Helytartótanács részéről nem elleneztetik...⁸

Győzött tehát a nemesi közgyűlés, és Valkó Sámuel gyógyszerész 1847-ben megnyithatta gyógyszerárát Tiszalőkön a Lukács Jánostól vásárolt földszintes sarokházban.

A levert szabadságharc után átszervezték az ország közigazgatását. Magyarországot öt kerületre osztották, Szabolcs vármegye a nagyvárad kerületéhez tartozott.⁹ Az 1857-ben Nagyváradon kelt és gróf Zichy Herman helytartósági elnök által aláírt okirat tanúsága szerint a gyógyszerár „Gyökerezett» és eladhatóvá nyilvánított».¹⁰

A gyök-reáljogú gyógyszerár Valkó Sámuel tulajdonából leánya, özv. Szerecsen Sámuelné kezébe került. 1881-ben Matosz Endre gyógyszerész vette meg¹¹, de viszony-

⁵ NÁL uo. 1847. április 13. 51. j., 47. cs., 1099. sz. (768 db)

⁶ NÁL uo. 1847. június 13.

⁷ NÁL uo. 1847. április 14.

⁸ NÁL uo. 1847. szeptember 28. 48. cs., 749. sz. (147 db)

⁹ Borovszky Samu: Szabolcs vármegye. Bp. é.n. (Magyarország vármegyéi és városai)

¹⁰ 3404/1860. június 15. sz. hajdúdorogi közjegyzői okirat. (A Rab család irataiban)

¹¹ 57/1881 sz. közjegyzői hiteles kiadvány. (A Rab család irataiban)

lag rövid idő múltán, 1884. január 31-én eladta.¹² A vételárat nem tudta teljes egészében kifizetni, ezért 3700 forint jelzálogkölcst vett fel. A gyógyszertár visszakerült Valkó Zsuzsanna, özv. Szerecsen Sámuelné tulajdonába. 1888. február 16-án *Rab József* gyógyszerész vásárolta meg¹³ és egészen az államosításig családjában öröklődött, előbb fiára, majd unokájára.

Kevésbé ismert tény, hogy *Kabay János* is szerepet játszott a tiszalöki gyógyszertár történetében, itt kezdte gyógyszerési pályáját. Mint szüleinek legfiatalabb gyermekét, gimnáziumi tanulmányainak befejeztével édesapja a Desseffy grófok tiszalök-hajnalosi birtokára adta mezőgazdasági gyakornoknak. Ottani munkája során kezdtek érlelődni benne a nyers mák termesztésével, hatóanyagának kitermelésével kapcsolatos gondolatok. Felkeltett érdeklődését az is, hogy az egyszerű falusi emberek hasfájós gyermekeiknek mákszalmából készítettek főzetet.

Egyéniségét és tudásszomját beosztása és munkaköre nem elégítette ki. Gyakornoknak jelentkezett a tiszalöki gyógyszertárba. Korábban a mezőgazdaságban, majd a gyógyszertárban gyakorlati és elméleti tapasztalatainak eredményeként, szintéziseként született meg benne a magyar alkaloida-kitermelés gondolata. Gyakorlati kivitelezésére, kutatásainak megkezdésére már Hajdúnánáson került sor, Péter nevű bátyjának „Reményhez” címzett gyógyszertárában.

Zusammenfassung

Der Eröffnung der ersten Apotheke in Tiszalök (Komitat Szabolcs, Ungarn) „Zum Hirschen” im Jahre 1847 ging ein Streit zwischen dem Statthalterrat und der Komitatsbehörde voran. Der Erstgenannte beharrte darauf, daß die Eröffnungsgenehmigungen für Apotheken auf dem ganzen Gebiete des Landes von ihm erteilt werden, während das Komitat nur ein Aufsichtstrecht der Statthaltereier anerkannt hat. Schließlich erwies sich das Komitat als starker, der Statthalterrat mußte zur Kenntnis nehmen, erst nach der Erteilung der Eröffnungsgenehmigung verständigt werden zu sein. Samuel *Valko* war der erste Inhaber der Apotheke, die später von seiner Tochter beerbt wurde, ab 1888 aber — bis zur Verstaatlichung nach dem zweiten Weltkrieg — dem Apotheker *József Rab* und seinen Nachkommen gehörte. Als eine interessante Episode kann noch bemerkt werden, daß *János Kabay*, der die Herstellung der Alkaloide in Ungarn zustandegebracht hat, seine Laufbahn als Praktikant in dieser Apotheke begonnen hatte.

Ö. MENNER, jun.,

Pharmacist

H—4800 Vásárosnamény, Hungary

¹² 649/1884. február 16. Nyiregyházi törvényszéki telekkönyvi osztály végzése. (A Rab család irataiban)

¹³ 1888. február 16. 114. sz. telekkönyvi C. 13. sz. Tiszalöki Királyi Járásbírószági Hivatal rendelkezése. (A Rab család irataiban)

A FORMULAE NORMALES ELŐDEIRŐL

RÁDÓCZY GYULA

A manapság szinte „kis gyógyszerkönyv”-ként használatos Formulae Normales első kiadása közel négy évtizeddel ezelőtt — 1940. február 14-én — lépett életbe. Ez azonban nem a kezdete, hanem a folytatása volt egy olyan folyamatnak, amely akkor már közel egy évszázados múltra tekintett vissza. Gyökerei a szabadságharc szellemi törekvéseiben eredtek, a beteljesülés azonban már mintegy háromnegyed évvel a szabadságharc elbukása után következett be, az 1850. június 17-én kibocsátott első Norma pauperummal.

Mint ismeretes az orvosi vényeknek négy klasszikus típusa különböztethető meg:

1. a Formulae officinales,
2. a Formulae magistrales,
3. a Formulae nosocomiales,
4. a Formulae normales (Norma pauperum)

Az első három — jelen esetben — a mi szempontunkból érdektelen, azonban a Norma pauperum, azaz a szegény betegek, ill. a közgyógyoszerellátás számára *normaliter* rendelhető vényminták voltak azok, amelyekből a 189. 549/1939. BM sz. rendelet alapján az első Formulae normales megszületett.

Feltétlenül le kell szegeznünk, bármiféle esetleges tévedések elkerülése végett, hogy a Formulae normales elődeit a Norma pauperumok képezték, tehát sem a Formulae nosocomiales (az egyes kórházak, klinikák stb. vénygyűjteményei), sem pedig a különböző magánszemélyek vagy intézetek által megjelentetett vénygyűjtemények nem tartoztak ide! *A közgyógyoszerellátás terhére normaliter rendelhető gyógyszerek vénygyűjteményeit minden esetben miniszteri rendeletekkel tették hivatalossá ugyanúgy, mint a gyógyszerkönyveket vagy később a Formulae Normaleseket.*

Az első Formulae normales megjelenése előtt hat ízben adtak ki ilyen normaliter rendelhető vényminta gyűjteményt, amelyeket rendszerint a hivatalos korabeli taxák végére, mintegy függelékként bekötvé találunk. Az 1935. január 1-től hivatalos, utolsó ilyen vénygyűjteménynek lett a jogutódja az 1940. február 14-től életbeléptetett első Formulae normales, amely 17 vényelőirat kivételével teljes egészében átvette az utolsó Norma pauperum vényelőiratait.

Tekintsük most végig részleteiben is ezt a hat Norma pauperumot, valamint az ezeket bevezető miniszteri rendeleteket és „rendelvényezési utasítások”-at:

Az első Norma pauperumot hivatalossá tevő 8.973/1850. BM sz. körrendelet az államkincstár vagy közfelügyelet alatt álló alapítvány terhére rendelhető gyógyszerekről intézkedik. A rendelet az orvosok, seborvosok és gyógyszerészek számára adtasításokat. Érdekes, hogy nem az érvényben levő gyógyszerkönyv (Pharmacopoea

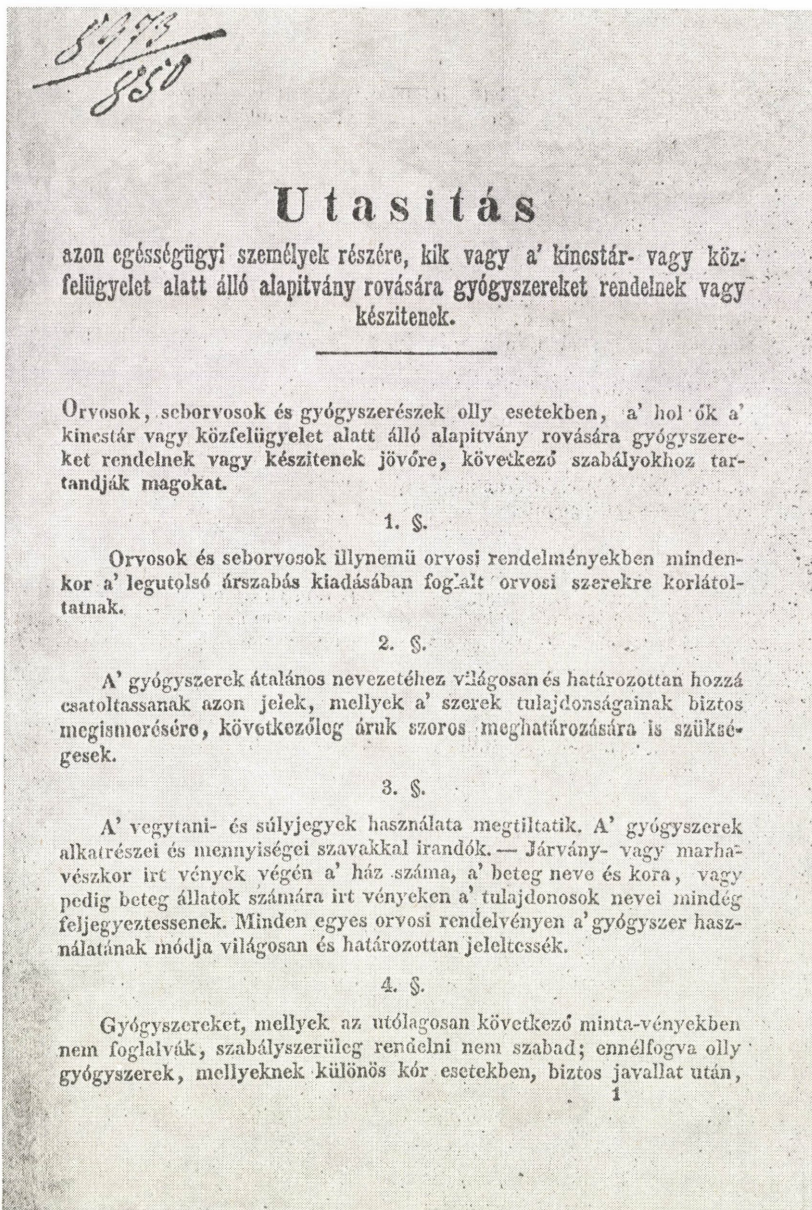
I. táblázat

Az egyes Norma pauperumok adatai

Sorsz.	Rendelet száma	Érvényességi ideje	Vények száma
1.	8.973/1850. BM	1850. július 1.—1872. december 31.	49 + 32 = 81 db
2.	21.628/1872. BM	1873. január 1.—1893. március 31.	63 db
3.	16.971/1893. BM	1893. április 1.—1898. december 31.	60 db
4.	99.000/1898. BM	1899. január 1.—1931. október 31.	81 db
5.	400/1932. NMM	1931. november 1.—1934. december 31.	93 db
6.	260.500/1934. BM	1935. január 1.—1940. február 13.	102 db

Austriaca IV.), hanem az ehhez tartozó taxa (Buda 1843.) hivatalos szereit teszi kötelező érvényűvé. A rendelet értelmében a vénymintáktól eltérő anyagok normaliter nem rendelhetők, csak a magisztrális vényírás szabályai szerint. Megtiltja mind az anyagok, mind a súlyegységek jelekkel történő írását. Járvány vagy marhavész esetén a közgyógyyszerellátás terhére az állatgyógyászat számára is elfogad vényeket. (Fo-No-Vet csírája!) A legszigorúbban figyelmeztet a takarékosagra, ami nemcsak a drága gyógyszerek rendelésének kerülésére vagy a rendelt legszükségesebb mennyiségre vonatkozik, de az azonos hatású szerek együttes rendelésének szükségtelenségére, sőt a gyógyszerész munkadíjra is kiterjedt a figyelme. (Folyadékokból pl. felnőtteknek rendszerint 8 unciányit — 280 g-ot — gyermekeknek ennek csupán a felét példázzák a vényminták. Porokból rendszerint 6-ot, de legfeljebb 18-at enged.) Tiltja a poroknál a „dentur” rendelési formát, csak a „divide” módot fogadja el. Egyszerű forrázatot, főzetet, borogatást, csőrét, tapasz felkenését nem a gyógyszerertárban, hanem a beteg lakásán, az orvossal készített. Kórházakban, fegyintézetekben több személy azonos gyógyszerrel történő orvoslása esetén, azt egy nagyobb mennyiségben egyszerre készített el, és abból adagoltatja a betegeknek. A háztartásban fellelhető anyagokat (ecet, olaj, konyhasó, lenmagliszt stb.) nem engedi a gyógyszerertárból rendelni. Ha mégis feltétlenül szükségesnek látja az orvos a lenmagliszt rendelését, Lini farina helyett csak Lini placenta farina rendelését engedélyezi. A kristályos anyagok porítását csak a legszükségesebb esetekben teszi lehetővé, ellenben a „venalis” minőségű anyag rendelését csak akkor teszi kötelezővé, ha az az egészségre nem káros. Tiltja az Aqua aromatica rendelését, és szirupot csak gyermekrendelésben enged, 1 dosishoz maximum 6 drachmányit (26,25 g), cukrot csak porokban, 6 porra maximum 1 drachmányit (4,38 g). Folyékony gyógyszerek esetében csupán zöld üveg felhasználását teszi lehetővé.

A vényen szerepelni kellett a beteg nevének, a diagnózisnak és az érdekelt közpénztár nevének, valamint a helyi hatóság és a helybéli pap záradékának, amelyben a beteg szegénységét igazolták. Az orvos neve mellett kellett szerepelni a közgyógyítással való megbízatása számának és keltének. Járvány esetén fel kellett tüntetni, hogy a vényírás napján hány beteg szenvedett az illető járványos betegségben, valamint a gyógyszer pontos használati utasítását is. A gyógyszer kiszolgáltatása előtt a vényt még a helyi hatósággal signáltatni kellett, amikor a vényen feltüntetett járványos betegségben szenvedők számát is ellenőrizték. Minden esetben fekete tintával kellett felírni a pontos taxát, az elkészítő gyógyszerertár címét és a gyógyszerész nevét a receptre. A közgyógyyszerellátás terhére írt vények nem voltak ismételtetők, minden esetben

1. ábra Az első Norma Pauperum 1850

Szabály-vények

olgy egészségügyi egyének részére, kik a' kőncstár vagy köz felügyelet alatt lévő alapítvány rovasára beteg gyermekek számára rendelnek gyógyszereket, mellyeknél főleg az általános utasítás 30. és 31. §§. alatt érintett szabályokra ügyelni tartoznak.

Decoctum althaeae.

(Decoctum emolliens.)

Rp. Radicis althaeae drachmam unam
coque cum sufficiente quantitate aquae
per ¼ horae.
Colatura unciarum quatuor
Detur usui.

Decoctum althaeae mannatum.

Rp. Radicis althaeae drachmam unam
coque cum sufficiente quantitate aquae
per ¼ horae, adde.
Mannae calabrinae unciam semis
Colatura unciarum quatuor
Detur usui.

Decoctum chinae.

Rp. Corticis chinae regiae ruditer tusae drachmas duas
coque cum sufficiente quantitate aquae per horam.
Colatura fortiter expressa unciarum quatuor
Detur usui.

Decoctum dulcamarae.

Rp. Stipitum dulcamarae drachmam semis
coque cum sufficiente quantitate aquae per ¼ horae.
Colatura unciarum quatuor
Detur usui.

Decoctum graminis.

Rp. Radicis graminis drachmas tres
coque cum sufficiente quantitate aquae per ½ horae.
Colatura fortiter expressa unciarum quatuor
Detur usui.

Decoctum hippocastani.

Rp. Corticis hippocastani ruditer tusa drachmas tres
coque cum sufficiente quantitate aquae per ½ horae
Colatura expressa unciarum quatuor
Detur usui.

Ita paratur: Decoctum corticis quercus.

2. ábra Az első Norma Pauperum gyermekgyógyászati vénnyűjteményének első lapja 1850

új vényt kellett kiállítani. A 15 éven aluli betegek esetében az életkor feltüntetése is követelmény volt. A vény beérkezésének és a gyógyszer kiszolgáltatásának időpontját is rögzíteni kellett a recepten. A számlázásra összeállított vényeket a gyógyszerésznek sorszámmal kellett ellátnia. Mindezek után a közpénztár a taxa végösszegének 2/3 részét térítette meg a gyógyszerértárnak.

A rendelet betartását a megyei főorvos ellenőrizte meghatározott időközökben, piros tintával megjelölve a vényen a kifogásait. Járvány esetén a vényeken feltüntetett járványos betegségben szenvedők számaikat összevetette az orvosi jelentésekben szereplő számadatokkal. Ha a drága gyógyszer használatának indokoltságát nem tudta igazolni az orvos, abban az esetben a vény árát vele térítették meg. A megyei főorvos az át-nézett vényeket „a linea medicat illetoen hiányos” vagy „a linea medicat illetoen nem hiányos” megjegyzéssel és aláírásával látta el.

Az első Norma pauperum 81 db szabvány vénye két csoportra oszlott: 49 db felnőtt- és 32 db gyermekgyógyászati vényre. Ez utóbbiakat csak 15 év alatti betegek számára rendelhették. Ezek rendszerint megegyeztek a felnőttek számára előírt vénymintákkal, csak az össz mennyiség volt felényi mint a felnőttek számára előírt szabványvényeken (13 db vénymintán), néhány esetben azonban kevesebb hatóanyagot tartalmaztak mint azok (14 db vénymintán). Csúpn 5 esetben írt elő a felnőtt rendeléstől teljesen eltérő összetételű vénymintát a gyermekgyógyászat számára.

Felnőttgyógyászati szabvány vények

Decoctum althae (seu Decoctum emolliens)	Infusum seminum phellandri aquatici
Decoctum chinae	Infusum valerianae
Decoctum dulcamarae	Infusum floridae herbae millefolii
Decoctum lichenis islandici	Infusum sennae cum sale amaro
Decoctum graminis	(seu Potio laxans fortior)
Decoctum hippocastani	Mixtura gummosa
Decoctum corticis quercus	Mixtura juniperina (seu Mixtura diuretica)
Decoctum ononidis	Mixtura nitrosa
Decoctum radiceis polygalae vulgaris	Mixtura oleosa
Decoctum salep	Mixtura sambucina (seu Mixtura diaphoretica)
Decoctum salicis	Potio cum sale amaro (seu Potio laxans)
Decoctum solvens	Potio cum tartaro emetico (seu Potio emetica)
Emulsio amygdalina	Pulvis aërophorus
Infusum amarum	Pulvis gummosus
Infusum angelicae	Pulvis ipecacuanhae cum tartaro emetico (seu Pulvis emeticus)
Infusum baccarum juniperi	Pulvis Plummeri
Infusum radiceis calami aromatici	Solutio salina (seu Mixtura salina)
Infusum florum arnicae	Species lignorum
Infusum caryophyllatae	Species pro cataplasmate emolliente
Infusum chamomillae	Species pro fomento aromatico
Infusum florum sambuci	
Infusum herbae menthae crispae	
Infusum radiceis arnicae	
Infusum radiceis liquiritiae	
Infusum polygalae senegae	

Species pro fomento emollente	Unguentum mercurii album
Species pro fomento sicco	Unguentum saturninum
Unguentum e pulvere carbonum	seu lithargyri

Gyermekgyógyászati szabvány vények

Decoctum altheae (seu Decoctum emolliens)	Infusum caryophyllatae
Decoctum altheae mannatum	Infusum chamomillae
Decoctum chinae	Infusum florum sambuci
Decoctum dulcamarae	Infusum herbae menthae crispae
Decoctum graminis	Infusum radicis calami aromatici
Decoctum hippocastani	Infusum radicis liquiritiae
Decoctum corticis quercus	Infusum radicis valerianae sylvestris
Decoctum lichenis islandici	Infusum seminum foeniculi
Decoctum ononidis	Linctus gummosus (seu Linctus demulcens)
Decoctum radicis polygalae vulgaris	Linctus anodynus
Decoctum salep	Mixtura gummosa
Decoctum solvens	Mixtura juniperina (seu Mixtura diuretica)
Emulsio amygdalina	Mixtura nitrosa
Hydromel infantum	Mixtura oleosa
Infusum angelicae	Mixtura sambucina (seu Mixtura diaphoretica)
Infusum baccarum juniperi contusa- rum	Pulvis gummosus

Mint láthatuk a gyógyszerformák közül az Infusumok 26, a Decoctumok 24, a Mixturák 10, a Pulvisok és Speciések 5—5, az Unguentumok 3, az Emulsiók, Linctusok és Potiok 2—2, és végül a Hydromel és Solutio 1—1 esetben fordult elő. Az Arnicae flos és az Arnicae radix Infusuma külön szerepel. Megtaláljuk a vényelőiratok között a Linctus gummosust, a Mixtura gummosat és a Pulvis gummosust is. A Sambucus és a Juniperus Infusumként is és Mixturaként is szerepel.

Hatástani szempontból a vényminták elég széles skálán mozognak. A Mucilaginosza 15, a Stomachica és Diuretica 9—9, az Expectorantia 6, az Adstringentia, Laxativa és Antihistaminica 5—5, a Carminativa 4, az Antipyretica, Diaphoretica és antilueticum 3—3, az Antiasthmatica, Cholagoga, Sedativa és Emetica 2—2, valamint a Cardiatica, Contratussica, Antiemetica, Rubefacientica, Desodorantia és Analgetica 1—1 vényvel van képviselve.

Az egészen meglepő újszerűsége miatt sem az orvosok sem pedig a gyógyszerészek nem vették komolyan a rendelet érvényét, hiszen sem külföldön, sem nálunk még hasonló intézkedések sem voltak korábban érvényben. Ilyen nagy horderejű szociális intézkedésre még nem volt példa az egészségügyben. Ezért betartását a 4.211/1867. BM sz. rendelettel szorgalmazni kellett.

A második *Norma pauperum* már — az 1872. március 15-én hatályba lépett — I. Magyar Gyógyszerkönyvvel összhangban készült. Bár még a régi súlyegységeket használta, de az értékeket zárójelben átszámolta a metrikus rendszer szerint. A rendelet most már nemcsak az orvosok és a gyógyszerészek számára volt kötelező érvényű, hanem az állatorvosok számára is. Már nemcsak járvány vagy marhavész esetén

fogad el a közgyógyszerellátás terhére állatgyógyászati vényt, hanem a szegénysorsúak állatai számára általánosan. A vényminták között megszűntek a külön gyermekgyógyászati vények, csupán az adagolással tétetett megkülönböztetést. Csak az I. Magyar Gyógyszerkönyvben és a hozzátartozó, 1872. évben kiadott taxában szereplő gyógyszerek használatát engedélyezi. Szigorúan ragaszkodott a rendelt mennyiségek betűvel történő kiírásához. Takarékosági okokból nem engedélyezte az Eleosaccharumok, a Castoreum, a Moschus és az Aetheroleumok használatát. Külsőleges használatra és füstölésre csak „venalis” minőségű szerek használatához járult hozzá. A gyermekgyógyászatban a Sirupok közül csupán a Syrup diacodii, a Syrup mannatus, a Syrup rhei és a Syrup simplex volt rendelhető. Ez utóbbi az egyetlen, amit ízjavítóként a felnőttek számára is engedélyezett, 16—24 g-os mennyiségben, de csak Decoctumokhoz, Infusumokhoz és Mixturákhoz. „Statim” vények esetében a szegénység hatósági igazolása elmaradhatott, utólagosan elegendő volt. A beteg szegénységét a papnak már nem kellett igazolnia.

Az új Norma pauperum az előzőből csupán 9 vénymintát vett át, és 54 új előirattal gazdagította azokat. A vényminták a következők voltak:

Aqua emetica	Mixtura cum Acido phosphorico
Aqua vegeto-mineralis Goulardi	Mixtura amara'
Aqua Kreosoti	Mixtura nitrata
Collyrium adstringens	Mixtura Salis ammoniaci
Collyrium adstringens luteum	Mucilago Camphorae
Collyrium cum Argento nitrico	Pasta Acidi sulfurici
Collyrium Atropini fortius	Pasta Viennensis
Collyrium Atropini mitius	Pilulae Corrosivi
Collyrium Beeri	Pilulae Aloes
Collyrium Conradi	Pilulae laxantes
Collyrium Sulfatis Cupri	Pulvis Chinini bisulfurici
Collutorium Natrii boracici	Pulvis Doweri
Decoctum Altheae	Pulvis emeticus
Decoctum Arnicae Florum	Pulvis ferratus
Decoctum Chinae	Pulvis Morphii hydrochlorici
Decoctum Lini	Pulvis Opii
Decoctum Ononidis spinosae	Pulvis pro Cataplasmate
Decoctum Salep	Pulvis pro Synapismo
Emplastrum adhaesivum borussicum	Solutio belgica vel Vleminx
Emplastrum solvens	Solutio Ferri sesquichlorati
Emulsio amygdalina	Solutio Kalii jodati
Emulsio oleosa	Solutio Sulfatis Chinini
Infusum Arnicae	Solutio Sulfatis Chinini pro
Infusum Valerianae	injectione subcutanea
Infusum Ipecacuanhae cum Acido phosphorico	Solutio Morphii hydrochlorici pro injectione subcutanea
Infusum Foliorum Sennae	Species Altheae
Linimentum ad ambustionem	Thea amara
Linimentum ammoniatum	Thea diaphoretica
Mixtura Acidi tartarici	Thea diuretica
Mixtura cum Acido sulfurico	Unguentum Acidi carbolici

Unguentum Hydrargyri
Unguentum ophthalmicum flavum

Unguentum Sabadillae
Unguentum ad scabiem

A gyógyszerformák közül elmaradt a Hydromel, a Linotus és a Potio. Megjelent azonban a Collyrium, az Unguentum ophthalmicum, a Collutorium, az Emplastrum, a Linimentum, a Mucilago, a Pasta, a Pilula és az Injectio. Ez utóbbinál figyelemre méltó, hogy a Gyógyszerkönyveink közül csak a 62 évvel később megjelenő IV. Magyar Gyógyszerkönyvben szerepel először injectio előírata! A Decoctumok száma 24-ről 6-ra, az Infusumoké 26-ről 4-re csökkent.

Hatástani szempontból a vényelőiratok a következőként oszlottak meg: Ophthalmicum 9, Mucilago 7, Antipyreticum 6, Stomachicum, Laxativum, Emeticum, Analgeticum, Dermatologicum 3—3, Diureticum, Expectorans, Cardiacum, Antiluteticum, Desinficiens, Antirheumaticum, Causticum, Anthelminticum 2—2, Adstringens, Diaphoreticum, Sedativum, Rubefacienticum, Antimycoticum, Antiphlogisticum, Anticholericum, Roborans, Haemostaticum, Vasodilatatoricum 1—1 vényelőirattal szerepelt.

A harmadik Norma pauperum tovább csökkentette a vényelőiratok számát. Az Országos Közegészségi Tanács által a II. Magyar Gyógyszerkönyvvel összhangban kidolgozott új vénygyűjtemény már a metrikus rendszerben jelölte a mennyiségeit. Itt jelent meg először a felsorolt vényelőiratoknak a taxált ára is a Forint-krajcár rendszerben kifejezve. (A Korona-illér rendszer csak 19 évvel később lépett érvénybe). Az új vénygyűjtemény az előzőből 52 vényelőiratot vett át és 8 újat vezetett be.

A rendelet felhívja a figyelmet, hogy azokban a helységekben ahol több orvos is működik, ott a törvényhatósági, községi és körorvosokon kívül csak az ezzel megbízott magánorvosok rendelhetnek a közalapok részére, s az illetékes szerveknek közölni kellett ezek neveit a gyógyszerterákkal. Más orvosok által a közgyógyyszerellátás terhére írt vényeket nem vették figyelembe. Ugyanigy nem térítették meg a gyógyszerteráknak a klinikák által írt vényeket, valamint a forgalomba hozott új gyógyszereket, ha azt az orvos a közalapok terhére írta fel a hatás kipróbálása céljából. A vények kellekei között a gyógyszerterár bélyegzőjének lenyomatát is megköveteli, és a vények elszámolásához számlamintát is közöl a rendelet. Érdekes, hogy a munkadíj megtakarítása miatt a pilula gyógyszerforma rendelésétől eltilt, de a vényminták között 3 pilula előíratot is közöl. A harmadik Norma pauperum vényelőiratai a következők voltak:

Aqua emetica
Aqua vegeto-mineralis Goulardi
Aqua Kreosoti
Collyrium adstringens luteum
Collyrium atropini fortius
Collyrium atropini mitius
Collutorium Natrii boracici
Decoctum Altheae
Decoctum arnicae Florum
Decoctum Chinae
Decoctum Ononidis
Decoctum Salep
Emplastrum adhaesivum
Emplastrum Jodoformii

Emplastrum salicylicum
Emulsio amygdalina
Emulsio oleosa
Infusum Arnicae
Infusum Digitalis
Infusum Valerianae
Infusum Ipecacuanhae cum
 acido phosphorico
Infusum Sennae
Linimentum ad combustionem
Linimentum acidi carbolici
Linimentum ammoniatum
Mixture acidi tartarici
Mixture cum acido sulfurico

Mixtura cum acido phosphorico	Solutio acidi borici
Mixtura amara	Solutio belgica (Vlemingx)
Mixtura bromata	Solutio kalii jodati
Mixtura nitrata	Solutio sulfatis Chinini
Mixtura salis ammoniaci	Solutio sulfatis Chinini pro injectione subcutanea
Mucilago camphorae	Solutio morphii hydrochlorici pro injectione subcutanea
Oleum antisepticum	Solutio Thymoli
Pilulae corrosivi	Species Altheae
Pilulae aloes	Thea amara
Pilulae laxantes	Thea diaphoretica
Pulvis chinini bisulfurici	Thea diuretica
Pulvis Doweri	Unguentum Hydrargyri
Pulvis emeticus	Unguentum opthalmicum flavum
Pulvis ferratus	Unguentum sabadillae
Pulvis morphii hydrochlorici	Unguentum ad scabiem
Pulvis Opii	
Pulvis pro cataplasmate	
Pulvis pro sinapismo	

A gyógyszerformákat tekintve a vénygyűjtemény nagyjából megegyezik az előzőnek a gyógyszerformáival, csupán a Collyriumok 8-ról 3-ra csökkenése, valamint a Pasta elmaradása és az Oleum megjelenése a szembetűnő.

A hatástani csoportok közül a Causticum és a Haemostaticum maradt el, egyébként nagyjából szintén megegyezik az előző vénygyűjtemény hatástani megoszlásával, csak a Desinficiensok számának növekedése és az Ophthalmicumok számának csökkenése figyelemre méltó.

A *negyedik Norma pauperum* megszüntette a közalapok terhére történő állatgyógyászati rendelést, a humán vonatkozásban pedig a rendelet kötelezte az orvost, hogy a diagnózist minden esetben latin nyelven írja a vényre. A vényelőiratok árait már a Korona-*fillér rendszerben* tüntették fel. A körendelet I. sz. mellékletében 147 db olyan gyógyszert soroltak fel, amelyek ugyan a hivatalos Gyógyszerkönyvben és Taxában szerepeltek, de a közgyógyszerellátás terhére önmagukban nem voltak rendelkezhetők, készítményeik azonban már a közalapok terhére is rendelkezhetők voltak. A rendelet hatálya már nemcsak a közalapokra, hanem a betegsegélyző pénztárakra is kiterjedt. A *Pilula gyógyszerformát* csupán az Argentum nitricum, a Hydrargyrum bichloratum corrosivum és a Kreosot esetében engedélyezte. Csak 15 éven alulgyermekeknek volt rendelkezhető a Chininum tannicum insipidum Rozsnyai és a Saccharum, ez utóbbiból 1 porra maximum 0,30 g. A korábbi rendelkezésektől eltérően, ha ugyanazt a gyógyszert több beteg is használta (pl. kórházban, fegyintézetben), minden betegnek külön vényen kellett a gyógyszerét rendelni és azt külön-külön elkészíteni.

A körendelet II. sz. melléklete tartalmazta a normaliter rendelhető vényeket. Az új vénymintagyűjtemény a korábban hivatalos előiratokból 39 db-ot vett át és 42 újat hozott. A normaliter rendelhető vények a következők voltak:

Aether sulfuricus pro injectione subcutanea	Aqua calcis pro infante
Aqua borica	Aqua carbolica fortior
	Aqua carbolica mitior

Aqua emetica	Pulvis pro cataplasmate
Aqua Goulardi	Pulvis chinini sulfurici
Aqua kreosoti	Pulvis Doveri
Aqua plumbica	Pulvis emeticus
Bacillus cupri sulfurici	Pulvis ferratus
Chloroformium camphoratum	Pulvis morphini hydrochlorici
Collyrium atropini	Pulvis opii
Collyrium adstringens luteum	Pulvis zinci aluminati
Decoctum altheae	Solutio argenti nitrici ophtalmica
Decoctum chinae	Solutio chinini sulfurici pro infante
Decoctum ononidis	Solutio cocaini
Decoctum salep	Solutio ergotini pro injectione subcutanea
Electuarium lenitivum pro infante	Solutio eserini
Emplastrum adhaesivum	Solutio kalii chlorici pro infante
Emplastrum diachyli compositum	Solutio kalii hypermanganici pro infante
Emulsio oleosa	Solutio kalii jodati
Extractum hydrastis canadensis	Solutio morphini hydrochlorici pro injectione subcutanea
Ferrum sesquichloratum solutum	Solutio (collutorium) natrii boracici pro infante
Hydromel infantum	Solutio pilocarpini
Infusum digitalis	Solutio hydrargyri bichlorati corrosivi ophtalmica
Infusum ipecacuanhae	Solutio sulfatis chinini
Infusum secalis cornuti	Species altheae
Infusum sennae	Syrupus ferri jodati pro infante
Jodoformium	Thea amara
Linimentum chloroformii	Thea dinretica
Linimentum ad combustiones	Thea sambuci
Linimentum ad perniones	Tinctura jodina
Mixtura cum acido phosphorico	Unguentum argenti nitrici
Mixtura amara	Unguentum Arlti
Mixtura bromata	Unguentum boricum
Mixtura salis ammoniaci	Unguentum frontale ophtalmicum
Mucilago camphorae	Unguentum hydrargyri
Oleum camphoratum pro injectione subcutanea	Unguentum ichthyoli ophtalmicum
Oleum jecoris aselli pro infante	Unguentum ophtalmicum flavum
Oleum ricini pro infante	Unguentum sabadillae
Pastilli hydrargyri bichlorati corrosivi	Unguentum sulfuratum (ad scabiem)
Pilulae laxantes	Unguentum zinci oxydati
Pulvis calomelanos ad inspersionem	

Mint láthatjuk ismét új gyógyszerformák jelentek meg a szabványvények sorában: a Bacillus, az Electuarium, az Extractum, a Pastilla és a Sirup. Ismét megjelent a Hydromel, azonban elmaradt a Mucilago. Jelentősen megemelkedett a Solutiók, Unguentumok, Oculogutták és Oculentumok, valamint az Oleumok száma.

Új hatástani csoportként jelent meg az Antirachiticum és az Analepticum, viszont elmaradt az Anticholericum mint felesleges szer. Feltűnő növekedésnek indultak a fertőtlenítő szerek, a szemészeti és a bőrgyógyászati, valamint a vérzéscsillapító készítmények. Ez utóbbiak közül különösen a méhvézésre ható szerek szaporodtak. A lázcillapító (malária ellenes) szerek száma csökkent.

Az ötödik *Norma pauperum*ot nem belügyminiszteri, hanem népjóléti és munkaügyi miniszteri rendelet hozta érvénybe. E rendelet vezette be egységes nyomtatványként a közületi vényúrlapot. A közgyógyszerellátás terhére rendelni jogosult orvosoknál kötelezővé tette az egységes bélyegző használatát, amelyen szerepel az illető helység neve és az orvos nyilvántartási száma. A rendelet szerint a közgyógyszerellátás terheit a községek és városok kötelesek voltak a költségvetéseikbe beállítani. E terhek fedezetül a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium általányt bocsátott a rendelkezésükre. A normaliter rendelhető vények árait már a Pengő-fillér rendszerben jelölte meg. Intézkedett a gyógyszertárakban, a közgyógyszerellátás terhére elkészített gyógyszerek mintavételezéséről is, valamint az orvos és a gyógyszerész a közgyógyszerellátás terhére rendelt vényekkel elkövetett összejátszásának gyanúja esetén a bűnvádi eljárás beindításáról.

A rendelet már a gyári készítmények (gyógyszerspecialitások) és a gyógyászati segédesszközöknek a közgyógyszerellátás terhére történő rendelésének lehetőségéről is intézkedett. Engedélyezte az orvos kezelésében levő, ún. „kézgyógyszertárak”-ból is a közgyógyszerellátás vényeinek kiszolgáltatását. Az ízjavítóknak a közalapok terhére történő rendelését csak 12 éves korig engedélyezte. A szabványvények között itt jelent meg először a magisztrális tablettá. A Solutiókat csak desztillált vízzel engedte elkészíteni. A Pilulák conspergálásához humán vonatkozásban Pulvis liquiritiae, állatgyógyászatban rozsliszt használatát engedélyezte. (Meg kell jegyezni, hogy a közgyógyszerellátás terhére rendelhető állatgyógyászattal nem foglalkozott a rendelet!) Kötelezővé tette még a gyógyszerári sigillumok használatát.

Az új vénymintagyűjtemény a IV. *Norma pauperum* vényelőiratai közül 38 db-ot vett át, új előíratként pedig 55 vénymintát vezetett be, amelyek a gyógyítás fejlődését tükrözték. Az új *Norma pauperum* vényelőiratai a következők voltak:

Acidum acetylo-salicylicum pulvis 0,50 g	Collempastrum hydrargyri
Acidum acetylo-salicylicum tablettá 0,50 g	Collempastrum saponato salicylatum
Acidum acetylo-salicylicum tablettá 1,00 g	Collempastrum zinci
Acidum boricum	Collyrium adstringens luteum
Acidum phenylaethylbarbituricum 0,30 g	Cylindri sublimati
Acidum phenylaethylbarbituricum 0,10 g	Elixirium kalií sulfogujajacoli
Aether pro injectione	Extractum secalis cornuti fluidum
Aqua calcis	Extractum secalis cornuti pro injectione
Aqua emetica	Hexamethylenum tetraminum
Aqua Goulardi	Hydrargyrum chloratum mite ad inspersionem
Baryum sulfuricum pro Röntgen	Hydromel infantum
Carbo animalis	Infusum digitalis
	Infusum ipecacuanhae
	Infusum sennae

Kalium bromatum	Cal Carolinum factitium
Kalium chloricum	Solutio argenti nitrici
Kalium hypermanganicum	ophthalmica
Kalium jodatum	Solutio argenti proteinici
Linimentum ad combustionem	Solutio atropini sulfurici
Linimentum ad perniones	Solutio calcii chlorati
Linimentum saponato-camphoratum	crystallisati pro injectione
Liquor hydrogenii hyperoxydati	Solutio codeini hydrochlorici
Mixtura salina pro aqua	Solutio coffeini natrii-benzoici
alkalina-salina mitior	pro injectione
Mixtura salina pro aqua	Solutio morphini hydrochlorici
alkalina-salina fortior	Solutio Morphini pro injectione
Mixtura salina pro aqua	Solutio natrii nitrosi
alkalina sulfatosalina	Solutio novocaini pro injectione
Mucilago camphore	Solutio paraldehydi cum bromo
Mucilago salep	Solutio pilocarpini hydrochlorici
Natrium salicylicum	Species altheae
Oleum camphoratum pro ijectione	Species antiasthmaticae pro
Oleum jecoris aselli	fumigatione
Oleum ricini	Species diureticae
Pasta Lassari	Spiritus salicylatus
Pilulae ferri carbonici	Suspensio Hydrargyri salicylici
Pilulae kreosoti	pro injectione
Pilulae laxantes	Syrupus ferri jodati
Prophylacticum contra morbos	Thea foliorum uvae ursi
venereos	Theobrominum natrium salicylicum
Pulvis antifebricus	Tinctura amara
Pulvis chinini tannici pro	Tinctura chinae composita
infante	Tinctura jodi
Pulvis Doveri	Tinctura opii simplicis
Pulvis inspersionis	Tinctura strophanti
Pulvis liquiritiae compositus	Tinctura valerianae aetherea
Pulvis morphini hydrochlorici	Unguentum hydrargyri
Pulvis opii	Unguentum ophthalmicum
Pulvis pro cataplasmate	Unguentum secundum Mikulitz
Pulvis rhei compositus	Unguentum sulfuratum
Pulvis zinci aluminati	Unguentum zinci oxydati
Radix althaeae	Vaselinum boricum

A gyógyszerformák közül elmaradt a Decoctum, az Emulsio, a Collutorium, a Bacillus, az Electuarium és a Mixtura. Mixtura néven ugyan látunk megjelölni vény-előiratokat, de ezek tulajdonképpen porkeverékek. A szintén elmaradt Emplastrumok helyett megjelentek a Collemplastrumok. Ismét megjelent mint gyógyszerforma a Mucilago és a Pasta, egészen új gyógyszerformaként pedig a Tableta, az Elixir és a Tinctura. Figyelemre méltó a Pulvisok és az Injectiók számának erőteljes növekedése. Ezzel szemben szemkenőcsből csupán egyetlen előíratot találunk. Érdekes, hogy a Mucilago salep és az Unguentum sulfuratum esetében a név mellett a III. Magyar Gyógyszerkönyv előíratára hivatkozik.

Új hatástani csoportként megjelent az Anaestheticum, a Hypnoticum, az Adsorbens, a Prophylacticum (contra morbos venereos) és a Röntgen-kontraszt. A Laxativumok és az Analgeticumok száma jelentősen megnövekedett.

A hatodik és egyben az utolsó Norma pauperum volt az amelyből kialakult — nagy harcok árán — az első Formulae Normales. Ez a Norma pauperum már a IV. Magyar Gyógyszerkönyv figyelembevételével készült. A bevezető rendelkezések az V. Norma pauperuméval megegyezők. Az előző normativum vényei közül csupán 20 db-ot hagyott el, de 29 új vénymintát fel is vett, így a vényminták száma 102 lett:

Acidum acetylo-salicylicum comprimata 0,50 g	Linimentum antirheumaticum
Acidum acetylo-salicylicum comprimata 1,00 g	Liquor Hydrogenii hyperoxydati
Acidum boricum	Mixtura chloralo-bromata
Acidum phenylaethylbarbituricum comprimata 0,30 g	Mixtura sedativa
Acidum phenylaethylbarbituricum pulvis 0,10 g	Mucilago Camphore
Aqua emetica	Mucilago Salep
Barbamidi comprimata	Natrium salicylicum
Baryum sulfuricum pro Röntgen	Natrium sulfuricum
Carbo medicinalis	Comprimata Nitroglycerini
Chininum hydrochloricum	Oleum Antirachiticum
Chininum tannicum	Oleum camphoratum pro injectione
Chlorogenium	Oleum jecoris Morrhuae
Collempastrum hydrargyri	Oleum Ricini
Collempastrum saponato salicylatum	Pasta Zinci salicylata (Pasta Lassari)
Collempastrum zinci	Comprimata Phenacetini
Collyrium adstringens luteum	Comprimata Phenolphthaleini
Comprimata antirachitica	Pilulae ferri carbonici
Comprimata antirheumatica	Pilulae Kreosoti
Comprimata Theobromini jodati	Pilulae laxantes
Cylindri Sublimati	Plumbum aceticum basicum solutum
Cylindri hydrargyri cyanati	Pulvis ad aquam alkalino-salinam mitiorem
Elixirium Kalii sulfogujacolicum	Pulvis ad aquam alkalino-salinam fortiorem
Extractum secalis cornuti fluidum	Pulvis ad aquam alkalino-sulfato- salinam
Guttae roborantes	Pulvis antineuroticus
Hexamethylenum tetraminum	Pulvis antirheumaticus
Hydrargyrum chloratum mite ad insersionem	Pulvis contracidoticus
Infusum Digitalis purpureae	Pulvis Digitalis cum Theobromino
Infusum Ipecacuanhae	Pulvis Doveri
Infusum Ipecacuanhae pro infante	Pulvis Doveri cum Bismutho
Kalium bromatum	Pulvis inspersorius
Kalium hypermanganicum	Pulvis Liquiritiae compositus
Kalium jodatum	Pulvis pro cataplasmatae
Linimentum ad combustionem	Pulvis Rhei compositus
Linimentum ad perniones	Pulvis Zinci aluminati
	Folium Sennae

Solutio Argenti nitrici ophthalmica	Species Altheae
Solutio Argenti proteinici	Species Antiasthmaticae pro fumigatione
Solutio Atropini sulfurici	Species diureticae
Solutio Calcii chlorati 5% pro injectione	Species Uvae Ursi compositum
Solutio Codeini hydrochlorici 2%	Spiritus salicylatus
Solutio Coffeini Natrii-benzoici 20% pro injectione	Comprimata Strophantini-g
Solutio Jodi	Suppositoria haemorrhoidalia
Solutio Morphini hydrochlorici 1%	Syrupus Ferri jodati
Solutio Morphini hydrochlorici 2% pro injectione	Theobrominum natrium-salicylicum
Solutio Natrii nitrosi 4% pro injectione	Tinctura chinae composita
Solutio cocaini novi 4% cum Adre- nalino pro injectione 2 cm ³	Tinctura Digitalis titrata
Solutio Cocaini novi 4% cum Ad- renalino pro injectione 5 cm ³	Tinctura Opii
Solutio Paraldehydi cum Bromo	Tinctura Valerianae aetherae
Solutio Pilocarpini hydrochlorici 2%	Unguentum Hydrargyri
	Unguentum ophthalmicum
	Unguentum secundum Mikulitz
	Unguentum sulfuratum
	Unguentum Zinci oxydati
	Vaselinum boricum

Új gyógyszerformaként jelentkezik a Suppositorium és a korábban elhagyott Mixtura ismét megjelent, megszűnt viszont a Hydromel. A specialitások ellensúlyozására igen megnövekedett a magisztrális tabletták száma.

Két új hatástani csoport is megjelent: az Antacidum és az Obstipans, elmaradt azonban a Prophylacticum (contra morbos venereos). Emelkedést mutat a Vasodilatatoricumok, a Sedativumok, a Cardiacumok és az Antirachiticumok száma.

Megállapíthatjuk, hogy a tárgyalt hat Norma pauperum, mind a gyógyszerformákat, mind pedig a hatástani szempontokat figyelembe véve, határozottan és töretlenül a modern fejlődés vonalát követte, néhol e szempontból még a hivatalos Gyógyszerkönyveket is megelőzve. Ezt bizonyítja az is, hogy jó néhány vényelőíratot a Norma pauperumokból átvettek a későbbi Gyógyszerkönyvek is. Ezért volt alkalmas arra is, hogy az 1940. február 14-én életbe léptetett első Formulae Normales 17 vényelőírat kivételével teljes egészében átvegye az utolsó Norma pauperum szabványvényeit.

Az egyes Norma pauperumokat bevezető rendeletek közegészségügyi és szociális vonatkozásaival kapcsolatosan ugyanezeket mondhatjuk el, hiszen megelőztünk e téren sok más európai országot is.

2. táblázat

A vényminták gyógyszerformák szerinti megoszlása

	I. db %	II. db %	III. db %	IV. db %	V. db %	VI. db %
Species	5 6	4 6	4 7	4 5	5 6	5 5
Pulvis	5 6	8 12	8 13	10 12	29 31	27 26
Pilula	— —	3 5	3 5	1 1	3 3	3 3

2. táblázat folytatása

A vényminták gyógyszerformák szerinti megoszlása

	I. db %	II. db %	III. db %	IV. db %	V. db %	VI. db %
Pastilla	— —	— —	— —	1 1	1 1	2 2
Tabletta	— —	— —	— —	— —	2 2	13 12
Solutio	1 1	6 10	8 13	17 21	10 11	9 9
Potio	2 3	— —	— —	— —	— —	— —
Oculogutta	— —	9 14	3 5	6 8	5 6	5 5
Injectio	— —	2 3	2 3	3 4	9 9	7 7
Oleum	— —	— —	1 2	3 4	2 2	3 3
Mucilago	— —	1 2	1 2	— —	2 2	2 2
Collutorium	— —	1 2	1 2	1 1	— —	— —
Linctus	2 3	— —	— —	— —	— —	— —
Electuarium	— —	— —	— —	1 1	— —	— —
Hydromel	1 1	— —	— —	1 1	1 1	— —
Sirup	— —	— —	— —	1 1	1 1	1 1
Emulsio	2 3	2 3	2 3	1 1	— —	— —
Linimentum	— —	2 3	3 5	3 4	3 3	3 3
Unguentum	3 4	4 6	3 5	7 9	5 6	5 5
Oculentum	— —	1 2	1 2	3 4	1 1	1 1
Pasta	— —	2 3	— —	— —	1 1	1 1
Emplastrum	— —	2 3	3 5	3 4	— —	— —
Collempastrum	— —	— —	— —	— —	3 3	3 3
Suppositorium	— —	— —	— —	— —	— —	1 1
Bacillus	— —	— —	— —	1 1	— —	— —
Elixir	— —	— —	— —	— —	1 1	1 1
Mixtura	10 12	6 10	7 12	5 6	— —	— —
Decoctum	24 29	6 10	5 8	4 5	— —	2 2
Infusum	26 32	4 6	5 8	4 5	3 3	3 3
Extractum	— —	— —	— —	1 1	1 1	1 1
Tinctura	— —	— —	— —	— —	5 6	4 4

3. táblázat

A vényminták hatástani csoportok szerinti megoszlása

	I. db %	II. db %	III. db %	IV. db %	V. db %	VI. db %
Anaestheticum	— —	— —	— —	— —	1 1	2 2
Hypnoticum	— —	— —	— —	— —	2 2	2 2
Sedativum	2 3	1 2	2 3	1 1	3 3	5 5
Analgeticum	1 1	3 4	3 5	3 4	6 7	5 5

A vényminták hatástani csoportok szerinti megoszlása

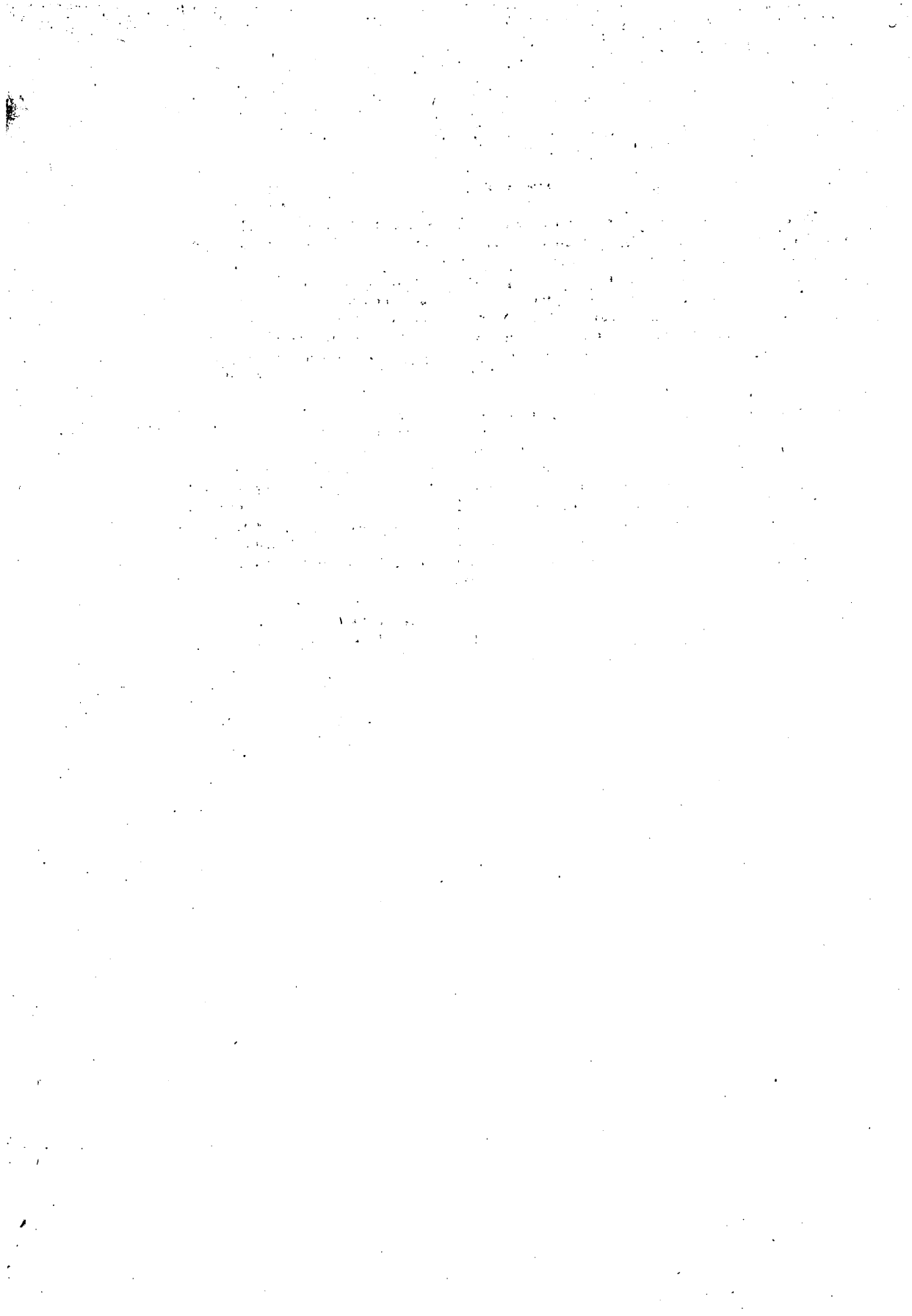
	I. db %	II. db %	III. db %	IV. db %	V. db %	VI. db %
Antipyreticum	3 4	6 10	6 10	6 7	6 7	6 6
Diaphoreticum	3 4	1 2	1 2	1 1	— —	— —
Antirheumaticum	— —	2 3	2 3	2 3	3 3	4 4
Carminativum	4 5	— —	— —	— —	— —	— —
Analepticum	— —	— —	— —	1 1	1 1	2 2
Cardiacum	1 1	2 3	3 5	1 1	3 3	5 5
Vasodilatator	— —	1 2	1 2	1 1	2 2	3 3
Ophthalmicum	— —	9 15	4 7	9 11	6 7	6 6
Expectorans	6 7	2 3	3 5	3 4	4 4	5 5
Contratussicum	1 1	— —	— —	— —	1 1	1 1
Antiasthmaticum	2 3	— —	— —	— —	1 1	1 1
Haemostaticum	— —	1 2	— —	4 5	2 2	1 1
Stomachicum	9 11	3 4	3 5	4 5	2 2	1 1
Antacidum	— —	— —	— —	— —	— —	1 1
Cholagogum	2 3	— —	— —	— —	— —	— —
Emeticum	2 3	3 4	2 3	2 3	1 1	1 1
Antiemeticum	1 1	— —	— —	— —	— —	— —
Laxativum	5 6	3 4	3 5	5 6	10 11	10 9
Obstipans	— —	— —	— —	— —	— —	1 1
Kontraszt anyag	— —	— —	— —	— —	1 1	1 1
Diureticum	9 11	2 3	2 3	2 3	4 4	4 4
Roborans	— —	1 2	1 2	2 3	2 2	3 3
Antirachiticum	— —	— —	— —	1 1	1 1	3 3
Antihistaminicum	5 6	— —	— —	— —	1 1	1 1
Rubefacienticum	1 1	1 2	1 2	1 1	1 1	1 1
Causticum	— —	2 3	— —	2 3	1 1	1 1
Mucilaginosum	15 18	7 11	6 10	5 6	4 4	3 3
Adsorbens	— —	— —	— —	— —	1 1	1 1
Adstringens	5 6	1 2	1 2	— —	— —	1 1
Antiphlogisticum	— —	1 2	1 2	3 4	3 3	2 2
Dermatologicum	— —	3 4	4 7	9 11	8 10	7 7
Desodorans	1 1	— —	— —	— —	— —	— —
Desinficiens	— —	2 3	4 7	8 10	7 8	9 8
Antilueticum	3 4	2 3	2 3	2 3	3 3	2 2
Prophylacticum	— —	— —	— —	— —	1 1	— —
Anticholericum	— —	1 2	1 2	— —	— —	— —
Antimycoticum	— —	1 2	2 3	2 3	— —	— —
Anthelminthicum	— —	2 3	2 3	1 1	1 1	1 1

Zusammenfassung

Der Verfasser beschreibt die Norma Pauperum, die zum ersten Mal am 17. Juni 1850 in Ungarn eingeführt wurde und während der nachfolgenden 90 Jahre 6 weitere Ausgaben erreichte. Diese waren die Vorgänger der am 14. Februar 1940 in Geltung getretenen ersten Formulae Normales, und wurden — ebenso wie Formulae Normales und Pharmakopöen — durch Innenministerialerlässe eingeführt, in denen die Möglichkeiten der zu Lasten der öffentlichen Arzneiversorgung zu gewährleistenden Arzneiverordnungen bekanntgemacht waren. Anfangs mußte die Armut des/der Betroffenen auch von dem ortsansässigen Geistlichen bestätigt werden. Diejenigen, die bewiesen mittellos waren, konnten zu Laster der öffentlichen Arzneiversorgung auch ihre kranken Haustiere kurieren lassen. Im allgemeinen kann man sagen, daß die Verordnungen der Norma Pauperum vom sozialen Gesichtspunkt aus bahnbrechend waren, und in ihrer Art denjenigen der anderen europäischen Länder vorangingen.

Die „normaliter“ zu verordnenden Rezeptvorakten erschienen als Beilage zu den einleitenden Ministerialerlässen. Sie können in der Hinsicht sowohl von Arzneimittelformen als von pharmakodynamischen Gruppen in ihrer Zeit sehr modern gesagt werden. In mancher Hinsicht (z. B. was die Einführung von Injektionen und Tabletten anbelangt) kamen sie selbst den Pharmakopöen um ein Gutes zuvor. Ein Beweis ihrer Zeitgemäßheit ist, daß zahlreiche von ihren Rezeptformeln später in die Pharmakopöe übernommen wurden, sogar Grund für industriell hergestellte Spezialitäten (Barbamid-Tablette, Novocain-Injektion, Natrium-Nitrosium-Injektion usw.) bildeten. Die erste Ausgabe der Formulae Normales hat fast in voller Gänze die Rezeptformeln der letzten Norma Pauperum übernommen.

Gy. RÁDÓCZY, Pharmacist
H—1013 Budapest, Lánchíd u. 15/17. Hungary

CSURGAY KÁLMÁN GYÓGYSZERÉSZI KÖZLÖNYE

FAZEKAS ÁRPÁD

Harmincnégy éves volt Csurgay Kálmán (1858—1892), gyógyszerész, a magyar gyógyszerészeti szakirodalom jelentős alakja, amikor 1892. február 13-án — gyógyíthatatlannak vélvén megrendült idegállapotát — föbe lőtte magát [1]. Az eltelt idő alatt mind személye, mind pedig úttörő szakirodalmi szervező és írói tevékenysége teljesen feledésbe ment. Az utolsó két év szerencsés adatgyűjtései azonban lehetővé tették, hogy a következőkben bemutassam Csurgay Kálmánt és megbecsülésre méltó munkásságát [2, 3, 4, 5, 8].

ÉLETRAJZI ADATOK

Apja, dr. Csurgay József (1819—1895) 1854-ben a pesti egyetemen szerzett sebész-doktori, szemészeti és szülész oklevelet. Sok közleménye jelent meg orvosi lapokban, de voltak egészségügyi felvilágosító, sőt néprajzi írásai is. Öt gyermeke közül Kálmán volt az első, aki Arad vármegyében, Gyorok községben született 1858. november 22-én.

Az ifjú Csurgay elvégezvén Késmárkon a gimnázium V. osztályát 1873-ban belépett gyakornoki minőségben Lukács Ferenc búdszentmihályi [ma: Tiszavasvári] gyógyszerész patikájába. Ezután nemokleveles segédi idejét a jolsvai (Gömör vm.) gyógyszerertárban töltötte, majd 1877-ben beiratkozott a budapesti Egyetemre. Itt 2 év múlva elnyerte a gyógyszerészmesteri oklevelet, s utána leszolgált katonai önkéntes évét.

Gyógyszertárban azonban csak rövid ideig dolgozott (1881-ben Dunaszekcsőn), mert már egyetemi hallgató korában elkötelezte magát a gyógyszerészeti szakirodalommal. Már ekkor belépett a Gyógyszerészeti Hetilap szerkesztőségébe, ahol az eltöltött öt és fél év alatt főmunkatárs (1883-ban), majd társszerkesztő lett. Itt megjelent nagyobb cikkei közül jelentősebbek a következők: „A fémangánsavas kálium alkalmazása a térfogati elemzésben” (Gyógyszerészeti Hetilap, 1879); „A magyar gyógyszerkönyv rendelkezéseinek magyarázata néhány fontosabb vegyi és gyógyszerkészítménynél” (Gyógyszerészek Naptára, 1880); „A chemiában mily mérvű jártasság kívántasék meg a tyrocinális vizsgát tevő gyakornoktól?” (Gyógyszerészeti Hetilap, 1880).

Az országos gyógyszerészegylet 1882. évi közgyűlésének megbízásából írta 1883-ban megjelent és legértékesebb művét: „*Gyógyszerészeti tankönyv gyakornokok számára*”, amelyet az egylet 1884. évi közgyűlése 1000 forint tiszteletdíjjal is megjutalmazott.

Csurgay Kálmán önálló működésének második évében (1886) megnősült, elvette Bertalan Pál volt nyíregyházi gyógyszerész és a „Margit”-forrás tulajdonosának Róza nevű leányát, kitől István és Béla nevű fia született.

Pályafutásának csúcspontját az önállóan szerkesztett és kiadott „Gyógyszerészi Közlöny” jelentette.

A „GYÓGYSZERÉSZI KÖZLÖNY”

Már „Orvosi emlékek Szabolcs-Szatmárban” c. munkámban utaltam arra [2], hogy dr. Csurgay József büdszentmihályi orvos gyógyszerészfia, Kálmán alapította és szerkesztette a „Gyógyszerészi Közlöny”-t. Ehhez *Molnár* megyei adatgyűjtése [5] nyújtott támpontot, valamint irodalomtörténeti és életrajzi szempontból használhatóak *Gulyás* [4] és *Szinnyi* [8] utalásai. Mindenesetre a folyóirat pontos címét is (ui. Gyógyszerészi helyett sok esetben Gyógyszerészeti Közlöny-t használtak) csak akkor tudhattam meg, amikor eredetiben átnézhettem [3] az egyes évfolyamait.

A folyóirat a gyógyszerészet tudományos szolgálatát és a gyógyszerészek érdekvédelmét tűzte ki célul. Szerkesztette és kiadta: Csurgay Kálmán, aki a hetilap 1885. március 28-án megjelent I. évf. 1. számában az „„Előfizetési felhívás”-ban így írt: „*Igen tisztelt Kartársak! A gyógyszerészi szaklapirodalom terén 8-ik éves, a Gyógyszerészi Hetilapnál főmunkatársi, majd társszerkesztői minőségben töltött működésem alatt megismerve azon az idő haladásával fokozódó igényeket, melyeket kartársaim a gyógyszerészi szaklapok iránt ma jogosan támasztanak, meggyőződésből állíthatom, hogy a hazai gyógyszerészi kar e téren való igényei kielégítésére hiányát érzi a létezőkön kívül még egy bővebb tartalmú, szaktudományainkat korszerűbben művelő, közös érdekű, ügyeinkben szélesebb körű működést kifejtő gyógyszerészi szaklapnak.*

Támaszkodva jelzett valamint a Magyarországi gyógyszerész egyesület megbízásából Gyógyszerészeti tankönyv gyakoronokok számára címen írott művem által is tanúsított szakirodalmi működésemmre, a nevezett laptól megválván, önállóan e Gyógyszerészi Közlöny megalapítása által kívánom az említett hiányt pótolni s korszerűen szerkesztett szaklapot nyújtani igen tisztelt kartársaimnak, mely egyrésztől úgy az elméleti, mint a gyakorlati gyógyszerészi tudományok haladásának ismertetője legyen, másrészt a gyógyszerészi kar ügyeinek előmozdításában teljes odaadással közreműködjék.

A szerkesztőség részére szakavatott munkatársakat már ez ideig is sikerült megnyernem, kik velem együtt fognak működni a kitűzött cél elérésére.”

A lap szombatoként jelent meg, mérete: 18 cm×26 cm (azaz „egy nagy nyolczad-rét ív”) volt. A kezdetben heti 12 oldal terjedelemben megnőtt, ami kitűnik az egyes évfolyamok oldalszámaiból is:

1885. I. évf.	482 old.	1889. V. évf.	834 old.
1886. II. évf.	624 old.	1890. VI. évf.	848 old.
1887. III. évf.	648 old.	1891. VII. évf.	844 old.
1888. IV. évf.	844 old.	1892. VIII. évf.	840 old.

A tartalomjegyzék illetve, tárgymutató rendszerint a következő rovatokat tüntette fel: Hivatalos, Egyleti ügyek, Vezércikkek, Tudományos közlemények, Irodalom, Kereskedelmi közlemények, Tárca, Vegyesek, Szerkesztői levelező, Nyílttér, Hirdetések.

A hetilap első számát „Mutatvány”-ként megküldték az összes hazai gyógyszerésznek. A nem önálló okleveles gyógyszerészek, a nem okleveles segédek, a gyakoronokok és az egyetemi gyógyszerészhallgatók féláron kapták a Gyógyszerészi Közlönyt.

VIII. évfolyam. Budapest, 1892. január 16. 3. szám

GYÓGYSZERÉSZI KÖZLÖNY

NETILAP A GYÓGYSZERÉSZET TUDOMÁNYOS CÉLJAI ÉS KÖZÉRDEKEI ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

MINDEN MINDEN SZOMBATON. Szerkesztő és kiadóhely: Budapest, Széchenyi-utca 26/b. szám.

A lap szombat reggel 10 óráig érkezik meg a szerkesztőséghez, más napokon csak a kiadóhivatalhoz ezimzandék.

Kiszármazott kéziratos sem adnak vissza.

Minden megkeresés, küldemény bérmentes. Értékesítési árak: Naponta d. e. 9—11; d. n. 3—5-ig.

TARTALOM: — *Évi szemle.* — Tudományos közlemények: *Oriental Gyógyászat.* A szőlő, arzen, fémek viselkedése nehély vasvegyület oldata iránt. *Dr. Napsócs József.* A sikkáról. (Vérsz.) Hivatali A. comilláról. — Gyakorlati közlemények: *Dr. Winkler Lajos.* A fibrilláris. A glibitá-sokoldat készítése. A szűsartályok megprepedésének veszélye. Gyűrűknek hasznosítása ellen. Prudoltsam-lab. csok. Kipróbált jó előírások. — Apró jegyzetek: A férfi-hugyoso átvilágítás. szelvény készülek. Helyettesíthető-e a dermatol a jodoformot? Kalium hypermangan. phosphor-negyzés ellen. Mesterseges lábfürdők. Gyógyszerár sétatájezában. Suppositoria leghyoli. Bor-almoskendezéshez használt oldatok eltarítása. — Tárca: *Stas. Vegyesek.* — Halálözások. Kivevés. kímélet. Fályázat tanárszegédi állomásra. Droguistabál. Influenza bacillus. Benzínrobbanás. A vész borogató mint ongyilkossági ok. A benediktiner veszedelme. Ujzeru üzleti fogás. Ausztria. Anglia. Hymen. — Kérdések és feleletek. — Szerkesztői levelező. — Kereskedelmi közlemények: A gyógyszerészeti piacról. Ol. jecoris aselli. A jávai kókatenyéztés. A marseillei szappan-ár. Felhívás.

Szerkesztő és kiadóhely: Budapest, Széchenyi-utca 26/b. szám.

Minden megkeresés, küldemény bérmentes. Értékesítési árak: Naponta d. e. 9—11; d. n. 3—5-ig.

TARTALOM: — *Évi szemle.* — Tudományos közlemények: *Oriental Gyógyászat.* A szőlő, arzen, fémek viselkedése nehély vasvegyület oldata iránt. *Dr. Napsócs József.* A sikkáról. (Vérsz.) Hivatali A. comilláról. — Gyakorlati közlemények: *Dr. Winkler Lajos.* A fibrilláris. A glibitá-sokoldat készítése. A szűsartályok megprepedésének veszélye. Gyűrűknek hasznosítása ellen. Prudoltsam-lab. csok. Kipróbált jó előírások. — Apró jegyzetek: A férfi-hugyoso átvilágítás. szelvény készülek. Helyettesíthető-e a dermatol a jodoformot? Kalium hypermangan. phosphor-negyzés ellen. Mesterseges lábfürdők. Gyógyszerár sétatájezában. Suppositoria leghyoli. Bor-almoskendezéshez használt oldatok eltarítása. — Tárca: *Stas. Vegyesek.* — Halálözások. Kivevés. kímélet. Fályázat tanárszegédi állomásra. Droguistabál. Influenza bacillus. Benzínrobbanás. A vész borogató mint ongyilkossági ok. A benediktiner veszedelme. Ujzeru üzleti fogás. Ausztria. Anglia. Hymen. — Kérdések és feleletek. — Szerkesztői levelező. — Kereskedelmi közlemények: A gyógyszerészeti piacról. Ol. jecoris aselli. A jávai kókatenyéztés. A marseillei szappan-ár. Felhívás.

3. ábra A Gyógyszerészi Közlöny 1892. évi 3. számának fejléce

Megjelent a

GYÓGYSZERÉSZEK ÉVKÖNYVE

VII. ÉVFOLYAM 1892-RE.

Az „Évkönyv” ára 1 frt 50 kr., *előre beküldött összegért bérmentes* vagy utánvételel mellett. — A „Gyógyszerészi Közlöny” előzetes *F. Meskó Márton* gyógyszerész.

A kézi eladásban használt népies töltegyógyászednevezések latin jelentésükkel együtt munkáját **ingyenes melléklet** gyanánt kapják. Ezenkívül **kívánatra**, ugyanezért díjtalanul, megküldjük az Évkönyv minden megrendelőjének az **adómentes szeszre** vonatkozó törvény- és **Utastás**-kivonatokat, különnyomatban egyik korábbi Évkönyvünkből.

Legalkalmasabb Karácsonyi és Újévi ajándék!

SZOBA-ILLAT.

Bolya-illat üveg 50 kr. Jácint-illat üveg 40 kr.

4. ábra A Gyógyszerészek Évkönyvének hirdetése a Gyógyszerészi Közlönyben

ben való emelésén működünk, addig illetékes minisztériumunk éppen megfordítva az előképzettségi cenzus leszállításával tette az évet emlékezetessé. . .”

Ugyancsak a gyógyszerészek tájékoztatását és érdekvédelmét segítette elő a „Gyógyszerészi Közlöny” szerkesztősége által évről évre kiadott „Gyógyszerészek évkönyve”.

Mindenkor nyitva voltak a lap hasábjai „minden közérdekű ügyet illető komoly eszmecserének, pro és contra nézetek nyilvánításának.”

A gyógyszerészgyakornokok „önképzési igyekezetének serkentésére” ebben az időben három díj volt: a Gyógyszerészegylet saját díja, a Rozsnyai Mátyás-díj és a Csurgay Kálmán-díj, s mindez a Gyógyszerészi Közlöny 1892. évi 3. számából derül ki. De nemcsak az orvos-gyógyszerésztörténelem, hanem a kultúrtörténelem szempontjából is „aranybánya” a mai orvostörténész vagy olvasó számára a Gyógyszerészi Közlöny, hiszen más régi jelentős periodikához hasonlóan „egyben a kor krónikája is” [7]. Feltétlenül méltó alapos és részletes tanulmányozásra e folyóirat feledésbe ment első 8 évfolyama.

CSURGAY KÁLMÁN JELENTŐSÉGE ÉS SZABOLCSI VONATKOZÁSOK

Az első magyar nyelvű gyógyszerészeti [7] folyóiratot 1848-ban Nyitrán indította el *Láng* gyógyszerész *Gyógyszerészi Hírlap* címen. Ezen úttörő periodika még ugyanazon évben megszűnt.

Az első folyamatosan megjelenő gyógyszerészeti periodika, a *Gyógyszerészi Hetilap* 1862. január 2-án jelent meg először Pesten Schédy Sándor szerkesztésében. Az önálló gyógyszerészeti szaksajtó kialakulását megelőzően a gyógyszerészek az orvosi periodikákban (Orvosi Tár, 1831; Orvosi Hetilap, 1857) publikáltak. Nemcsak a régebbi, illetve újabb életrajzi lexikonok, hanem a Gyógyszerésztörténeti Diárium 1974. évi ünnepi [XXIV. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszus, 1974. aug. 25—31, Budapest; VI. Magyar Gyógyszerésztudományi Kongr., Bpest., 1974. szept. 24—27.] száma (III. évf., 2. szám, 236. oldal) sem utalt már a *Gyógyszerészi Közlöny* 1885—1892 közötti periódusára és nevezetes szerkesztőjére, Csurgay Kálmánra. Neveztek pedig Csurgay Kálmánt annak idején [1] a gyógyszerészeti „szakirodalom bajnokának” is. Ugyanis már egyetemi éve alatt belépett 1877-ben a Gyógyszerészi Hetilap szerkesztőségébe, majd pedig 1885. március 28. és 1892. február 13. között már önállóan szerkesztette és kiadta a Gyógyszerészi Közlönyt. Ez utóbbi folyóirat megindításakor a lap szinte egészében az ő tolla alól került ki. Rövid élete során is rengeteget alkotott, „erkölcsi szükségből fáradhatatlanul munkálkodott, mert nyughatatlan szelleme folyton sarkalta, dolgozott, mert ambíciója volt, hogy szakmájának minél többet használhasson.” [1]

Csurgay Kálmán pályájának szabolcsi vonatkozásai közül meg kell említenünk, hogy a Gyógyszerészi Közlöny Bessenyei Györgyre vonatkozó és Szabolcs megye számára értékes kultúrtörténeti adatot közölt egy gyógyszerésztörténeti utalás formájában (1885., 14. 166—167). Ugyanis a Debrecen-Biharmegyei Gyógyszerésztestület 1885. április 18-án Nagyváradon tartott közgyűlésén Tamássy Géza az 1883. július 24-én meghalt Nagybessenyei Vass Jenő berettyóújfalui gyógyszerész felett mondott emlékbeszédében egyebek között így szólt: „neki volt főérdeme, hogy a század egyik irodalmi nagyságának Bessenyei Györgynek sírját Pusztá-Kovácsiban ma díszes emlékkő jelöli.” (Pusztá-Kovácsi ma Bakonszeg községhez tartozik.)

Csurgay Kálmán temetése [6] a magyar gyógyszerész-társadalom nagy demonstrációja volt: „*csak itt nyilvánult valóban az a tisztelet és szeretet, melyet mindenki érzett iránta.*” A budapesti gyógyszerési kar, a gyógyszerészetten hallgatók testületileg, a magyar gyógyszerészképzés vezetői és a gyógyszerészeti szakirodalom valamennyi számottevő reprezentánsa megjelent a Kerepesi temetőben.

Csurgay Kálmán jó magot vetett, amely szárba szökkenett és megerősödött. A Gyógyszerési Közlöny nem szűnt meg halálával, a tulajdonjogot „Csurgay Kálmán örökösei” vették át, akik nevében az 1892. évi 8. szám előfizetői felhívásában így írt Kende István szerkesztő és kiadó: „...*egész erőmmel oda fogok törekedni, hogy a 'Gyógyszerési Közlöny' ezután is az maradjon, ami volt: a szaktudományokat korszerűen művelő s a szakérdekeket mindig megvédelmező gyógyszerészeti szaklap!*”

Csurgay Kálmánt sok szál kötötte Búdszentmihályhoz, illetve Szabolcs megyéhez. Ennek ellenére jelentősége messze túlnő a helyi vonatkozásokon és az egyetemes magyar orvos-gyógyszerésztörténelem jelentős alakjának kell tekinteni. Feledésbe ment Gyógyszerési Közlönye a magyar gyógyszerészeti szaksajtó egyik jelentős reprezentánsa.

Irodalom

1. —de (feltehetőleg Kende István segédszerkesztő): †Csurgay Kálmán. *Gyógyszerési Közlöny* 1892, 8, 123—125.
2. Fazekas Árpád: *Orvosi emlékek Szabolcs-Szatmárban*. Nyíregyháza, 1975. (185 oldal, 81 kép)
3. *Gyógyszerési Közlöny*. Budapest, 1885—1892.
4. Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1942. IV. köt., 1175—1176.
5. Molnár József levélbeli közlése, 1975. január 2.
6. Pharmazeutische Post (Wien), idézi: *Gyógyszerési Közlöny* 1892, 10, 157—158.
7. Rixer András: A magyar nyelvű gyógyszerészeti szaksajtó kialakulása. *Gyógyszerésztörténeti Diarium* 1974, 2, 147—158.
8. Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. II. köt. Bp. 1893. 449—450.

Zusammenfassung

Kálmán Csurgay (1858—1892), eine hervorragende Gestalt in der ungarischen pharmazeutischen Literatur, hatte die Ansicht, daß das von Sándor Schédy redigierte „Gyógyszerési Hetilap” (Pharmazeutisches Wochenblatt) nicht genug zeitgemäß sei und die Interessen der Apotheker ungenügend vertrete. Deshalb trat er aus dessen Schriftleitung heraus und gründete eine andere Fachzeitschrift „Gyógyszerési Közlöny” (Pharmazeutisches Mitteilungsblatt), die er vom 28. März 1885 bis den 13. Februar 1892 redigiert und verlegt hat. Redakteur und Zeitschrift sind leider gleichermaßen in Vergessenheit geraten, obwohl sie beide nicht nur vom medizin- und pharmaziegeschichtlichen, sondern auch von kulturhistorischen Gesichtspunkt aus bedeutend sind.

Csurgays Vater, Dr. med. József Csurgay war in den letzten 30 Jahren seines Lebens als bemerkenswerter Arzt in Búdszentmihály (heute: Tiszavasvári, Komitat Szabolcs-Szatmár, Ungarn) tätig.

Á. FAZEKAS, Dr. med.

Head Physician of Paediatric Department

Szabolcs-Szatmár megyei Gyermek Szívgyógyászati Intézet
H—4400 Nyíregyháza, Vöröshadsereg u. 68, Hungary

KÉT RECEPT A 16. SZÁZADBÓL

CSIPES ANTAL

Eger hős kapitányának, Ruszkai Dobó Istvánnak ránk maradt levelezésében¹ található az alábbiakban közölt két recept, melyet Dobó bizalmi embere, Nagymihályi Pongrác János küldött urának 1568. december végén Szobráncról írott levelében.² Az akkori gyógyászati viszonyokra jellemző, hogy bár Nagymihályit igen fontos politikai ügyben küldte Dobó Lengyelországba,³ az útközben hallott jó vagy jónak vélt gyógyszerek leírását nem mulasztotta el a futár. Dobó István ekkor már közel járt a 70. életéhez és úgy látszik, hogy az egyébként edzett, kemény katonaelethez szokott főúr egészsége már nem volt kifogástalan.

„...mindjárt el küldöm nagysá[godnak] az kenő irtet, meg kell ezt olvasztani mázoz fazékcában avagy cserépben, de csak akkor kell meg olvasztani, mikor kenni kell... kenegessék az sebre, az füvet kell az sebére tenni, be kell kötni minden [nap] kétszer vagy háromszor, de az ír hő (hew) ne legyen, meleg se legyen hogy meg ne égesse, csak langy meleg. Ez füvet kedig [lw?] sosikának hívják; de az (lw) sosika két féle fű, az egyik meg magzik, az nem jó, hanem az ki földön el terjed, nem megyen sorában. Ez az féle sosika fű, ki jó és használ, mind szépen meg szárassza az sebet. Az irtet nem tudják, miből főzik: mert sok félét mondnak hogy vagyon benne, az mestere most itt nincsen.”

„Ez...az orbáncról (orybancytol) való:...ezt ebből csinálják tudni illik: az kender magot jól meg kell főzni hogy jól meg csirázzék, mozsárba kell tenni, jól erősen meg kell törni, aztán hogy jól meg törik ecettel meg kell [keverni?] szita által jól ki kell verni, sózni abban aztán gálic követ meg kell törni, bele tenni egy kevés töröl sáfrányt hozzája, rózsa vizet ismét hozzája. Hogy ha az nem lesz is jó, azért ezeket nagy erősen meg kell főzni, egy lapockát csinálni, azzal mind untalan a tűznél zürbölni [?] kell vele az lapockával, az tajtékával kell kenni, el szárassza.”

A. CSIPES, Dr. phil.
Teacher

H—5700 Gyula, Csiga u. 24, Hungary

¹ Országos Levéltár, Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Archivum Familiae Dobó de Ruszka. (E 172), Filmmásolat, 16614. doboz.

² Uo., Dobó Istvánhoz írott 22. sz. levél.

³ A Habsburgok elleni támadásra készülő János Zsigmond tervéhez való csatlakozás ügyéről lehetett szó, mely terv miatt — bár nem valósult meg —, 1569-ben Dobó Istvánt és sógorát, Balassa Jánost Miksa börtönbe záratta.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Our COMMUNICATIONES DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE (ORVOS-TÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK) is published quarterly and publishes works relating to all aspects of the history of medicine and pharmacy and the various related sciences.

Manuscripts for publication should be addressed to Dr. phil. József *Antall*, Editor-in-chief Semmelweis Medical Historical Library, Budapest, H-1023 Török u. 12. Hungary. Previously unpublished texts and documents, short papers are invited. The maximum length for original articles is about 20—25 sheets.

Manuscripts should be typewritten on one side of the paper only with double spacing and wide margins; the original typescript and one clear carbon copy should be sent. The Editor reserves the right to make literary corrections.

References: literature cited should be arranged alphabetically by author, or be numbered in accordance with the order of their appearance in the text and should contain name(s) and initial(s) of author(s) and full title of paper or work. Journal articles should also include name of journal, year, volume, number and complete pagination. With books, the city of origin, publisher, date, and full pagination should be given.

Illustrations must be numbered, marked lightly on the back with the author's name and provided with a suitable legend which should include particulars of their source and should be typed on a separate sheet in double space. Original articles written in foreign language are also accepted. In this case the Editorial Board will make a summary in Hungarian. If the original article is written in Hungarian, a summary in foreign language on 1—2 sheets should be sent.

A galley proof, which should be corrected and returned as quickly as possible to the Editor, will be sent to every contributor of an original article.

Reprints. Forty reprints of main articles are provided to an author free of charge. Further reprint orders must be sent with the corrected galley proofs.

Correspondence relating to the publication of papers or subscriptions, orders, etc., and review copies of books and reprints should be addressed to the Editorial Board, the Semmelweis Medical Historical Library, Budapest H-1023 Török u. 12. Hungary.

a	LATIN NÉV						MAGYAR NÉV		MAGYAR NÉV												z		
	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u		v	
Sor- szám	Casanae Corvina 13. sz. éf. – 14. sz. v.	Herbolarium Vincentinae 1491.	Ortus Sanitatis 1517.	Dorstenius 1540.	Fuchsius Leonhardus 1542.	Clusius-Beythe 1583., 1584.	latin	magyar	Casanae glossák 15. sz. 3. n. – 16. sz. eleje	Herbolarium Gl. 15. sz. vége	Herbolarium Gl. 16. sz. eleje	Ortus sanit. Gl. 1520 – 1530	Herbolarium Gl. 16. sz. e. fele	Clusius-Beythe 1583., 1584.	Fuchsius Leonh. Gl. 16. sz. m. fele	Dorstenius Gl. 16. sz.	Pécsi Lukács 1591.	Herbolarium Gl. 17. sz. eleje	Fuchsius L. Gl. 17. sz.	Herbolarium Gl. 17. sz.	Dorstenius Gl. 17. sz.	Recens ethnobotanikai név	
1.						Abies	Abies sp.	Jegenyefenyő						Fenyőfa buk alocley eg felől									
2.					Acanthus vera		Acanthus longifolius Host.	Hosszulevű akánt							Aldot tölüisk fw								
3.		Millefolium		Millefolium	Stratitotes millefolis		Achillea millefolium L.	Cickafark			Eghefark				Ezerlevelű fw	Eghefark							egér-fark-koro = ua. (Ecsedi lán, Kitaibel, It. Márm.) egér-farkkóró = ua. (Szamoshat, Csúry; Vészto, Györfly) egér-farkú fű = ua. (Hadikfalva-Gara, G. T.) egér-fark = ua. (Moldva, Wichmann; Bogdánfalva, Csúry) egér-farkkóró = Achillea sp. (Kiskunság, Móra) egér-farkú fű = Achillea pannonica et collina (Réty, Moesz) egér-farkú fű = Achillea pannonica (Nagyvátly, Nagy)
4.					Ptarmica vulgaris		Achillea ptarmica L.	Kenyérbél cickafark							Erdei tarkoni								
5.					Aconitum lycoctonon		Aconitum lycoctonon L.	Farkasölő fű											Farkas és róka előf mérges fw				
6.					Adiantum		Adiantum cuneatum Langsd. et Fisch.	Vénusz-fodorka							Arva leány haia								árványhaj = Stipa pennata (Szamoshat, Csúry) kis árványhaj = Clematis integrifolia (Eger vid., Prodán)
7.						Custanea equina	Aesculus hippocastanum L.	Bokrétafa, vadgesztenye						Göztynye									gesztkönye = ua. (Tatrag, Pál)
8.	Agrimonia			Agrimonia	Eupatorium		Agrimonia eupatoria L.	Apróbojtorján	Aprobojtorján						Bojtorján	Aprobojtorján					Aprobojtorján		apróbojtorján = ua. (Szamoshat, Csúry; Borsod m., Budai)
9.		Agrimonia					Agrimonia sp.	Párlófű		Approboj- [torján]												bojtorján = Xanthium strumarium (Balatonmélék, Bor- bás)	
10.	Git		Nigella	Nigella	Lolium		Agrostemma githago L.	Konkoly	Rakonch (?)		Konkoly				Konkoli	Kék lilom Fekete kori- and.							konkoly = ua. (Szamoshat, Csúry)
11.				Alchemilla			Alchemilla vulgaris L.	Közönséges palástfű														Farkas thalpa	farkastalpű = Tussilago farfara (Balatonmélék, Borbás)
12.			Barba siluana	Plantago aquatica			Alisma plantago aquatica L.	Vizi hidör								Wyzy wty fyw				Vizi úti fw			
13.					Alliaria		Alliaria officinalis Andr.	Kányzombor							Fokhagyma szagu fw								
14.		Cepe	Cepe	Caepa			Allium cepa L.	Vörshagyma				Weres hagyma	Veres hagyma								Vörös hagyma		ORSZÁGOS
15.		Porrum	Porrum				Allium porrum L.	Párhagyma		Par hagyma		Par hagyma											
16.		Alleum	Allium	Allium			Allium sativum L.	Fokhagyma				Foghagyma	Foghagyma			Fokhagyma							ORSZÁGOS
17.		Malva			Althaea		Althaea officinalis L.	Fehér mályva, orvosi ziliz					Feyr malua Kertny malua		Malua						Malva seles le- velű		fehér mályva = ua. (Kunzentmiklós, Moesz) fehér mályva = ua. (Hantháza, Püspöktele, Györfly; Kis- kunság, Móra) fehér mályva = ua. (Martos, Sulán)
18.					Amarantus purpureus		Amaranthus paniculatus L.	Bibor amaránt (disznóparéj)													Barsony viragh		barsonyvirág = büdöske (Balatonmélék, Borbás) barsonyvirág = Lychnis coronaria (Szamoshat, Csúry) barsonyvirág, barsonyburján = Galium verum (Bogdán- falva, Csúry)
19.				Flos amoris			Amaranthus retroflexus L.	Disznóparéj														Barson wyragh	
20.					Anagallis mas.		Anagallis arvensis L.	Mezei tikszem							Kakuk teriek Tik szem fw Lab moso fw								tyúkszem fű = ua. és Stellaria graminea (Réty, Moesz) lábmosó fű = Scrophularia aquatica (Balaton melléke, Bor- bás) lábmosó = Mentha pulegium (Eger vid., Prodán)
21.				Buglossum			Anchusa officinalis L.	Orvosi atracél								Ewkewr nyelwe							
22.		Anetvm	Anetum	Anethum	Anethum		Anethum graveolens L.	Kapor			Kapor	Kapor			Kapor	Kapor					Kapor Totu kopor		ORSZÁGOS
23.				Anisum			Anisum sativum	Ániz							Kapor Cziaba ire								1. 260, 261.
24.				Bupthalmum			Anthemis arvensis L.	Parlagi pipitér							Óker szem fw								
25.				Parthenium			Anthemis cotula L.	Nehézsagú pipitér							Matska töüisk Ebkapor								1. 122.
26.				Chamaemelum chrysanthem- on			Anthemis tinctoria L.	Festő pipitér													Aranyszinw vi- rágu székfw Arani semü virag		
27.				Gingidium			Anthriscus trichospermus Schult.	Útszéfi turbolya							Turbula								
28.	Apium risus		Apium				Apium graveolens L.	Erösszagú zeller	Feyer fw			Mechfw											1. 217
29.			Usir	Aquilegia			Aquilegia vulgaris L.	Kék harangláb			Ywzwh					Sas fw						Gelezta fű	
30.			Lappacium majus	Personatia			Arcium lappa L.	Közönséges bojtorján			Lorom				Nag lapu Keserw lapu								keserű lapu = ua. (Vészto, G. T.) keserű lapu = Lappa minor (Szamoshat, Csúry) keserű lapu = Lappa maior (Kiskunság, Móra) keserű lapu = ua. (Nagykamarás, GT.)
31.	Aristolgia longa	Aristolgia longa	Aristolgia longa	Aristolochia longa	Aristolochia rotunda		Aristolochia clematitis L.	Farkasalma	Farkasalma		Farkasalma	Kapotnak Farkasalma			Farkas alma	Farkas alma							farkasalma = ua. (Martos, Sulán) farkasalma = ua. (Hantháza, Horgos, Györfly; Szamoshat, Csúry; Moldva, Wichmann; Nagyajta, Péterly; Szind, G. T.) farkasalma = Echinops sp. (Kiskunság, Móra)
32.				Raphanus silvestris			Armoracia laphathifolia Gil- lib.	Közönséges torma							Retek tormája								
33.	Aprotanum		Abrotanum		Abrotonum mas.		Artemisia abrotanum L.	Istenfa	Isten faya		Isthenfaya				Isten faia								istenke fája = Artemisia monogyna (Kunzentmiklós, Mo- esz) istenfa = ua. (Bogdánfalva, Csúry; Vészto, G. T.) istenfa = Artemisia sp. (Kiskunság, Móra)
34.			Absinthium				Artemisia absinthium L.	Fehér üröm			Feyer yrem												fehér üröm = ua. (Réty, Moesz; Kiskundorozsma, G. T.) üröm = ua. (Martos, Sulán) üröm = ua. (Bogdánfalva, Csúry) fehér üröm = ua. (Majlény, Kitaibel, It. Márm.)
35.	Artimesia	Arthemisia		Artemisia	Artemisia latifolia		Artemisia vulgaris L.	Fekete üröm	Fekete irem	Fekete yrom					Fekete vrom	Fekete irem							fekete üröm = ua. (Martos, Sulán, Tatrag, Pál)
36.				Absinthium	Abrotonum foemina		Artemisia pontica L.	Bárányüröm								Feyer irem				Isten faia			1. 33.
37.	Arthemisia tercia						Artemisia sp.	Üröm sp.	Tengeri sekfw														
38.				Barba capri			Aruncus silvester L.	Erdei tündérfűt							Keczke sakal								kecskeszakáll = Nardus stricta (Tatrag, Pál)
39.			Aroma	(Barba) Aaron	Arum		Arum maculatum L.	Mocskos kontyvirág				Kegyő rokka			Swl fw	Kygyoroka Aron zakala						Boriulab	kigyórokka = Muscari racemosum (Kopács, Penavín) ? zylfw = Origanum vulgare (Bogdánfalva, Csúry)
40.		Asarum		Asarum	Asarum		Asarum europaeum L.	Kapotnyak			Kapotnyak				Kapotniak			Tomien fyw	Kapotniak fű			Földj tömien	kapotnyak = ua. (Pécsvárad, Kitaibel, It. Bar.) kopotnyak = ua. (Zemplén, Hoppál) kapotnyak = Anemone hepatica (Hosszúhetény, Hor- váth A.) földi tömjén = ua. (Ugod, Kitaibel, It. Croat.)
41.	Spargus Pallacium leporis				Asparagus		Asparagus officinalis L.	Spárga, nyúlárnyék	Istenlofarka Nyulárnyeka						Kalaris fw Niul arnieka Asparag Sparga fw								files (= nyúl) arnyék = „Spargel” (Moldva, Wichmann) filesárnyék = ua. (Bogdánfalva, Csúry) nyúl-árnék = ua. (Újfehértó, Kitaibel, It. Bereg)
42.		Spargus					Asparagus sp.	Spárga, nyúlárnyék													Niularniek		

a	LATIN NÉV						MAGYAR NÉV		MAGYAR NÉV												z		
	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u		v	
Sor- szám	Casate Corvina 13. sz. cf.–14. sz. v.	Herbolarium Vincentinae 1491.	Ortus Sanitatis 1517.	Dorstenius 1540.	Fuchsius Leonhardus 1542.	Clusius-Beythe 1583., 1584.	latin	magyar	Casate glosszák 15. sz. 3. n. 16. sz. eleje	Herbolarium Gl. 15. sz. vége	Herbolarium Gl. 16. sz. eleje	Ortus sanit. Gl. 1520–1530	Herbolarium Gl. 16. sz. e. fele	Clusius-Beythe 1583., 1584.	Fuchsius Leonh. Gl. 16. sz. m. fele	Dorstenius Gl. 16. sz.	Pécsi Lukács 1591.	Herbolarium Gl. 17. sz. eleje	Fuchsius L. Gl. 17. sz.	Herbolarium Gl. 17. sz.	Dorstenius Gl. 17. sz.	Recens ethnobotanikai név	
43.				Caprifolium Hepatica			Asperula odorata L.	Illatos müge														Kezke szakallo fu Vad kender May fü	1. 38.
44.				Capillus Veneris	Saxifraga		Asplenium ruta muraria L.	Kövi fodorka							Kő ronto fw	Arua leanj hay							1. 6.
45.					Trichomanes		Asplenium trichomanes L.	Aranyos fodorka							Boitos fw								
46.					Aster atticus		Aster amellus L.	Csillag gerebesin							Csillag virag								
47.					Atriplex hortensis		Atriplex hortensis L.	Kerti laboda							Laboda								laboda = Atriplex patulum (Tatrag, Pál) laboda = Chenopodium album (Réty, Moesz) laboda = Chenopodium album (Hudikfalva-Gara, G. T.) ester(burján) = Amaranthus retroflexus (Réty, Moesz)
48.			Atriplex				Atriplex sp.	Laboda			Hester												
49.			Avena		Avena		Avena sativa L.	Zab			Zaab								Zab				ORSZÁGOS
50.					Ballote		Ballota nigra L.	Fekete peszterce							Fekete pöszterce								pecerce = Nepeta pannonica (Hogdánfalva, Csúry) 1. 208.
51.				Primula veris			Bellis perennis L.	Szászorszép									Rukercz					Richorda Kozueni fw	1. 282.
52.		Berbervs	Berberis	Berberis	Oxycantha		Berberis vulgaris L.	Sóska borbolya			Fajóska	Faj soska		Faj soska	Faj soska								
53.					Beta candida		Beta vulgaris L. ssp. cicla (L) Moqu	Fehér répa							Cekla								ORSZÁGOS
54.					Beta nigra		Beta vulgaris L. sp.	Fehér répa							Cekla síles levelu								
55.					Borago		Borago officinalis L.	Kerti borágó							Dynnye iflatw fyw								
56.		Rapa			Rapum sativum		Brassica campestris L. var. rapa	Fehér-, tarlórépa		Repa					Spinat				Répa				
57.			Rapa		Napus bunias sativus		Brassica napus L.	Repeckáposzta			Repa				...o repa murok reptse								
58.					Brassicae secundum genus		Brassica oleracea L. var. cymosa Lem. subvar. laciniata L.	Diszkáposzta											Fodorokáposz- tának másod- dik neme				
59.				Bryonia	Vitis alba		Bryonia alba L.	Fekete földi tök							földi tök	Fewdy thewk						Feyer ft (földi tök?)	
60.				Bryonia...			Bryonia dioica Jacq.	Piros gönye, földitök				Feoldy thewk											földi tök = ua. (Sorok, Márton; Nagykamarás, G. T.) földi tök = Bryonia dioica (Kiskundorozsma, Győrffy) földi tök = Chenopodium hybridum (Martos, Sulán) földi tök = Caltha palustris (Kunszentmiklós, Moesz)
61.		Brionia					Bryonia sp.	Földi tök					Feldi thek										
62.				Perfoliata	Perfoliatum		Bupleurum rotundifolium L.	Kereklevelű buvákfü							Czöngöfű								Köldök fw
63.			Buxum	Buxus	Buxus		Buxus sempervirens L.	Puszpáng			Pwzpank				Püzpánk	Pwspan							ORSZÁGOS
64.				Calendula			Calendula officinalis L.	Kenyérbél virág														Nap utan váro fw Kattang koro	1. 80.
65.					Erica		Calluna vulgaris (L) Hull.	Csarab							Reptsin								repcsin = Sinapis arvensis (Réty, Hosszúfalú; Moesz) repcsin = Sisymbrium sp. (Bogdánfalva, Csúry) repcsin = Brassica rapa (Tatrag, Pál)
66.				Rapunculus			Campanula rapunculoides L.	Kánya csengetyűke								Reponcz							
67.			Canapis	Cannabis sativa			Cannabis sativa L.	Kender			Kender					Kender							ORSZÁGOS
68.	Bursa pastoris	Bvrsa pastoris		Bursa pastoris	Pastoria bursa		Capsella bursa pastoris L.	Pásztortáska	Gezemiceze			Erzynos fw			Bekalenceze	Gezenytze Ghezenytzte Beka tassol		Apro malua Pap salitia		Béka tasoli	Ver gyöker		papsajt = Malva sylvestris (Martos, Sulán; Kolozsvár vid., Győrffy) papsajt = Malva rotundifolia (Nógrád m., Borbás) papsajt = Malva vulgaris (Kiskunság, Móra) békalencse = Lemna minor (Szamoshat, Csúry) békalencse = Lepidium perfoliatum (Kiskunság, Móra)
69.					Siliquastrum maius et mi- nus		Capsicum annuum L.	Paprika							Vizi bors Balha fw								
70.					Atractylis nitior		Carlina vulgaris L.	Közönséges búbukalács							Botkos töuisk								
71.			Cartamus		Cartamus		Carthamus tinctorius L.	Sáfrányos szeklice			Wadh saffran									Thót safrány, Sziklicze sáf- rány		vad safrány = ua. (Csallóköz, Márton) vad safrány = Carthamus lanatus (Jászladány, Moesz) vad safrány = Carlina vulg., Kentrophyllum lanatum (Bala- ton mellék, Borbás)	
72.				Feniculus			Carum carvi L.	Kömény			Kewmen												kömén = Peucedanum palustre (Tatrag, Pál)
73.					Nimpha candida		Castalia alba (L) Wood	Fehér tündérróza												Feyr virághü vizi tök			
74.			Elitropium	Flos frumenti	Cyanus		Centaurea cyanus L.	Kék búzavirág			Napwuthan fargo fyw					Keek wyragh Bwza wyragh				Buza viragh			búzavirág = ua. (Kolozsvár vid., Győrffy; Kiskunság, Mó- ra; Szamoshat, Csúry) kékvirág = ua. (Sorok, Márton) kékvirág = Cichorium intybus (Tápé, G. T.)
75.		Celidonia	Celidonia	Chelidonium			Chelidonium majus L.	Vérehulló fecskefü	Gerent fyw		Menye a'yandek	Rantho fyw Cenodonya fw				Tzynadonya		Fetske fyu			Fetske fü		cinadónia = ua. (Szigliget, P. J.; Balaton melléke, Borbás) cina(e)doria = Centaureum umbellatum (Zemplén, Hoppál) fecskefü = Dianthus maurensis (Réty, Moesz) fecskefü = Geranium phaeum (Hétfalú, Moesz) rontófű = Senecio vulgaris (Balaton melléke, Borbás)
76.					Cyperus		Chlorocyperus longus (L) Pall.	Hosszú palka												Szittyó szar, kaka			káka = Typha latifolia, Scirpus palustris, Juncus arvensis (Szamoshat, Csúry) káka = Scirpus lacustris (Hatrongyos, Kitiabel, It. Bereg)
77.					Artemisia tenuifolia		Chrysanthemum parthe- nium (L) Pers	Őszi aranyvirág												Mátra fw			
78.			Tanacetum	Tanacetum	Artemisia monoclonis		Chrysanthemum vulgare (L) Bernh.	Gilisztázó varádics			Atracel									Varadicz		Paradych Hazi fekete vröm	atracc = Anchusa sp. (Kiskunság, Móra) garádics(körö) = ua. (Vészto, Borbás) varádics = ua. (Heves m., Kitiabel, It. Bereg)
79.					Cicer nigrum		Cicer arietinum L.	Bagolyborsó								Cicer borsó							
80.		Cicorea Endivia	Cicorea	Cicorea	Intubum sati- vum latifo- lium		Cichorium intybus L.	Mezei katáng		Katangkoro		Katangh koro	Sarkantho fw		Katang koro	Czykorea					Katang koro Lud lab Dizno kek	Nap követő fw Nap utan iaro fw	katángkoro = ua. (Szamoshat, Csúry) kattang(k)koro = ua. (Vészto, Győrffy) cikória = Taraxacum off. (Gyimesközéptok, Háromkút; Kőcszán et. al.), Taraxacum vulg. levélrózsája (Réty, Moesz) kapitánjáró, lapitánjáró = Helianthus sp. (Moldva, Wich- mann) naputánjáró = napraforgó (Bogdánfalva, Csúry) lúdláb = Leonurus cardiaca (Réty, Moesz) lúdláb fü = Amaranthus hypochondriacus (Békés m., Bor- bás)
81.	Cicuta			Cicuta			Cicuta virosa L.	Gyilkos csomorika	Bereg											Börögh			börög = Conium maculatum (Nógrád m., Borbás) bereg = Conium maculatum (Csurgó, Kitiabel, It. Bar.) bürok = Conium maculatum (Nagyvát, Nagy; Réty, Moesz; Nagykamarás, G. T.; Tatrag, Pál) bürok (gyüker) = Conium maculatum (Kiskunság, Móra) bürok = Conium maculatum (Martos, Sulán)
82.			Cardo Benedic- tus	Atractylis hirsutior			Cnicus benedictus L.	Áldott bárcs			Papa fywe				Bogasz koro								bogács = Dipsacus fullonum (Réty, Moesz) bogács körö = Centaurea scabiosa (Tálya, Kitiabel, It. Bereg)

a	LATIN NÉV						MAI BOTANIKAI NÉV		MAGYAR NÉV													z		
	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	v			
Sorszám	Casate Corvina 13. sz. ef. – 14. sz. v.	Herbolarium Vincentinae 1491.	Ortus Sanitatis 1517.	Dorstenius 1540.	Fuchsius Leonhardus 1542.	Clusius-Beythe 1583., 1584.	latin	magyar	Csanate glossziók 15. sz. 3. n. 16. sz. eleje	Herbolarium Gl. 15. sz. vége	Herbolarium Gl. 16. sz. eleje	Ortus sanit. Gl. 1520–1530	Herbolarium Gl. 16. sz. e. fele	Clusius-Beythe 1583., 1584.	Fuchsius Leonh. Gl. 16. sz. m. fele	Dorstenius Gl. 16. sz.	Pécsi Lukács 1591.	Herbolarium Gl. 17. sz. eleje	Fuchsius L. Gl. 17. sz.	Herbolarium Gl. 17. sz.	Dorstenius Gl. 17. sz.	Recens ethnobotanikai név		
123.					Eupatorium adulterinum		Eupatorium cannabinum L.	Kenderpakóca							Apro boytorian								1. 8	
124.				Esula	Tithymalus cyparissias		Euphorbia cyparissias L.	Farkas kutyatej							Eb teje minor	Ebthey							ebtej = ua. (Balaton melléke, Borbás)	
125.					Tithymalum		Euphorbia esula L.	Sár fűtej								Chodafa								
126.					Peplos		Euphorbia falcata L.	Tarlós fűtej												Kisbebbik ebte'y				
127.					Tithymalus helioscopius		Euphorbia helioscopia L.	Napraforgó fűtej							Tejes fw									
128.			Esula				Euphorbia sp.	Kutyatej sp.				Ebthey												
129.					Euphrasia		Euphrasia stricta Hort.	Közönséges szemvidító													Szem vigasztalo			
130.				Eufragia			Euphrasia sp.	Szemvidító sp.																
131.						Evonymus Pannonicus	Evonymus latifolius (L.) Mill.	Széleslevelű kecskerágó						Kechke rago fa									kecskerágófa = Evonymus verrucosa (Badacsony, Kihai- bel, It. Bar.) kecskerágó = Evonymus europaea (Szamoshat, Csűry) kecske-rágó = Evonymus europaea (Moldva, Wichmann) Kecske-rágó = Evonymus europaea (?) (Páka, Augusztin- novicz).	
132.				Fagus			Fagus sylvatica L.	Bükk															bükk = ua. (Szamoshat, Csűry)	
133.			Ficus	Ficus			Ficus carica L.	Füge			Fywgge												ORSZÁGOS	
134.					Gnaphalium		Filago germanica L.	Német penészvirág													Vizi sas			
135.						Filix pumile saxatilis	Filicinae	Páfrány						Papragy									1. 115	
136.					Filipendula	Oenanthe	Filipendula hexapetala Gilib.	Koloncós bajnóca							...leuel viragzo fw	Fewldy Monyro							Varjú mogyoru	1. 188.
137.					Foeniculum	Foeniculum	Foeniculum vulgare L.	Édes kömény							Kömeny	Kewmény							Édeskömény	ORSZÁGOS
138.	Fragula	Fragaria	Fragaria	Fragaria			Fragaria vesca L.	Erdei szamóca	Epery			Epery	Eper											ORSZÁGOS
139.				Fraxinus			Fraxinus sp.	Körisfa				Kewresfa												ORSZÁGOS
140.					Fumaria		Fumaria officinalis L.	Orvosi füstike																
141.					Fumus terrae		Fumaria sp.	Füstike																
142.					Bulbus sylvestris		Gagea pratensis (Pers.) Dum.	Mezei tyúktaraj																
143.					Geleopsis		Galeopsis pubescens Bess.	Pelyhes kenderkefű																
144.					Gallium		Galium verum L.	Tejoltó galaj																szent Iván virág = meghatározás nélkül (Balaton melléke, Borbás) szentiván-fű = ?Roripa amphibia (Ormánság, Kiss) szentjános gúz = ua. (Szamoshat, Csűry) szentjános fűve = Salvia pratensis (Hétfalu, Moesz; Vörös- berény, Borbás)
145.					Aparine		Galium aparine L.	Ragadós galaj																
146.	Galla		Galla	Galla			Galla sp.	Tölgygubacs	Bwga			Gwhatherem- thowfw												rogodóburján = Melampyrum sp. (Bogdánfalva, Csűry). ? gubagyökér = Alisma plantago (Vészto, Borbás)
147.					Genistella		Genista germanica L.	Német rekettye																szamártóvis = Carduus crispus (Szamoshat, Csűry) szamártóvis = Carduus akanthoides (Balaton melléke, Borbás; Hortobágy, Tikos) szamártóvis = Onopordum akanthium (Balaton melléke, Borbás; Hortobágy, Tikos) szamártóvis = Xanthium spinosum (Réce, Keszthely, Vészto; Borbás) kisvirágú szamártóvis = Carduus akanthoides (Vészto, G. T.) nagyvirágú szamártóvis = Carduus nutans (Vészto, G. T.)
148.					Cruciata	Gentiana	Gentiana cruciata L.	Szentlászló füve, Kigyótárnics						Zent Lazlo kiraly fue										szent László fü = Campanula rapunculoides (Sorok, Már- ton)
149.					Gentiana		Gentiana lutea L.	Sárga tárnics																
150.		Genciana	Genciana				Gentiana sp.	Tárnics				Kesserw gyewker	Encia											szent Ilona lapi = Solanum dulcamara (Réty, Moesz)
151.						Geranium columbinum	Geranium columbinum L.	Galamb láb golyaorr						Golia korem Golya korem										
152.					Rostrum ciconiae		Geranium robertianum L.	Nehézságú golyaorr																golyaorr = Geranium pratense (Szamoshat, Csűry) golyaorr-fű = Geranium sanguineum (Debrecen, Kihai- bel, It. Márm.)
153.						Geranium pullo flore	Geranium sp.	Golyaorr							Varyu lab									
154.					Papaver corniculatum		Glaucium corniculatum (L) Curt.	Veres szarumák																
155.		Edera terrestris	Edera terrestris	Hedera terrestris Ambrosia			Glechoma hederacea L.	Kerek repkény				Fewldy borosthyan	Fewldy borochan											1. 311
156.	Liquiricia				Glycyrrhiza		Glycyrrhiza glabra L.	Édesgyökér	Likoricium															édesgyökér = Polypodium vulgare (Tatrag, Pál). édesgyökér = Glycyrrhiza echinata (Kiskundorozsma, G. T.) édesfa =
157.					Liquiricia		Glycyrrhiza sp.	Édesgyökér																
158.					Xylon		Gossypium hirsutum L.	Gyapot																
159.	Edera nigra	Edera arborea	Edera arborea	Hedera			Hedera helix L.	Repkény borostyán	Borostyan			Fa'y borosthyan	Fa borochan											
160.					Amaranthus luteus		Helichrysum arenarium (L) DC.	Homoki szalmagyopár																
161.						Liliasphodelus luteus	Hemerocallis lilio-asphodelus L.	Sárga lilium																
162.		Epatica					Hepaticae sp.	Májmoza					Fa muh											
163.			Auricula muris				Hieracium sp.	Hölgymál																
164.			Ordeum	Hordeum			Hordeum sp.	Árpa																ORSZÁGOS
165.		Lypulvis	Lupulus	Lupulus humulus	Lupus salictarius		Humulus lupulus L.	Komló			Komlo	Komlb												ORSZÁGOS
166.		Ivsqviams	Jusquiamus	Hyoscyamus	Hyoscyamus flavus		Hyoscyamus niger L.	Beléndek				Belend fyw	Belendh											bolondító = ua. és Datura stramonium (Szamoshat, Csűry) bolondító = ua. (Püspöklele, Györfly) belének mag = ua. (Somorja, Márton) belén = ua. (Balatonmelléke, Borbás) bilindek = ua. (Kiskunság, Móra) bolondító = Lolium perenne (Tatrag, Pál)
167.	Iusciamus Calicularis						Hyoscyamus sp.	Beléndek																
168.				Perforata	Hypericum		Hypericum perforatum L.	Lyukas levelű orbáncfű																1. 144 csengővirág = Galanthus nivalis (Eger vid., Prodrán).

a	LATIN NÉV						MAGYAR NÉV		MAGYAR NÉV													z		
	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	v			
Sor- szám	Casate Corvina 13. sz. ef. 14. sz. v.	Herbolarium Vincentinae 1491.	Ortus Sanitatis 1517.	Dorstenius 1540.	Fuchsius Leonhardus 1542.	Clusius-Beythe 1583., 1584.	latin	magyar	Casate glossák 15. sz. 3. n. 16. sz. eleje	Herbolarium Gl. 15. sz. vége	Herbolarium Gl. 16. sz. eleje	Ortus sanit. Gl. 1520 1530	Herbolarium Gl. 16. sz. e. fele	Clusius-Beythe 1583., 1584.	Fuchsius Leonh. Gl. 16. sz. m. fele	Dorstenius Gl. 16. sz.	Pécsi Lukács 1591.	Herbolarium Gl. 17. sz. eleje	Fuchsius L. Gl. 17. sz.	Herbolarium Gl. 17. sz.	Dorstenius Gl. 17. sz.	Recens ethnobotanikai név		
220.					Mentastrum		Mentha longifolia Huds.	Lómenta							Lo menta								lóminta = Mentha longifolia (Gyimesvölgy, Kőczián) lóminta = Teucrium scordium (Vészto, Borbás) lóminta = Mentha pulegium (Vészto, G. T.) lóminta = Mentha silvatica (Bogdánfalva, Csűrű)	
221.					Pulegium		Mentha pulegium L.	Csombor menta							Czombor								csombor = { Calamintha intermedia } (Balaton melléke, { Clinopodium vulgare } Borbás) šombor = „Pfefferkraut” (Moldva, Wichmann) csombor = Satureja hortensis (Kászonimpér, Pintér et al.) zöld csombor = Thymus vulgaris (Nagyajta, Péterfy) csombor, vadesombor = Thymus serpyllum (Gyimesvölgy, Kőczián)	
222.	Calamentum	Calamentum		Hydropiper		Menthastrum	Mentha sp.	Menta sp.	Kw minta				Menta	Lo mentha		Bolha fyw								
223.				Mercurialis			Mercurialis annua L.	Egynyári szélfű													Haspurgalo fű Mercurius fiteu			
224.			Mespila	Nespius			Mespilus germanica L.	Naspolya				Nospolya												
225.							Milium effusum L.	Köles															ORSZÁGOS ORSZÁGOS	
226.							Alsiue maior Alsiue media Alsiue minor	Minuartia sp.							Egber fw Arnick szerető fw Tik harapta fw Pipe hur Tik hur Lúd hur Tik hur másik								ORSZÁGOS ORSZÁGOS lúdhúr = Potentilla reptans (Köröstársa, Borbás) lúdhúr = Veronica arvensis (Szamoshat, Csűrű) tyúkhúr = Stellaria media (Hadikfalva-Gara, G. T.) tíkhúr = Stellaria media (Csallóköz, Márton; Páka, Auguszínovicsz)	
227.					Balsamina prima		Momordica sp.								Momortika								momorka, mamorka = Echium vulgare (Bogdánfalva, Csűrű)	
228.			Moracelsi	Morus	Morus		Morus alba L.	Fehér eperfa				Fay zeder				Fay zeder								
229.					Hyacinthus coeruleus maximus		Muscari comosum L.	Üstökös gyöngyike							Parkag hagyma									
230.						Muscari	Muscari sp.	Gyöngyike						Kygio hágma									kigyó hajma = Muscari comosum (Horgos, Győrffy) kigyóhagyma = Muscari comosum et racemosum (Csalló- köz, Márton) kigyó hagyma = Muscari comosum (Szalonta, Kitarbel, It. Bereg) kigyóhagyma = Muscari sp. (Kiskunság, Móra) kigyóhajma = Orchis purpurea (Nagyvát, Nagy) kigyóhajma = Allium sphaerocephalum (Körög, Penavín) kigyóhajma = Allium oleraceum (Várdaróc, Penavín) kigyóhagyma = Allium angulosum (Kunszentmiklós, Moesz) kigyóhajma = Crocus variegatus (Kiskundorozsma, Győrffy) kigyóhagyma = Colechicum autumnale (Abaújszásó, Alsó- regmec; Hoppál)	
231.					Myrrhis		Myrrhis odorata (L) Scop.	Mirrhafű																
232.				Nasturtium cardamum	Nasturtium agreste		Nasturtium officinale R. Br.	Vízi torma							Torma levelw fw								Vízi torma fű	
233.					Melanthium hortense primum		Nigella damascena L.	Borzaskata							Fekete corian- der									
234.		Nenufar	Nenufar		Nimphaea lutea		Nuphar luteum (L) Sibth.	Sárga tavirózsa, vízitök				Wyzy thewk	Thokleuelw fw										I. 235.	
235.				Nenuphar			Nymphaea alba L.	Fehér tündérrózsa															vízi tők = u.a. (Kiskunság, Móra)	
236.				Basilicon			Ocimum basilicum L.	Bazsalikom															Basilicum fu	
237.		Satirion		Satirion	Faba inuorsa	Satirion	Orchis morio L.	Agár kosbor							Bablewelew fw Mazlagh fyw Merezthefw								Rókamon Nözö fű	
238.					Orchis mas trifolia		Orchis purpurea Huds.	Bíboros kosbor							Aghár moni									
239.	Origanum	Origanum		Origanum	Origanum silvestre seu vulgare		Origanum vulgare L.	Szurokfű, fekete gyopár	Feketegyopár			Fekete gyopár			Fekete gyopár	Gopat							Fekete gopat	
240.	Hyacinthus comosus byzantinus						Ornithogalum comosum L.	Üstökös madártej						Kygio hágma Kijgyo hagyma									I. 230	
241.						Ornithogalum pannonicum minus luteo flore Ornithogalum luteum	Ornithogalum sp.	Madártej							Tik tara									
242.			Gith				Oryza sativa L.	Rizs				Rys kasa												
243.	Aleluya						Oxalis stricta L.	Lóherelevelű madársóska	Madársóska														madársóska = Oxalis acetosella (Tatráng, Pál) madársóska = Rumex acetosella (Szamoshat, Csűrű) madársóska = Rumex acetosa (Réty, Moesz)	
244.				Alleluia			Oxalis acetosella L.	Erdei madársóska																
245.	Peoniaica			Peonia	Paeonia foemina		Paeonia officinalis L. ill. var. banatica Roch.	Bazsarózsa	Bazar						Buser Basa rosa								bazsarózsa = u.a. (Szamoshat, Csűrű; Réty, Moesz)	
246.				Papauer album	Papaver sati- vum		Papaver somniferum L.	Mák							Maak								Szeléd mák Kerti édes mák Vetet mák	
247.				Papauer nigrum			Papaver dubium L.	Bujdosó mák							Maak									
248.					Papaver errati- cum primum		Papaver rhoeas L.	Pipacs															ORSZÁGOS, I. 197	
249.		Papauer					Papaver sp.	Mák				Maak												
250.				Parietaria	Helxine		Parietaria officinalis L.	Falgom							Kő ronto fw Pörje fw	Zano [th] Zent fw							Ragado fw	
251.					Aconitum pardonianches		Paris quadrifolia L.	Farkasszőlő							Merghes fwnek elsőc neme								Párducz eőleo fw	
252.					Pastinaca sativa prima Sisarrum sati- vum magnum		Pastinaca sativa L.	Pasztinák							Moh repa Vörös repa									
253.					Petasites		Petasites hybridus (L) G. M. Sch.	Közönséges acsalapu							Lapu									
254.		Petrosilinvm		Petroleum	Oreoselinum		Petroselinum hortense Hoffm.	Petrezselyem					Petresilom										ORSZÁGOS	
255.					Peucedanus		Peucedanum officinale L.	Orvosi kocsord																
256.	Pattuli				Dactylus		Phoenix dactylifera L.	Datolyapálma	Palma mag															
257.		Scolopendria		Scolopendrium	Hermionitis		Phyllitis scolopendrium (L) Newm.	Gimpáfrány							...nielw fw	Ghym nyelw		Eordeogh harapta fw					Szaruas Nielu Saruas nyelw	szarvasnyelvűfű = u.a. (Kovácsna m., Rácz)

a	LATIN NÉV						MAI BOTANIKAI NÉV		MAGYAR NÉV												z					
	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u		v				
Sorszám	Casinate Corvina 13. sz. ef. – 14. sz. v.	Herbolarium Vincentinae 1491.	Ortus Sanitatis 1517.	Dorstenius 1540.	Fuchsius Leonhardus 1542.	Clusius-Beythe 1583., 1584.	latin	magyar	Casinate glosszák 15. sz. 3. n. – 16. sz. eleje	Herbolarium Gl. 15. sz. vége	Herbolarium Gl. 16. sz. eleje	Ortus sanit. Gl. 1520–1530	Herbolarium Gl. 16. sz. e. fele	Clusius-Beythe 1583., 1584.	Fuchsius Leonh. Gl. 16. sz. m. fele	Dorstenius Gl. 16. sz.	Pécsi Lukács 1591.	Herbolarium Gl. 17. sz. eleje	Fuchsius L. Gl. 17. sz.	Herbolarium Gl. 17. sz.	Dorstenius Gl. 17. sz.	Recens ethnobotanikai név				
302.		Rosmarinus		Rosmarinus			Rosmarinus officinalis L.	Rozmaring								Rosmaryn		Rozmarin					ORSZÁGOS			
303.					Rubia sativa		Rubia tinctorum L.	Festő buzér							Prito fw Festeni való											
304.		Moracelsi	Morabacci	Rubus	Rubus		Rubus sp.	Földi szeder		Zedery	Zedery				Czipke	Zeder							csipkefa = Crataegus monogyna (Tatrag, Pál).			
305.	Acetosa	Acetosa	Acetosa	Acetosa			Rumex acetosa L.	Mezei sóska	Soska			Sooska	Sóska			Sooska							ORSZÁGOS			
306.		Spinachia					Rumex scutatus L.	Kerti sóska					Ispinac													
307.							Rumex sp.	Sóska sp.							Soska											
308.							Ruscus hypoglossum L.	Lónyelvű csodabogyó							Nyelves fy											
309.				Ruta sativa	Ruta hortensis		Ruta graveolens L.	Kerti ruta								Kwta (sajtó- hiba?)	Rvta		Ruta				rutafű = u.a. (Tatrag, Pál)			
310.			Salix		Primum salicis genus		Salix sp.	Fűz sp.				Fűzfű			Fuzes heli											
311.	Edpatorui				Orminum sativum		Salvia pratensis L.	Mezei zsálya	Vad [s]alya?)						Vad sállia								} szent János füve = u.a. (Hétfalu, Brassó; Moesz) } szent János virág = Salvia nemorosa (Bogdánfalva, Csúry) } szent János lapuja = Salvia aethiopsis (Bereg m. Kitiabel, It. Bereg) } vad zsálya = Salvia nemorosa (Martos, Sulán) } vad zsálya = Salvia nemorosa (Balaton melléke, Borbás) } kerti zsálya = Salvia officinalis (Kiskundorozsma, G. T.)			
312.					Salvia maior	Horminum silvestre	Salvia sp.	Zsálya sp.						Zent Janos fue	Sallia											
313.	Sambucus	Sambucus		Sambucus	Sambucus		Sambucus nigra L.	Fekete bodza	Bozafa			Fa buza			Bodza fa	Bozzafa					Bozza fa		bocfavirág = u.a. (Martos, Sulán) } Fubodza = u.a. (Hadikfalva-Gara, G. T.) } bozzafa = u.a. (Tatrag, Pál)			
314.							Sambucus ebulus L.	Földi bodza				Fewldy boz'ya			Feldi bodza	Fewldy bozza								borzag = u.a. (Nógrád m., Borbás) } földibodza = u.a. (Szamoshat, Csúry) } földi bozza = u.a. (Tatrag, Pál)		
315.							Sanicula europaea L.	Gomberyő																		
316.							Satureja acinos (L.) Scheele	Paragi pereszély							Bors fw											
317.							Satureja hortensis L.	borsfű								Borsfyw								} borsfű = u.a. (Szamoshat, Csúry; Tápé, G. T.) } borsfüj = u.a. (Páka, Augustinovicz)		
318.							Scilla (Urginea) maritima L.	Tengerihagyma							... [kigyiló hagma											
319.							Scelopendrium vulgare L.	Gimpáfrány				Gým ny elw												I. 230, 240		
320.							Scrophularia nodosa L.	Göcsös görvéllyű																I. 257.		
321.							Secale cereale L.	Rozs				Ross														
322.							Sedum maximum (L.) Krock.	Bablevelű varjúháj																Fulbe faczarv fw Fwl fw	fülfű = Sempervivum tectorum (Szamoshat, Csúry) } fulbe facsaró = Sempervivum tectorum (Csallókör, Márton)	
323.							Senecio vernalis W. et Kit.	Tavaszi aggófű							Ronto fw									rontó burján = u.a. (Gyimesközéplek, Háromkút; Kőczián et al.)		
324.		Semperviva			Aizoon Barba Jovis		Sempervivum sp.	Kövirózsa sp.			Farkasfog				Fywlbe erezthe fw Menderghew fyw						Filben ereztheo fw Ful fu Teli szold		fülfű = u.a. I. 322 } füleresztő = Sempervivum tectorum (Zombó, Győrffy) } farkasfog = Bidens tripartita (Vésztő, Győrffy) } farkasfog = Bidens sp. (Vésztő, Borbás) } farkasfog = Eryngium planum (Réty, Moesz)			
325.							Silyolum Marianum Gaertn.	Máriatövis							Bodog azzoni teniere Bodog azzoni touiske									Boldogasszony tenyere = Tanacetum balsamita (Somorja, Márton)		
326.							Sinapis alba L.	Fehér mustár																		
327.							Sinapis sp.	Mustár sp.								Mwstar										
328.							Solanum dulcamara L.	Ebszőlő csucsor							Eb zoeloc										Kalfin]tza	kutyaszőlő = Frangula alnus (Várdaróc, Penavin) } kalina = u.a. (Ipolyitke, Borbás) } Kalinka = u.a. (Jászberény, Móra) } épszőlő = u.a. (Nagyvát, Nagy)
329.		Solanum Solatrum					Solanum nigrum L.	Fekete csucsor					Eb zewlew													
330.							Solanum sp.	Ebszőlő				Fb zewlew														
331.							Solidago virga-aurea L.	Erdei aranyvessző							Seb fw											
332.							Sonchus oleraceus f. ciliatus Lam.	Szelid csorbóka							Dizno kek endiuia											
333.	Sorba						Sorbus domestica L.	Házi berkenye	Berkenye						Barcolosa Berkenye									? barkócafa = Padus racemosa (Kovácsna, Ráczy) } berkenye = Sorbus torminalis (Szamoshat, Csúry)		
334.	Parucum						Sorghum vulg. var. cerinum Host.	Tönkölykása	Czirk															cirok = Sorghum saccharatum (Csallókör, Márton)		
335.							Spinacia oleracea L.	Paraj							Spinath											
336.							Stachys annua L.	Tarló tisztesfű							Tiztes fw									tisztes fű = u.a. (Kunszentmiklós Moesz) } tisztesfű = Stachys recta (Balaton melléke, Borbás)		
337.	Betonica	Betonica		Betonica	Stachys		Stachys officinalis (L.) Trevis. (R. név: Betonica off.)	Orvosi tisztesfű	Bakfw	Sebfw		Bukfw			Seb fw Bojtos koros fw	Bakfyw										
338.				Betonica			Stachys sp.	Tisztesfű				Bak fw														
339.							Stellaria holostea L.	Olocsán csillaghúr							Pasit fw Ghaz											
340.							Sticta pulmonaria (L.) Schrad.	Lombos zúzmó							moh ky fan köüön terem											
341.	Consolida maior			Consolida maior	Symphytum magnum		Symphytum officinale L.	Fekete nadály	Fekethe nadal						Nadal fy	Nadalfw								fekete nadály = u.a. (Réty, Moesz; Kiskundorozsma, G. T.; Nagykamarás, G. T.; Kászoni medence, Pintér et al.; Kolozsvár vid., Győrffy; Tatrag, Pál; Győr, Moesz; Gyimes völgy, Koczián; Ecsedi lap, Kitiabel, It. Márn.) } fekete nadálylapú = u.a. (Vésztő, Győrffy) } fekete madárfű = u.a. (Martos, Sulán) } fekete nadár = Symphytum sp. (Moldva, Wichmann; u.a. Gyimes völgye, Koczián) } fekete nadár = u.a. (Kiskunság, Móra)		
342.					Verbenaca recta sive mas		Sisymbrium officinale (L.) Scop.	Szaporá zombor							Szaporá fü									szaporafű = Verbena supina (Mezőberény, Borbás)		
343.					Absinthium seriphium		Sisymbrium sophia L.	Sebforrasztó zombor							Nesitt fw											
344.							Tagetes erectus L.	Nagy búdöske							... szá rü varádicz ... aj giekenj									I. 78., 360		
345.							Tagetes patulus L.	Bársonyvirág																		
346.						Tanacetum inodorum	(Chrysanthemum) Tanacetum vulgare (L) Bernh.	Gilisztafű varádcis						Varadich										I. 78		
347.					Caput monachi		Taraxacum officinale Webb.	Gyermekláncfű														Sz. Janos füue	pip-pam = u.a. (Eger vid., Prodn) } pip-pápom = u.a. (Ipolyitke, Borbás) } pip-pónya = Taraxacum sp. (Tápé, G. T.) I. 144.			

MEDIMPEX

Hungarian Trading Company
for Pharmaceutical Products

H-1808 Budapest 5 • P.O.B. 126 • Telex: 22- 5477 • Hungary

EXPORTS & IMPORTS

Pharmaceuticals

Pharmaceutical
Specialities

Pharmaceutical
Fine Chemicals

Biologicals for Human-
and Veterinary Use

Veterinary Drugs •
Feed Supplements

Laboratory Chemicals

Radioactive Products

Medicinal Plants

Instant Teas
from Medicinal Plants

Dietary Products

Essential Oils

Aperien
and Medicinal Waters